

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Игор Тришић

**ПРИМЕНА ROS МОДЕЛА У ИСПИТИВАЊУ
ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА ЗАШТИЋЕНИХ
ПОДРУЧЈА ВОЈВОДИНЕ**

докторска дисертација

Београд, 2024

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF GEOGRAPHY

Igor Trišić

**APPLICATION OF THE POS MODEL IN THE
EXAMINATION OF SUSTAINABLE TOURISM
IN PROTECTED AREAS OF VOJVODINA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2024

Ментори:

Професор др Сања Павловић
Универзитет у Београду, Географски факултет

Професор др Марија Белиј Радин
Универзитет у Београду, Географски факултет

Чланови комисије:

Професор др Добрица Јовичић
Универзитет у Београду, Географски факултет

Професор др Снежана Ђурђић
Универзитет у Београду, Географски факултет

Професор др Владимир Стојановић
Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет

Датум одбране докторске дисертације

ПРИМЕНА POS МОДЕЛА У ИСПИТИВАЊУ ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА ВОЈВОДИНЕ

Сажетак

Заштићена подручја могу бити значајне туристичке дестинације у којима су примарни циљеви заштита и унапређење осетљивих екосистема. Због све интензивнијег и масовног туризма, туристи се све више окрећу природи у којој теже да задовоље своје туристичке потребе. Због тога су заштићена подручја изложена различитим утицајима. У Аутономној Покрајини Војводини постоји укупно 138 заштићених природних добара. Туристичке активности и инфраструктура постоје у одређеном броју заштићених подручја, која су различитих категорија заштите. Развој туризма у овим дестинацијама би требало да буде компатибилан са природом и да има одрживи карактер. То подразумева испуњење еколошких, економских, социо-културних и институционалних циљева. У испитивању потенцијала за развој одрживог туризма у одабраним заштићеним подручјима Војводине примењен је PoS модел (*Prism of Sustainability*), односно модел призме одрживости. Циљ у овој дисертацији је да се применом PoS модела у истраживању туризма детаљно испита стање и потенцијали развоја туризма у 11 одабраних заштићених подручја Војводине, кроз 4 димензије одрживости: еколошку, економску, социо-културну и институционалну. Такође, циљ је да се применом PoS модела утврди и ниво утицаја на задовољство испитаника. За потребе овог истраживања техником анкетирања, упитником као инструментом, анкетирано је укупно 6.007 представника локалног становништва. Резултати истраживања указују на значај еколошке и социо-културне димензије одрживости за тренутно стање туризма. Такође, одрживи туризам у значајној мери доприноси задовољству испитаника у готово свим заштићеним подручјима. Резултати истраживања пружају важне информације које могу користити у планирању развоја туризма заштићених подручја, у изради стратегија развоја одрживог туризма и управљачким процесима унутар заштићених подручја. Еколошки принципи су примарни у развоју туризма, како би се очувао екосистем којег чине ретки облици рељефа и геолошке форме, влажна станишта, дине, шумски екосистеми и травнате површине које насељавају угрожени и врло разноврсни представници фауне. Поред тога, етнички разнолико становништво које живи у непосредној близини заштићених подручја, поседује богату културну баштину и значајне етно-социјалне вредности, међу којима су посебно важни обичаји, манифестације, локални занати и производи, изворни мелос, језик, ношња и други елементи културе. Наведено представља важне комплементарне туристичке мотиве, који комбиновањем са природним мотивима могу допринети креирању јединственог туристичког производа. Важни облици туризма у заштићеним подручјима могу бити екотуризам, посматрање природе и животиња, едукативни, вински, излетнички, културни, манифестациони, гастрономски, етно-туризам, спортско-рекреативни и други облици.

Кључне речи: заштићена подручја, PoS модел, димензије одрживости, одрживи туризам, Војводина.

Научна област: Геонауке

Ужа научна област: Туризмологија

APPLICATION OF THE POS MODEL IN THE RESEARCH OF SUSTAINABLE TOURISM OF THE PROTECTED AREAS OF VOJVODINA

Summary

Protected areas can be significant tourism destinations where the primary goals are the protection and improvement of sensitive ecosystems. Due to increasingly intensive and mass tourism, tourists are turning more and more to nature, where they strive to satisfy their tourist needs. Therefore, protected areas are subject to different impacts. There are a total of 138 protected natural assets in the Autonomous Province of Vojvodina. Tourist activities and infrastructure exist in a certain number of protected areas of different protection categories. The development of tourism in these destinations should be compatible with nature and have a sustainable character. This implies the fulfillment of ecological, economic, socio-cultural, and institutional goals. In examining the potential for the development of sustainable tourism in selected protected areas of Vojvodina, the PoS model (*Prism of Sustainability*) was applied. The aim of this dissertation is to apply the PoS model in tourism research to examine in detail the state and potentials of tourism development in 11 selected protected areas of Vojvodina, through four dimensions of sustainability: ecological, economic, socio-cultural, and institutional. The goal is also to determine the level of influence on the respondents' satisfaction by applying the PoS model. For the purposes of this research, a total of 6,007 representatives of the local population were surveyed using the survey technique, with a questionnaire as an instrument. The results of the research indicate the importance of the ecological and socio-cultural dimensions of sustainability for the current state of tourism. Also, sustainable tourism significantly contributes to the satisfaction of respondents in almost all protected areas. The results of the research provide important information that can be used in planning the development of tourism in protected areas, and in the development of sustainable tourism strategies and management processes within protected areas. Ecological principles are primary in the development of tourism in order to preserve the ecosystem, which consists of rare landforms and geological forms, wetlands, dunes, forest ecosystems, grassy areas, and is inhabited by endangered and very diverse representatives of fauna. In addition, the ethnically diverse population living in the immediate vicinity of protected areas possesses a rich cultural heritage and significant ethno-social values, among which customs, events, local crafts and products, original melos, language, folk costumes, and other elements of culture are particularly important. This represents important complementary tourist motives, which, by combining with natural motives, can contribute to the creation of a unique tourist product. Important forms of tourism in protected areas can be ecotourism, nature and animal watching, education, wine tourism, trips, cultural tourism, events, gastronomy tourism, ethno-tourism, sports-recreational, and other forms.

Keywords: protected areas, PoS model, dimensions of sustainability, sustainable tourism, Vojvodina.

Scientific field: Geosciences

Field of Academic Expertise: Tourismology

САДРЖАЈ

1.	УВОД.....	8
1.1	Предмет и проблеми истраживања.....	9
1.2	Просторни оквир истраживања.....	10
1.3	Циљ и задаци истраживања.....	10
1.4	Методе истраживања.....	11
1.5	Истраживачке хипотезе.....	12
1.6	Фазе истраживања.....	13
1.7	Очекивани научни допринос истраживања.....	14
2.	ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ТУРИЗМА.....	15
2.1	Појам одрживи туризам.....	16
2.2	Циљеви и принципи одрживог туризма.....	18
2.3	Кључни изазови за остваривање концепта одрживог туризма.....	20
2.4	Одрживи туризам заштићених подручја.....	22
2.5	Веза са досадашњим истраживањима одрживог туризма заштићених подручја.....	28
3.	ТУРИСТИЧКО-ГЕОГРАФСКИ ПРИКАЗ ИСТРАЖИВАНОГ ПРОСТОРА.....	39
3.1	Критеријуми одабира подручја за истраживање.....	40
3.2	Национални парк „Фрушка гора“.....	43
3.2.1	Природне карактеристике.....	44
3.2.2	Друштвене карактеристике.....	45
3.2.3	Статуси заштите.....	46
3.2.4	Стање туризма.....	47
3.3	Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“.....	49
3.3.1	Биогеографске карактеристике пешчаре.....	50
3.3.2	Локалитет „Лабудово окно“.....	51
3.3.3	Друштвене вредности.....	51
3.3.4	Статус заштите.....	52
3.3.5	Туризам резервата.....	52
3.4	Специјални резерват природе „Обедска бара“.....	55
3.4.1	Природне вредности Обедске баре.....	56
3.4.2	Антропогене вредности резервата.....	57
3.4.3	Међународни и национални статуси заштите.....	58
3.4.4	Анализа стања туризма.....	58
3.5	Специјални резерват природе „Засавица“.....	59
3.5.1	Природне карактеристике.....	60
3.5.2	Друштвене карактеристике.....	62
3.5.3	Заштита подручја.....	62
3.5.4	Стање туризма.....	62
3.6	Специјални резерват природе „Карађорђево“.....	64
3.6.1	Природне одлике резервата.....	64
3.6.2	Друштвене одлике.....	66
3.6.3	Заштита подручја.....	66
3.6.4	Туристички потенцијали.....	67
3.7	Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“.....	67
3.7.1	Природни потенцијали резервата.....	68
3.7.2	Друштвени потенцијали.....	69

3.7.3	Заштита резервата природе	69
3.7.4	Туристички развој	70
3.8	Специјални резерват природе „Краљевац“	70
3.8.1	Природне и друштвене карактеристике.....	71
3.8.2	Законски оквири заштите	72
3.8.3	Одлике туризма	73
3.9	Специјални резерват природе „Тителски брег“	73
3.9.1	Природне карактеристике	74
3.9.2	Друштвене карактеристике	75
3.9.3	Заштита резервата	76
3.9.4	Развој туризма	76
3.10	Парк природе „Палић“	76
3.10.1	Природне вредности заштићеног подручја	77
3.10.2	Друштвене вредности	78
3.10.3	Статус заштите	79
3.10.4	Развој туризма	79
3.11	Парк природе „Русанда“	80
3.11.1	Природно-географске карактеристике Парка природе „Русанда“	80
3.11.2	Друштвене карактеристике	81
3.11.3	Заштита подручја Парка природе „Русанда“	82
3.11.4	Туризам парка природе	82
3.12	Парк природе „Поњавица“	82
3.12.1	Природне вредности	83
3.12.2	Друштвене вредности	84
3.12.3	Статус заштите Парка природе „Поњавица“	84
3.12.4	Развој туризма	85
3.13	Испитивање индикатора одрживог туризма	85
4	ПРИМЕНА ИСТРАЖИВАЧКОГ МОДЕЛА	95
4.1	Модел Призме одрживости	95
4.2	Опис инструмента за прикупљање података	99
4.3	Опис узорка и процедура	101
5	РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА ДИСКУСИЈОМ	103
5.1	Провера поузданости резултата (скала)	103
5.2	Анализа узорка	105
5.3	Анализа одговора испитаника	105
5.4	Тестирање хипотеза	122
5.5	Анализа улоге димензија одрживости у туризму заштићених подручја	136
6	ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	140
	СПИСАК ТАБЕЛА	144
	СПИСАК МАПА И СЛИКА	145
	СПИСАК ГРАФИКОНА	146
	ЛИТЕРАТУРА	147
	ПРИЛОЗИ	161
	БИОГРАФИЈА	165

1. УВОД

Анализирајући велики број резултата истраживања одрживог туризма, закључује се да туризам треба посматрати као значајан фактор у ревитализацији одређених развијених, неразвијених или деградираних дестинација (Page & Dowling, 2002). Развој одрживог туризма у дестинацијама са осетљивим екосистемом, слабијим економским потенцијалима, очуваном природним и етно-социјалним вредностима, може резултирати користи и јачати екосистемске вредности дестинације.

Очување биљног и животињског света у оквиру менаџмент плана, позитивно утицаће на социо-културне и институционалне вредности, важни су одрживи циљеви (Ruhanen *et al.*, 2015). Развој одрживих облика туризма у заштићеним подручјима, директно и индиректно може допринети локалној привреди. На тај начин се одређене недовољно валоризоване вредности дестинације могу имплементирати у туристичке потенцијале земље или региона (Buckley, 2012). То би као крајњи резултат могло да има обезбеђење значајних финансијских улагања у системе управљања и заштите ових дестинација, чиме би се испунио економски критеријум развоја одрживог туризма.

Конституисање заштићених подручја је важно за очување екосистема, геолошких форми, биљног и животињског света и културног и историјског наслеђа. Главни природни атрибути ових дестинација јесу биоценозе које настају ендемичне биљне и животињске врсте, осетљиви екосистеми, влажна станишта, геодиверзитет и многи други потенцијали због којих ова подручја треба очувати као јединствене просторне целине (Visconti *et al.*, 2019).

Правилно испланиран туристички развој и мониторинг у заштићеним подручјима могу искористити економске приходе од туристичке потрошње и усмерити их у унапређење система заштите, што би било важно са аспекта одрживог туристичког развоја (Štetić & Šimićević, 2014). Улога законодавних институција се темељи на успостављању заштите и доношењу одређених правних норми, које се тичу контроле заштите подручја, развоја туризма, модела управљања и финансирања. Развој одрживог туризма би требало да утиче на свест корисника ових простора, док би брига о заштити и очувању ових дестинација била примарна активност свих субјеката у овом систему (Hall & Frost, 2009; Agyeiwaah *et al.*, 2017).

Планирање развоја туризма у заштићеним подручјима може егзистирати на развоју специфичних облика туризма, као што су едукативни туризам, екотуризам, авантуристички, рурални, здравствени, спортски, вински, културни, манифестациони, као и други облици туризма засновани на природним и друштвеним ресурсима. За очување заштићених подручја најзначајнији облик туризма би био екотуризам, са еколошким и одрживим компонентама. Свакако да се еко и рурални туризам тешко може развијати без очуване природе и сарадње са локалном заједницом. Стога су за еко и руралне туристе од посебног значаја оне дестинације у којима постоји активна улога локалног становништва. У оваквом простору правилно развијан туризам може стварати користи, док би ефекти развоја оваквог туризма били у међусобној корелацији на различите начине (Cottrell *et al.*, 2013; Hall & Saarinen, 2019).

Туризам у заштићеним подручјима може представљати начин елиминације могућих негативних последица, које се манифестују на одређене начине. Он може допринети повећању квалитета животне средине јер се кроз туризам унапређује укупни естетски квалитет животне средине који доприноси задовољству посетилаца (Huayhuasa *et al.*, 2010).

Туризам може пружити користи свим корисницима заштићеног подручја. На пример, пажљиво регулисан и организован туризам, као што је случај код едукативног туризма, могао би помоћи у финансирању истраживања, едукације и заштите. Овакви приходи су већ директно помогли успостављању финансирања националних паркова и одрживог развоја, посебно у земљама у развоју (McCool *et al.*, 2001; Aquino, 2019). Туризам се у овим дестинацијама може посматрати као средство за повраћај финансија, укључујући донације, улазнице, накнаде за изнајмљивање и лиценце, опорезивање туристичких малопродајних трговаца и привредних субјеката везаних за туризам (Boniface & Cooper, 2009).

Успешна имплементација еколошких компоненти и заштита околине у спровођењу маркетинг активности туризма заштићених подручја, јесте императив бројних стратегија развоја туризма. Одрживи туризам представља један од најшире прихваћеног облика коришћења простора јер може произвести позитивне резултате на нивоу укупног туристичког развоја земље (Kruger *et al.*, 2017; Stojanović, 2023).

Значај туризма у заштићеним подручјима се темељи на постојању и очувању основних еколошких фактора. Нарушена природа, уништавање и загађење екосистема чини ове дестинације неатрактивним за посетиоце са једне (Mihalic, 2016), док са друге стране негативно утичу на задовољство локалног становништва, што као крајњи резултат има недостатак и одсуство финансија.

Простор Аутономне Покрајине Војводине поседује значајан број заштићених природних добара. Међу њима су за развој туризма најзначајнија заштићена подручја. Она се поред специјске разноврсности, међусобно разликују по режимима и статусима заштите, врстама екосистема, геолошким облицима, територијалној распрострањености, хидрографији, становништву, историјским и културним одликама. Посебна карактеристика ових заштићених подручја су постојање биоценоза са ареалима ендемичних биљних и животињских врста, осетљиви екосистеми, влажна станишта и подручја значајна за одржавање геодиверзитета. Еколошки принципи и одрживост морају бити приоритети у системима мониторинга и заштите ових подручја, која требају бити очувана као јединствене и аутентичне просторне и туристичке целине.

1.1 Предмет и проблеми истраживања

Предмет истраживања јесте анализа стања одрживог туризма у одабраним заштићеним подручјима АП Војводине и утицаја на задовољство локалног становништва. То се постигло мерењем еколошке, економске, социо-културне и институционалне димензије и утицаја на одрживи развој туризма, односно испитивањем утицаја одрживог туризма на задовољство локалног становништва (Hussain *et al.*, 2015; Obradović *et al.*, 2020; Trišić *et al.*, 2022b; Trišić *et al.*, 2023a).

Заштићена подручја АП Војводине могу бити важне дестинације за развој туризма у којима примарна активност мора бити утемељена на заштити биљног и животињског света. Становништво које живи уз заштићена подручја поседује богато културно-историјско наслеђе, обичаје, историјске објекте и локалитете, изворни народни мелос, манифестације, гастрономију, домаћу радиност и ношњу, што скупа представља важне културне туристичке мотиве. Управо природни и друштвени туристички мотиви заштићених подручја Аутономне Покрајине Војводине могу представљати значајан потенцијал за развој туризма. Уколико се развојем таквог туризма остваре користи за животну средину, локално становништво и економију, локалне установе, управљачке институције и посетиоце, може се констатовати да су испуњени значајни услови за развој одрживог туризма.

Мерење утицаја еколошке, економске, социо-културне и институционалне димензије на одрживи развој туризма у овој дисертацији извршено је уз помоћ перцептивних ставова локалног становништва о димензијама одрживости (Huayhuaca *et al.*, 2010; Cottrell *et al.*, 2013; Obradović *et al.*, 2020; Trišić *et al.*, 2022a). Такође, стање одрживог туризма је испитано мерењем задовољства локалног становништва (McCool *et al.*, 2001; Twining-Ward & Butler, 2002; Buckley, 2003; Cottrell *et al.*, 2013; Queiroz *et al.*, 2014; Sowinska-Świerkosz & Chmielewski, 2014; Scholtz *et al.*, 2015; Banos-Gonzales *et al.*, 2016; Lee & Hsieh, 2016; Agyeiwaah, *et al.*, 2017).

1.2 Просторни оквир истраживања

На подручју Војводине постоји укупно 138 заштићених добара (Program zaštite životne sredine Autonomne Pokrajine Vojvodine za period 2016-2025. godine, 2016; Izveštaj o sprovođenju programa zaštite prirodnih dobara za 2019. godinu, (2020); Registar zaštićenih prirodnih dobara Vojvodine, 2020).

За испитивање утицаја одрживог туризма одабрано је 11 заштићених подручја – просторних целина у којима се реализују одређени облици туристичких активности и где се могао испитати утицај на локално становништво. То су подручја без строгих природних резервата, споменика природе и места од историјског значаја, за које је познато да у њима нису дозвољене или нису могуће туристичке активности.

За простор истраживања одрживог туризма одабрана су следећа заштићена подручја Војводине:

- 1 национални парк – Фрушка гора;
- 7 специјалних резервата природе – Делиблатска пашчара, Обедска бара, Засавица, Карађорђево, Ковиљско-петроварадински рит, Краљевац и Тителски брег;
- 3 парка природе – Палић, Русанда и Поњавица.

Критеријуми који су послужили одабиру подручја за истраживање јесу степен развијености туризма и расположивост туристичких фактора у овим дестинацијама. Најважнији природни и друштвени фактори присутни и одабраним заштићеним подручјима јесу: положај, специфични геолошки облици, постојање влажних станишта или других хидрографских потенцијала, раритетна ендемична или угрожена флора и фауна, значајни национални и међународни статуси заштите, туристичка инфраструктура и могућност њеног развоја, објекти за пружање услуга туристима, етносоцијалне вредности етнички разноликог становништва, културна баштина, манифестације и друге могућности развоја специфичних облика туризма.

Одабрана подручја представљају репрезентативан узорак за анализу јер у оквиру ових дестинација постоје значајни фактори развоја туризма који могу утицати на функцију ових подручја у одрживом туристичком развоју.

Утврђивање функције заштићених подручја у туризму и утицај на локално становништво, подразумевало је издвајање позитивних и негативних утицаја који проистичу из туристичког развоја. Поред тога, потребно је било дефинисати смернице унапређења и развоја, које су у складу са одрживим туризмом.

Да ли је одрживи туризам одабраних заштићених подручја довољно испитиван од стране истраживача је био други значајан проблем. У одређеним заштићеним подручјима истраживање одрживог туризма је први пут обављено. Ово је онемогућило упоредну анализу са раније објављеним резултатима. Да би се избегао такав јаз, извршена је анализа тренутног стања у погледу природних и друштвених мотива туристичких кретања и поређење са раније испитиваним стањима, за шта су послужили плански и стратешко-управљачки документи одређених заштићених подручја.

1.3 Циљ и задаци истраживања

Главни циљ је био да се помоћу теоријско-методолошког и емпиријског истраживања утврди стање одрживог туризма одабраних заштићених подручја АП Војводине, односно утицај одрживог туризма на задовољство локалног становништва.

Поред основног, потребно је било реализовати и специфичне циљеве:

- Утврдити у којој мери је развој туризма утицао на заштићена подручја;
- Дефинисати јаке и слабе утицаје димензија одрживости;

- Идентификовати факторе који остварују најзначајније утицаје на четири димензије одрживости;
- Предложити смернице за унапређење услова за развој одрживих облика туризма.

Задаци истраживања су:

- Одређивање појмова и важности заштићених подручја у туризму;
- Анализа природних и антропогених вредности одабраних заштићених подручја АП Војводине;
- Представљање степена и нивоа заштите, управљања и анализа стања туризма;
- Утврђивање постојаности интеракције локалног становништва и посетилаца;
- Утврђивање улоге локалног становништва у развојним системима.

1.4 Методе истраживања

Ово емпиријско истраживање се темељи на примени квалитативне и квантитативне методологије. Анализирани су подаци који описују поједине примере развоја туризма у заштићеним подручјима из света. Ови подаци су упоређени са подацима добијеним након испитивања туризма у одабраним заштићеним подручјима Аутономне Покрајине Војводине. У раду је примењена компаративна метода добијених резултата спроведеног истраживања између испитиваних заштићених подручја, с циљем доношења предлога унапређења одрживог туристичког развоја.

Поред наведеног, анализирани су подаци објављених истраживања која се односе на улогу заштићених подручја у одрживом туристичком развоју у свету и у Србији. Резултати примене метода анализе и синтезе послужили су доношењу предлога развоја туризма у одабраним заштићеним подручјима АП Војводине.

Методом дескрипције приказани су појмови у вези са факторима одрживог туристичког развоја у оквиру одабраних заштићених подручја. Уз помоћ ове методе указано је на значајне карактеристике утицаја различитих облика туризма на одрживи туристички развој у оквиру заштићених подручја Војводине.

Методом класификације у овом истраживању извршена је систематска подела и класификација општих појмова о одрживом развоју туризма у свету и Војводини, и значају утицаја различитих природних и друштвених фактора у оквиру четири димензије одрживости на планирање и развој туризма унутар одабраних заштићених подручја.

Упоредни метод у овом истраживању коришћен је за поређење података добијених након испитивања одрживог туризма у свим одабраним заштићеним подручјима.

Прикупљање основних података емпиријским истраживањем спроведено је употребом технике анкетирања и упитником као инструментом. Техником анкетирања локалног становништва дошло се до значајних резултата који приказују тренутно стање одрживог туризма и који упућују на доношење закључака и смерница у дефинисању будућих активности с циљем унапређења одрживог туризма. Конципиран модел истраживања – Призма одрживости (*Prism of Sustainability – PoS*) у овом раду прилагођен је испитивању стања одрживог туризма у одабраним заштићеним подручјима АП Војводине, односно испитивању утицаја одрживог туризма одабраних заштићених подручја на задовољство локалног становништва.

Статистичка обрада података извршена је уз помоћ SPSS v.25. Провера поузданости скала вршена је Кронбаховим алфа (Cronbach's Alpha) коефицијентом, провера адекватности узорковања Кајзер-Мајер-Олкиновом (КМО) мером адекватности и Бартлетовим тестом сферичности (Bartlett's Test of Sphericity).

Дескриптивном методом за категоријске, односно квалитативне променљиве, одређивана је бројчана (апсолутна) и релативна учесталост у процентима (%). За одређивање

учесталости и аритметичких средина коришћене су фреквенције и дескриптивна статистичка анализа.

Да би се проверио утицај туризма заштићених подручја Војводине на одрживи туристички развој (X_1), као и појединачни утицаји, примењена је проста линеарна регресија и упоредна анализа добијених резултата из свих узорака. Узајамна повезаност испитаних варијабли тестирана је корелационом анализом. Да би се тестирале разлике у исказаним одговорима, коришћени су Т-тест и анализа варијансе (ANOVA). Извршена је провера присуства екстремних вредности. Добијени подаци значајни су за утврђивање функције заштићених подручја Војводине у одрживом туристичком развоју и за доношење одређених предлога мера за унапређење постојећег стања. Утврђивање значајности разлика просечних оцена одрживости туризма вршено је применом упареног Т-теста, а у односу на категорије испитаника применом Т-теста за независне узорке (пол) и анализом варијансе ANOVA (старост и ниво образовања).

Међусобне повезаности димензија одрживог туризма и задовољства становништва (испитаника) испитане су простом (једноструком) и вишеструком регресионом анализом. Провера нормалности расподеле података вршена је Колмогоров-Смирнов-им тестом (Kolmogorov-Smirnov Test). Све варијабле немају нормалну дистрибуцију, због чега је за испитивање међусобне повезаности коришћен непараметријски Спирманов коефицијент корелације.

Тестирање хипотеза је вршено простом и вишеструком регресионом анализом у којој је садржана корелација између одговарајућих варијабли. Најпре је вршена провера нормалности расподеле података Колмогоров-Смирнов-им тестом. Све варијабле немају нормалну дистрибуцију, због чега је за испитивање међусобне повезаности коришћен непараметријски Спирманов коефицијент корелације ранга.

У циљу праћења и упоређивања средњих вредности анализирајућих варијабли и утврђивања значајности њихових разлика, вршено је тестирање помоћу упареног Т-теста.

У свим анализама су узете вредности вероватноће $p < 0.05$. Ова вредност се сматра конвенцијалном и најчешће је коришћена у статистичкој обради и анализи података у готово свим научним дисциплинама (Тењковић, 2020).

Прикупљени и анализирани подаци презентовани су путем текста, графикона, слика и табеларног приказа.

1.5 Истраживачке хипотезе

Након утврђивања чињеница које упућују на стање и перспективе развоја туризма у оквиру заштићених подручја у Војводини, које је укључило анализу различитих писаних информација и теренско истраживање, дефинисане су истраживачке хипотезе (претпоставке) које је било потребно испитати. Полазно одредиште у дефинисању научних хипотеза било је да еколошка, економска, социо-културна и институционална димензија одрживости могу у значајној мери утицати на туризам, односно да одрживи туризам може утицати на задовољство локалног становништва. Такође, претпоставка је да свака димензија одрживости може имати одређени независни утицај на ставове испитаника и да њихове социо-демографске карактеристике (пол, старосна структура и ниво образовања) могу утицати на ставове о одрживом туризму.

Сагледавајући наведене околности и претпоставке, у овој дисертацији су дефинисане једна главна и пет помоћних истраживачких хипотеза. На основу анализе стања одрживог туризма у истраживаним подручјима и коришћењем прилагођеног истраживачког модела у овој дисертацији, дефинисане хипотезе су испитане и тестиране, како би се потврдиле или оповргнуле њихове везе са појавама које су биле предмет истраживања. Прихватање или одбијање постављених хипотеза помогло је у дефинисању општег стања и будућих активности које ће имати за циљ да унапреде одређене вредности.

Након анализе прикупљене научне грађе, конституисања циља и предмета истраживања, теренског мерења и испитивања, дефинисане су главна и помоћне истраживачке хипотезе. На основу претпоставки да еколошка, економска, социо-културна и институционална димензија у значајној мери могу допринети одрживом туристичком развоју, односно да одрживи туризам заштићених подручја кроз димензије одрживости може утицати на задовољство локалног становништва, изведена је главна хипотеза која гласи:

X₁: Одрживи туризам заштићених подручја АП Војводине позитивно утиче на задовољство локалног становништва.

На основу главне хипотезе постављене су следеће помоћне хипотезе:

- X_{1.1}: Еколошка димензија одрживости у значајној мери доприноси одрживом туризму одабраних заштићених подручја Аутономне Покрајине Војводине;
- X_{1.2}: Економска димензија позитивно утиче на одрживи туризам одабраних заштићених подручја;
- X_{1.3}: Социо-културна димензија позитивно утиче на одрживост туризма одабраних заштићених подручја Војводине;
- X_{1.4}: Институционална димензија има важну улогу у одрживом туризму одабраних заштићених подручја Војводине;
- X_{1.5}: Постоје статистички значајне разлике у перцептивним ставовима локалног становништва о димензијама одрживости у односу на њихове социо-демографске карактеристике (пол, старосна структура и ниво образовања).

На основу анализе стања одрживог туризма у истраживаним подручјима и коришћењем PoS модела, испитане су и тестиране дефинисане хипотезе, како би се потврдиле или оповргнуле њихове везе са појавама које се испитују. Прихватање или одбијање постављених хипотеза помогло је у дефинисању општег стања и будућих активности које ће имати за циљ да унапреде стање одрживог туризма.

1.6 Фазе истраживања

Период истраживања обухвата раздобље од почетка 2019. до друге половине 2024. године. Истраживање је реализовано кроз неколико фаза.

У првој фази су прикупљени и анализирани значајни научни резултати. Ова грађа укључује податке о истраживању развоја одрживог туризма. Прикупљена је значајна грађа сачињена од научних радова, објављених у међународним и националним часописима, тематских монографија, дисертација, студија случаја и изводљивости, стратегија развоја туризма, са укупно преко 1.700 појединачних писаних извора података.

Друга фаза обухватала је истраживање и прикупљање различитих података на терену. Овакав начин прикупљања података укључио је посматрање различитих појава и анкетање локалног становништва и посетилаца, у различитим заштићеним подручјима Војводине.

Трећа фаза се тичала публикавања одређених прикупљених основних резултата истраживања до којих се дошло у овој фази.

Четврта фаза обухватала је дефинисање циља, метода и предмета истраживања дисертације. У овој фази је обновљено теренско истраживање, проширена су подручја истраживања и број испитаника, с циљем формирања што репрезентативнијег и научно значајнијег узорка.

Пета фаза истраживања укључила је испитивање и анализу прикупљених података, статистичку обраду и приказ добијених резултата истраживања. Поред тога ова последња фаза укључила је и приказ научних импликација, предлога и сугестија за побољшање стања и перспектива развоја одрживог туризма, у оквиру ове дисертације.

Истраживање је вршено у одабраним насељима у којима испитаници имају директне и индиректне везе са заштићеним подручјима и темељило се на прикупљању исказаних личних ставова представника локалне заједнице о стању и перспективама одрживог туризма у заштићеним подручјима.

1.7 Очекивани научни допринос истраживања

Научни допринос овог истраживања јесте да се бројним истраживачима пруже значајне информације о одрживом развоју туризма у заштићеним подручјима Војводине, која могу послужити у испитивању одрживог туризма у другим заштићеним подручјима Србије и региона. Очекивани резултати истраживања требало би да укажу на стање и ниво туризма у заштићеним подручјима АП Војводине и могућност одрживог туристичког развоја, затим на могуће системе и моделе заштите у оквиру одабраних подручја, као и на могућност формирања туристичке понуде која би требало да буде базирана на укључивању ових просторних целина.

Такође, научни допринос овог истраживања огледа се у пружању смерница за смањење или елиминацију утицаја туризма на окружење и решавање проблема које доноси развој туризма у заштићеним областима. Такви су еколошки проблеми и унапређење стања животне средине, заштита живе и неживе природе, екосистема, стицање еколошких, економских и социо-културних бенефита кроз унапређење заштите, промоција природних и социо-културних вредности, утицај туризма на простор и друге области значајне за науку.

У тумачењу научног доприноса овог истраживања треба поћи од актуелне глобалне проблематике са којом се природа сусреће последњих деценија. Такви су еколошки проблеми и унапређење стања животне средине, заштита живе и неживе природе, екосистема, стицање еколошких, економских и социо-културних бенефита кроз унапређење заштите, промоцију природних и социо-културних вредности, утицај туризма на простор и друге области значајне за науку. Аутономна Покрајина Војводина поседује огроман потенцијал у погледу нетакнуте природе. У испитиваним заштићеним подручјима постоје осетљиви екосистеми у којима су настањене ендемичне биљне и животињске врсте, влажна станишта, подручја значајна за очување геодиверзитета, подручја у којима су еколошка ниша и валенца приоритетни у системима мониторинга и заштите с циљем очувања као јединствене просторне целине.

Оригиналност се темељи на чињеници да је у фокусу истраживања улога 11 одабраних заштићених подручја Аутономне Покрајине Војводине у одрживом туристичком развоју. Одабрана подручја се разликују по функцији, просторном обухвату, природним и друштвеним факторима, стању развијености инфраструктуре и туризма, заступљености флоре и фауне, имплементираним међународним и националним статусима заштите, моделима финансирања и другим особинама.

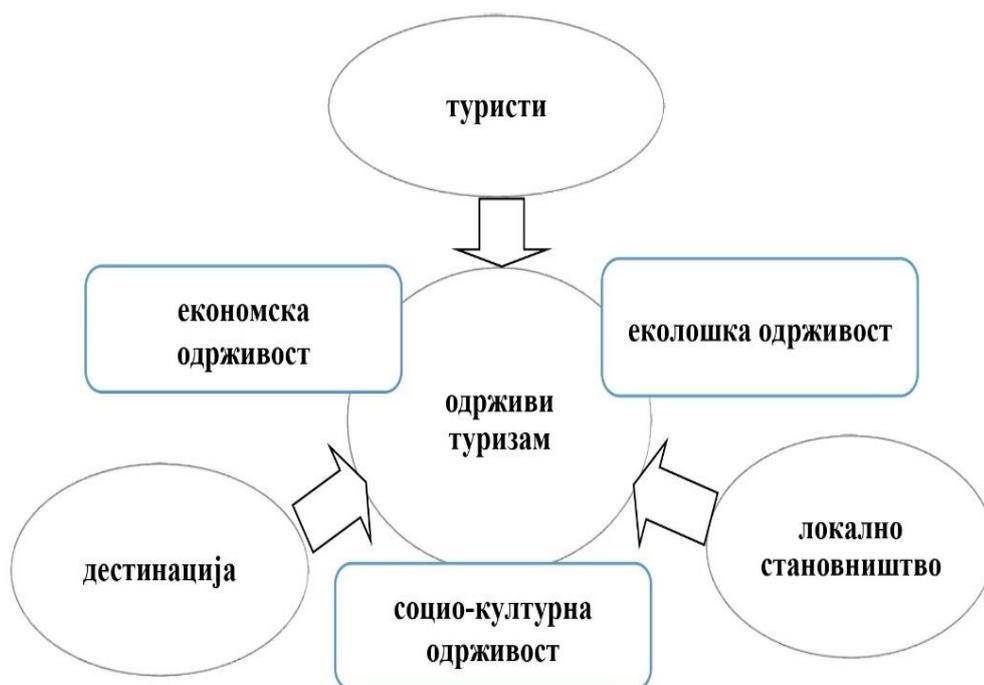
Практични допринос овог истраживања темељио се на претпоставци да се уз помоћ компаративне анализе података спроведеног истраживања утврдило тренутно стање утицаја ових дестинација на одрживи туристички развој и дефинисали кораци и смернице унапређења стања које се у будућем периоду могу имплементирати у стратегије управљања заштићеним подручјима и развоја туризма.

Научни и практични допринос се темељи на чињеници да добијени резултати могу послужити управљачима заштићених подручја и другим корисницима за унапређење развоја туризма, како би се остварила што значајнија постигнућа у погледу еколошких квалитета, економских резултата и социо-културних вредности ових дестинација, и тиме постигли значајнији резултати укупног туристичког развоја.

2. ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ТУРИЗМА

Концепт одрживог развоја туризма подразумева окружење у којем су у хармонији еколошки, социјални, културни и економски фактори. Одрживи туризам треба посматрати као усмерење ка одређеним циљевима (Stojanović, 2011; Scholtz *et al.*, 2012). Он је данас основни део бројних привредних и непривредних грана, међу којима је и туризам, који је постао уско везан за одрживо коришћење ресурса. Развој туризма искључиво зависи од природних и друштвених ресурса у туристичким дестинацијама (Stojanović, 2023), па није случајно што се из појма одрживог развоја формирао овај засебни развојно-туристички правац.

Одрживи туризам представља савремени вид туристичког развоја који имплементира планирање, развој и управљање различитим туристичким активностима и атракцијама у одређеној дестинацији, земљи или региону, без штетних утицаја на окружење, локалну заједницу, културну баштину, локалну привреду и друге елементе туристичке дестинације (Spangenberg, 2002). Циљ одрживог развоја туризма је да се обезбеде дугорочне користи за све субјекте туризма, природу и њене елементе, локалну заједницу, посетиоце, управљаче и државу (Khan *et al.*, 2022). Те користи се често категоризују као еколошке, економске и социо-културне (McCool, 2006), а одрживи туризам као концепт развоја са циљем успостављања хармоније између еколошких, економских, социо-културних елемената и посетилаца (Dražić, 2020). Графички приказ система одрживог туризма се може сагледати на Графикону 1.

Графикон 1. Приказ система одрживог туризма
Извор: урађено од стране аутора докторске дисертације

Према Светској туристичкој организацији (UNWTO) и Програму УН за животну средину, одрживи туризам је облик одрживог развоја који мора бити усмерен ка задовољењу потреба тражње и понуде на туристичком тржишту, са основним циљем да задовољење оваквих потреба мора имати дугорочан карактер. То значи да одрживи туризам представља модел управљања и развоја, који има задатак да обезбеди остварење економских, друштвених, природних и естетских циљева. Поред тога, одрживи туризам мора да обезбеди трајно смањење утицаја на окружење и коришћење необновљивих извора из животне средине (Jovićić, 2000; Lukić & Petrović, 2020).

Важно је да се кроз развој туризма планира и реализује интензивна сарадња између локалне заједнице, туриста, стејкхолдера и законодаваца (Schianetz & Kavanagh, 2008). Тачније, одрживо планирање туризма подразумева очување и унапређење природних и друштвених вредности у туристичкој дестинацији, што као крајњи резултат у реализацији развоја треба да има остварење економских користи и свеукупни напредак дестинације (Boley *et al.*, 2017).

Развој одрживог туризма је данас циљ бројних земаља широм света. Усаглашени су сви око тога да одрживи развој туризма мора да подразумева правилно коришћење ресурса из природног окружења дестинације. То подразумева и унапређење свих природних вредности кроз развој туризма. Поред тога, одрживи туризам треба да остварује позитивне утицаје на социо-културне елементе дестинације и да обезбеђује сталну економску корист (Weaver, 2006). Када се кроз развој туризма обезбеде дугорочне користи за различите субјекте у туризму, и то еколошке, економске и социо-културне, туризам се може посматрати кроз призму одрживог туристичког развоја (Stojanović, 2023).

Значајан допринос утврђивању, разумевању појма и планирању одрживог туристичког развоја пружила је Светска туристичка организација (UNWTO, 2004). Како би се адекватно разумео и проучавао одрживи туризам, препоручен је сет индикатора за различите дестинације широм света. За идентификацију и утврђивање стања одрживости у туристичким дестинацијама дат је сет од преко 50 примарних индикатора одрживог развоја туризма. Као најзначајнији наведени су: заштита простора, стрес, интензитет коришћења простора, попуњеност капацитета, улога локалне заједнице у развоју туризма, социо-културни утицаји, допринос туризма локалној економији, контрола развоја, управљање отпадом и други индикатори. Као значајни издвајају се и секундарни индикатори првенствено намењени осетљивим дестинацијама попут заштићених подручја. Наведени су: ниво деградације простора проузрокован туристима, број туриста и број становника у заштићеном подручју и заштитној зони око подручја, аеро и хидрозагађење, трошкови реконструкције и заштите, социјални утицаји, економска ефикасност условљена развојем контролисаних облика туризма и други индикатори. Ови препоручени индикатори данас представљају важно средство и инструмент у дефинисању и утврђивању стања и потенцијала одрживог туризма у различитим дестинацијама широм света. Уз помоћ ових индикатора, владе бројних земаља у развоју могу развити практичну примену свих активности које су значајне за туристичку валоризацију.

2.1 Појам одрживи туризам

Одрживи туризам је настао као посебна грана одрживог развоја, посвећена туристичком сектору привреде. Значај очуваности животне средине постао је примарна активност човечанства, што је верификовано од стране Уједињених нација седамдесетих година прошлог века. На овом светском састанку постављало се питање односа човека и природе, чему је посвећен значајан публицитет. Модел одрживог развоја је први пут поменуто 1980. године у Светској стратегији заштите, публикованој од стране Међународног удружења за заштиту природе (IUCN – International Union for Conservation of Nature). Циљ стратегије био је да се у гро план одрживог развоја стави заштита ресурса и пружи активни водич за њихово коришћење на обновљив начин.

Знатно већи публицитет одрживи развој стиче 1987. године у Брундтланд извештају Светске комисије за животну средину и развој (WCED – World Commission on Environment and Development), формиране 1983. године (Stojanović, 2006). У овом документу се одрживи развој препоручује као средство смањења сиромаштва, глади и економских разлика у свету, спречавања болести које прете човечанству, очувања ресурса и животне средине, регулисање отпада и за бројне друге активности глобалног карактера.

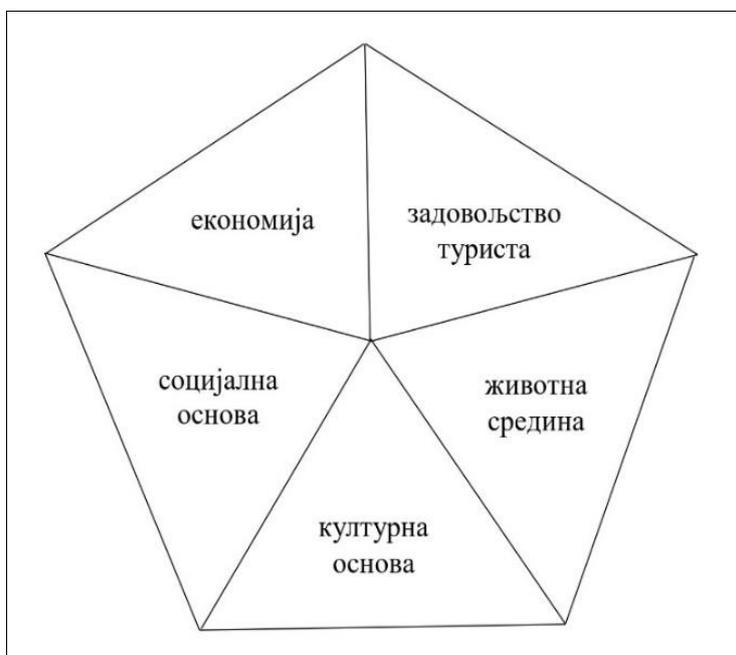
Прво званично прихватање појма одрживог туризма извршиле су Уједињене нације (UN – United Nations), на Земаљском самиту у Рију 1992. године. На овом састанку разматрала

су се бројна питања из домена одрживог развоја и туризма. За коначни званични резултат прихватања и дефинисања појма одрживог туризма узима се Агенда 21 која је резултат опсежног рада UN (Weaver, 2006). Касније, из овог документа проистекла је и усвојена Агенда за туристичку привреду (Mowforth & Munt, 2016). У овом документу су јасно описани циљеви и препоруке развоја туризма који би требало да укључе комплетан туристички сектор привреде (Butler, 1999; Biederman *et al.*, 2008; Stojanović, 2023). Сматра се да је овај документ пионирски подухват са јасно дефинисаним циљевима развоја туризма, који се тичу хотелских предузећа, туристичких агенција и туроператора, с основним циљем да се устроје системи управљања, технике и методе које морају имати одрживе резултате. Период након Агенде 21 за туристичку привреду сматра се „златним“ периодом за одрживи развој туризма широм света (Bošković, 2008).

Затим, одређивање појма одрживог туризма извршила је и Светска туристичка организација (UNWTO - United Nations World Tourism Organization), 1996. године. Према дефиницији, одрживи туризам је облик туристичких кретања који у потпуности узима у обзир еколошке, економске и социјалне утицаје који се испољавају наспрам потреба туристичких субјеката (Stojanović, 2023). Према истој дефиницији, одрживи туризам је процес који има за циљ да тежи минимализацији негативних утицаја на окружење и да сачува ресурсе за будуће кориснике (Fennell, 2003; Janusz & Bajdor, 2013).

Одрживи туризам као савремени облик туристичких активности укључује остварење различитих користи за субјекте који имају интерес у развоју туризма. Такав туризам треба посматрати кроз три димензије одрживости: еколошку, социо-културну и економску. Ово су уједно и три основна стуба одрживог туризма уз помоћ којих треба посматрати и проучавати правилан туристички развој (Weaver & Lawton, 2014).

Према Јовичићу (2008) одрживи туризам би требало да интегрише 5 основних компоненти: животну средину, социјални интегритет, културну баштину, задовољство туриста и економску добит. Овај систем одрживог туризма се може шематски приказати путем геометријског тела – петоугла, из разлога што се циљеви одрживог туризма могу реализовати кроз пет засебних нивоа развоја који имају подједнаки значај. Према наведеном, шематски приказ одрживог туризма се може сагледати на Графикону 2.

Графикон 2. Графички приказ одрживог туризма
Извор: Jovičić, 2008.

Бројна истраживања дефиниције одрживог туризма тичу се актуелне глобалне проблематике са којом се човечанство интензивно сусреће још од прошлог века. Управо тако, одрживи туризам треба да у фокус стави еколошке проблеме и унапређење стања животне средине, заштиту живе и неживе природе и екосистема, стицање еколошких, економских и социо-културних бенефита, и то кроз унапређење заштите, промоцију природних и социо-културних вредности, уз елиминацију негативних утицаја развоја туризма на простор (Rio & Nunes, 2012; UN, 2015; Hall, 2010).

Анализа и проучавање одрживог туризма упућује на различите планске активности, наглашавајући да се дестинације повезују са социо-економским развојем и очувањем разноврсности биодиверзитета (Bennett *et al.*, 2018; Franceschinis, *et al.*, 2022).

Прегледом литературе може се закључити да је одрживост туризма (Newsome *et al.*, 2013) описана као један сложени систем у којем се морају испунити бројни циљеви туристичког развоја (Borges de Lima & Green, 2017).

Нешто шире прихваћена дефиниција одрживог туризма је да се он може посматрати као скуп активности које управљачи имплементирају у мере заштите и управљања дестинацијом, са основним циљем да се унапреде еколошки, економски и социо-културни принципи (Buckley, 2010; Higham & Miller, 2018), задовоље туристи и локална заједница, и да се највећи део зараде стечене од туризма усмери управо у управљачке моделе унутар туристичких дестинација (Queiroz *et al.*, 2014; Hall *et al.*, 2015).

Проучавањем појма одрживог туризма дошло се до важних закључака. Значајни закључак тиче се фазе планирања развоја туристичке дестинације, у којем је важно сагледати све могућности, шансе, снаге, слабости и опасности туристичке имплементације, што би требало да буде основни задатак управљачких процеса у оквиру одрживог управљања. Такав значајан маркетинг и менаџмент процес је важан сегмент одрживог туризма (Chávez-Cortés & Maya, 2010; Williams & Lew, 2015; Agyeiwaah *et al.*, 2017), који подразумева планирање и имплементацију различитих активности, с основним циљем да се унапреде еколошки, економски и социо-културни принципи одрживог развоја туризма (Buckley, 2003; Mulongoy, & Chape, 2004; Weaver, 2006; Higham & Miller, 2018; McCool *et al.*, 2001; Butzmann & Job, 2017).

Одређени научни појмови описују одрживи туризам као могућност опоравка дестинације. Он је представљен као фактор ревитализације за туризам значајних дестинација, кроз различите облике туристичког развоја (McCool & Bosak, 2016). Развој специфичних облика туристичких активности може представљати значајан мотив кретања и средство за обезбеђење свеукупних бенефиција. Велики део ових средстава рефинансирао би се управо у развој туристичке дестинације (Chávez-Cortés & Maya, 2010; Jones *et al.*, 2014; Sanchez *et al.*, 2020).

2.2 Циљеви и принципи одрживог туризма

Основно полазиште у анализи циљева одрживог туризма је да се задовоље потребе садашњих генерација у разрешењу својих примарних и секундарних туристичких потреба. Императив туристичке привреде би требало да се односи на унапређење економског развоја, који би у основи морао да буде еколошки подобан и социо-културно прихватљив. Полазећи од овог становишта, Стојановић (2011) истиче да би одрживи туризам требало да егзистира на основном циљу а то је да се обезбеде дугорочне ефикасности за све интересне стране у туризму. Та ефикасност би требало да кореспондира са еколошком, економском и социо-културном одрживошћу. Заправо, циљ одрживог туризма би требало да подразумева стварање хармоније између туристичких субјеката које повезују ова три основна принципа одрживости. То би значило да одрживи туризам треба да ствара и развија позитиван приступ с циљем да се умање све тензије и неслагања која се могу јавити као последица интеракције између туристичке привреде, туриста, локалног становништва, управљача и самог окружења.

Коначно, циљ одрживог туризма био би да се обезбеди дугорочна доступност и ефикасност природних и створених ресурса неопходних за развој дугорочног туризма без негативних последица.

Максин *et al.* (2011) као примарне циљеве одрживог управљања и развоја туризма издвајају:

- Значај туристичке понуде која поред задовољења садашњих потреба туристичких потрошача чува ресурсе и за будуће облике туризма;
- Очување вредности ближег и ширег природног и културног окружења;
- Обезбеђење економских и социо-културних користи за локално становништво;
- Одрживост етно-социјалног идентитета и мултикултуралног разумевања;
- Јачање економског ефекта за локалне заједнице;
- Одрживо планирање различитих активности.

Табела 1. Примарни циљеви одрживог туризма у различитим дестинацијама

актери	очекивани циљеви и исходи
туристи	учинити доступним високо квалитетна искуства природе
туристичка индустрија, укључујући приватни и јавни сектор, туристичка трговина и индустријска удружења	раст туризма; максимизирање профита за туристичке операторе и организаторе путовања
државне службе и организације које се баве промоцијом туризма	економски, социјални и еколошки раст одрживог туризма; високо квалитетни оператори и искуства
локална заједница	повећање профита за локалне заједнице; смањење негативних последица туризма; смањење последица коришћења ресурса
еколошки менаџери	еколошка одрживост туристичких активности; задовољење циљева рекреације; коришћење туризма за подржавање циљева заштите
институције за заштиту и очување угрожене флоре и фауне	минимизирање претњи кроз заштиту и/или пружање користи за природу; коришћење туризма за подржавање циљева заштите
природа и окружење	уопштено гледано, претпоставља се да се интереси природе одражавају међу циљевима последње две групе чинилаца

Извор: Fennell, 2002.

Поред основних циљева, посебни циљеви одрживог туризма подразумевају да се, поред основних субјеката у развоју туризма, одрживо планирање и контролу развоја, укључе и шире интересне стране, које поред директних имају индиректне користи. Према Fennell (2002) у процес развоја туризма потребно је укључити све актере, што подразумева државне органе и институције, локално становништво, привреду, управљаче и посетиоце, како би се идентификовали примарни и заједнички циљеви развоја одрживог туризма, што би требало да представља зеједничке активности.

Поред јасно дефинисаних циљева развоја одрживог туризма, бројни аутори истичу да у примени политике одрживог туризма планирање мора да егзистира на бројним принципима и критеријумима. Поштовање јасно конструисаних критеријума омогућава реализацију планираних циљева. Први дефинисани општи критеријуми одрживог туризма установљени су од стране UNWTO. Овде је јасно дефинисано пет основних критеријума:

- Природни и културни туристички ресурси морају бити доступни на начин да остану очувани и за будуће туристичке активности;
- Туризам је потребно испланирати тако да се не стварају еколошки и социо-културни проблеми у дестинацијама;
- Уз развој туризма, квалитет окружења и животне средине мора бити очуван и унапређен;
- Развој туризма мора да обезбеди атрактивност дестинације и за будуће задовољење туристичких потреба;
- Локално становништво мора имати користи од развоја туризма (UNEP & ICLEI, 2003).

Анализом наведених критеријума може се извести закључак да су обухваћени значајни интереси кључних субјеката у туристичком развоју. Међу важним субјектима свакако је наведена туристичка дестинација и њен еколошки интегритет, који има основни задатак да омогући задовољство и разреши туристичке потребе.

Поред ових критеријума, аутори Mowforth & Munt (2016) наводе еколошку, социјалну, културну и економску одрживост, учешће локалне заједнице, едукативни значај и принципе заштите окружења, док Sharpley (2004) издваја следеће критеријуме:

- Холистички аспект – тиче се смањења сиромаштва у свету, загађења животне средине, њене деградације и коришћења ресурса, побољшања здравља и образовања;
- Принцип стварања равнотеже – могућност коришћења ресурса мора да постоји и за будуће генерације;
- Тенденција ка будућности – могућност задовољења потреба мора да постоји и за будуће генерације;
- Одговорност – дефинисање и спровођење одрживог туризма према окружењу, с циљем очувања екосистема у којем егзистира.

За разлику од претходно идентификованих општих принципа одрживог туризма, Јовићић (2000) као основне принципе издваја три основна пилона одрживог туристичког развоја. Према овом аутору концепт одрживог туристичког развоја се заснива на:

- Принципу да еколошка одрживост осигурава усаглашеност туризма са ресурсима у природи, биолошким и еколошким постулатима;
- Осигурању социо-културног развоја да туризам буде усаглашен са друштвеном традицијом и да јача интегритет, аутентичност и разноврсност;
- Принципу економске одрживости, осигурава такав развој да он буде усаглашен са економским и ефикасним коришћењем ресурса, које би требало да постоје и за будуће генерације (Јовићић, 2000).

2.3 Кључни изазови за остваривање концепта одрживог туризма

Претходна запажања и чињенице о одрживом туризму односе се на његов потенцијал да може омогућити економске, еколошке и културне користи уз очување дугорочне одрживости туризма у региону. Међутим, развој одрживог туризма доноси неколико изазова који захтевају пажљиво управљање и сарадњу између различитих заинтересованих страна. Коначно, у практичном смислу, одрживом туризму мора се приступити на начин који балансира очување, економски развој и поштовање локалне културе и заједнице. Одрживи туризам не треба посматрати само као средство за смањење утицаја на дестинацију и друге субјекте у туризму, већ и као могућност за унапређење естетских, просторних, материјалних, социјалних и других вредности. Јачањем колективне свести ствара се заједница одговорних туриста као главних корисника простора, који, поред тога што уживају у својим искуствима, позитивно утичу на дестинацију, негујући и одрживајући поштовање глобалне и локалне

културе. Образовање и свест учесника у туризму кључни су изазови одрживог туризма. Туристи све више имају потребу да се образују о еколошким, културним и економским питањима са којима се сусрећу приликом решавања својих личних и колективних туристичких потреба у дестинацијама. Знањем и бољом информисаношћу туристи могу доносити квалитетније одлуке у вези са избором дестинације, поштовањем локалних обичаја и културних традиција, смањењем притисака на окружење и подршком еколошким акцијама и актерима. Локално становништво и култура не смеју бити експлоатисани. Одрживи туризам мора да обезбеди активну улогу локалне заједнице приликом доношења свих одлука које се тичу основних туристичких потреба и избора циљева, који скупа представљају важне изазове за одрживо поступање у оквиру туристичких путовања.

Анализирајући различиту научну грађу, може се извести закључак да бројни аутори наводе релативно широку структуру изазова. Најчешће идентификовани изазови су: разумевање утицаја на животну средину, уважавање културног интегритета, економски изазови и финансијска решења, доношење одлука у последњем тренутку и усвајање питања о проблемима прекомерног туризма (Budeanu *et al.*, 2016), промоција еколошке заштите, одрживо коришћење ресурса (Jimura, 2019), ангажовање и јачање локалне заједнице, образовање и јачање свести.

Светска туристичка организација (UNWTO) дефинисала је 4 изазова за остваривање одрживог туризма (Maksin *et al.*, 2011):

- *Управљање динамичним растом.* Убрзан раст туризма и туристичких потреба створиће значајне притиске на готово све ресурсе који су важни за развој туризма. Кључан елемент у управљању динамичним растом тиче се одговорног раста који је усмерен ка одговорнијем планирању, унапређењу одговорнијег управљања и значајнијем утицају на промену понашања потрошача у туризму. Као најосетљивије дестинације у којима се реализују значајнији притисци јесу моринска подручја, планински екосистеми и дестинације са историјским вредностима. Моринске зоне или морински делови националних паркова изложени су честим и погубним акцијама које се манифестују кроз измену обалне линије, исушивање тла и експлоатацију песка са обала, уништавање мангрових биоценоза, изградњу смештајних објеката у деловима где се значајно мењају геолошке особине и утиче на екосистеме. Поред тога, отпадне воде и чврст отпад представљају глобалну претњу за све приморске пределе. Планинска подручја су такође дестинације у којима се неправилним развојем туризма генеришу различити притисци и остављају трајне последице. Девастација шумског екосистема, изградња ски стаза, стварање вештачког снега, изградња објеката који нису у складу са функцијом дестинације и њеном амбијенталном целином, непланска саобраћајна инфраструктура и бројне друге активности, представљају озбиљну претњу за планинске дестинације. Последице оваквог развоја туризма могу бити погубне за све субјекте у туризму.
- *Климатске промене.* Ова последица несавесног антропогеног утицаја на животну средину представља важан изазов у одрживом туризму. Међу најзначајнијим последицама климатских промена може се издвојити глобално отопљавање (подизање просечне температуре ваздуха) које за последицу има топљење снега и леда на половима, подизање нивоа мора, смањење снежних граница на планинама, ерозију тла, поремећаје у падавинама, промене у екосистемима и многе друге. У свим овим дешавањима, туризам има своје значајно место и улогу (Hall *et al.*, 2013). Најзначајнији загађивач сектора туризма јесте саобраћај. Процене су да туризам учествује са преко 5% у укупним

емисијама гасова, од којих најзначајнији део потиче управо од транспорта (Peeters & Dubois, 2010).

- *Смањење сиромаштва.* Ово је један од глобалних циљева човечанства. Туризам може имати значајну улогу у смањењу сиромаштва. Иницирање ових активности може се покренути на локалном нивоу, управо кроз економску одрживост као један од главних одрживих принципа. Развојем дестинације може се утицати на повећање радних места у туризму, као и на јачање локалних производа и услуга. Најзначајнији допринос туризма у запошљавању становништва може се очекивати у руралним подручјима, где управо живи више од половине сиромашног становништва. Изазов чини расподела дохотка стеченог од туризма, тако да значајнији део треба бити усмерен ка сиромашнијем делу локалне заједнице. Обезбеђење квалитетнијих послова којим се остварује значајнија егзистенција представника локалне заједнице наводи се као други изазов у смањењу сиромаштва.
- *Подришка заштити природног и културног наслеђа.* Један од кључних проблема у очувању природног и културног наслеђа широм света је обезбеђење финансија за очување ових вредности. У свету се издваја мање од 30% средстава за заштиту ових вредности. Продајом улазница, наплатом такси, дозволама за градњу, наплатом концесија, изнајмљивањем опреме и развојем едукативних центара индиректно се доприноси обезбеђењу финансија за очување наслеђа. Изазов одрживог туризма је да се променом система финансирања обезбеди директан утицај туризма на обезбеђење ових финансија. То се може постићи улагањем у заштиту наслеђа, уређењем еколошког окружења и јачањем заштите простора. Припадници руралних средина су условљени на коришћење ресурса из животне средине, које се понекад, због угрожене егзистенције може трансформисати из одрживог у комерцијално. Обезбеђивањем допунских извора прихода за рурална домаћинства, може се индиректно утицати на заштиту природног и културног наслеђа.

2.4 Одрживи туризам заштићених подручја

За посматрање појаве каква је одрживи развој заштићених подручја, неопходно је извршити правилну анализу и валоризацију основних елемената, фактора и свих потенцијалних чинилаца, са посебним освртом на заштиту и кориснике простора. Када се дефинише и одреди улога сваког елемента, могу се анализирати системске мере, циљеви и резултати. Анализа фактора дестинације може послужити у постављању критеријума и општих циљева одрживог развоја туризма. За анализу могу се узети у обзир елементи дестинације, угрожени представници флоре и фауне, разлози и потребе заштите, степен развијености и угрожености, антропогени фактори, управљачке методе, улога и значај локалне заједнице и резултати управљања. Заштићени простори представљају одређене површине у којима су ограничене многе активности које могу мењати простор и утицати на природне процесе и комплетан живи свет укључујући и човека. Концепт управљања туризмом и заштите у већини оваквих простора у свету толерише коришћење ресурса у туристичке сврхе али искључиво на одржив начин са основама обновљивости. Зато интерес у заштити и очувању имају држава, локална заједница, конзерватори, научно-истраживачки актери, туристички корисници простора и представници туристичке привреде. Из поменутог разлога, одрживи туризам се препоручује као модел импликације управљачких мера и средство за постизање развојних циљева (Bramwell & Lane, 2011).

Одрживи развој туризма може бити вишеструко користан за заштићена подручја као:

- Значајан фактор у заштити подручја. Проблеми заштите природе могу се посматрати са становишта перспективе одрживог развоја;
- Вишеструко користан за заштићена подручја и савременог човека (Сајјао *et al.*, 2020; Burbano *et al.*, 2022). Човеку данашњице помаже да спозна изглед окружења пре деструктивних антропогених утицаја. Одрживи развој заштићених подручја помаже у стварању односа и ставова човека према природи;
- Фактор од значаја за објекте заштићене природе. Првенствено се мисли на категорију стицања различитих бенефита, од којих се економске добити могу обезбедити наплатом туристичких услуга;
- Фактор од значаја за локалну заједницу. Одрживи развој туризма иницира активне улоге туриста и представника локалних заједница;
- Средство едукације. Објекти заштићене природе подстичу еколошку едукацију учесника у туризму (Stojanović, 2003).

У ери технолошке револуције, сталног привредног раста, непрестане урбанизације, загађења животне средине, недостатка слободног времена, прилагођавања ресурса човековим потребама, мењању природе и њених елемената, човечанство се све више окреће природи, тежи да прихвати етичке кодексе и на неки начин допринесе њеном опоравку. Таква масовна и нагла глобална дешавања нису заобишла туризам. Промене које су наступиле последњих година на светском туристичком тржишту указују да су еколошки прихватљиве дестинације оне које су препознате као важно природно окружење за развој одрживог туризма. Како човек постаје све више усмерен ка реализацији туристичких потреба у природи, заштићена подручја постају важан сегмент туристичке понуде бројних организатора путовања.

Туризам заштићених подручја мора бити утемељен на природним ресурсима. Поред тога што их користи, туризам мора имати катализаторску улогу у развоју активности које имају за циљ унапређење свих вредности дестинације, како би се постигао одржив карактер. Као најзначајније природне дестинације за развој туризма, туристичка тражња препознала је планинске, маринске и мангрове дестинације, националне паркове, резервате природе и биосфере, издвојена острва, вулканске области, прашумска подручја, паркове око урбаних центара, пустињске пределе, поларне капе и друге дестинације са осетљивим екосистемима (Holden, 2016). Како наведене дестинације брзо постају део масовног туризма, потребно је да се устроје и усвоје различите мере планирања, развоја и контроле туризма. То свакако не значи да би у овим дестинацијама развој туризма требало искључити. Он може да представља средство за обезбеђивање финансијске подршке која се правилним каналисањем и мултипликативним ефектом може интегрисати у редовна улагања у развој оваквих дестинација. То би подразумевало развој еколошки прихватљиве инфраструктуре, објеката за смештај и пружање услуга, туристичких и информативних центара, едукативних школа, терена за изучавање природних појава, унапређење природне и културне баштине, развој еко и других облика туризма који егзистирају са природом и друге активности.

Слика 1. Планирање туристичких активности у Швајцарском националном парку
Извор: прилагођено из брошуре парка, www.nationalpark.ch

Туристичку инфраструктуру у оквиру заштићених подручја требало би да сачињавају и еко-конишета или еко-хотели, са поседовањем значајних еко-сертификата за еколошке пословне операције и активности унутар дестинације (Chávez-Cortés & Maya, 2010; Jones *et al.*, 2014; Sanchez *et al.*, 2020), ресторани са храном произведеном на органски начин, еколошка средства саобраћајне комуникације, довољан број едукативних објеката, визиторских и инфо центара (McCool *et al.*, 2001; Butzmann & Job, 2017; Trišić *et al.*, 2018).

Eagles (2002) за развој туризма унутар заштићених подручја истиче значај следећих туристичких фактора: екосистем, земљиште, вегетацију, воду, ваздух и дивљину. Управо су ово ресурси уз помоћ којих се правилним управљањем и мониторингом могу очувати простор и врсте, унапредити системи и модели заштите, и планирати развој адекватних туристичких активности у оквиру ових дестинација са осетљивим екосистемима (Eagles *et al.*, 2001; Eagles

& McCool, 2002; Hall, 2010; Queiroz *et al.*, 2014; Weaver & Lawton, 2014; Williams & Lew, 2015; Sanchez *et al.*, 2020).

Како се код људи интензивно појављује и јача еколошка свест, бројни истраживачи широм света управо наводе заштићена подручја као потенцијалне и важне дестинације за развој одрживог туризма, у којима се могу реализовати туристичке потребе без штетних утицаја на окружење. Према наведеном, одрживи туризам се обично поистовећује са развојем туризма у дестинацијама са осетљивим екосистемом. Заштићена подручја су дестинације значајне за биљни и животињски свет с једне, и привлачне за туристе као кориснике простора с друге стране (Stojanović *et al.*, 2018; Stojanović, 2023; Hall *et al.*, 2015). Ту су и осетљиви екосистеми у којима су настањене ендемичне биљне и животињске врсте, влажна станишта, подручја важна за очување геодиверзитета, простори у којима постоје системи мониторинга и заштите с циљем очувања јединствене просторне целине (Seba, 2012).

Правилна заштита и мониторинг могу омогућити приходе од туристичке потрошње и усмерити их у унапређење еколошких вредности (Chin *et al.*, 2000; Twining-Ward & Butler, 2002; Choi & Sirakaya, 2006; Moore & Polley, 2007; Schianetz & Kavanagh, 2008; Huayhuaca *et al.*, 2010). Одрживи туризам може бити добар модел за јачање еколошких принципа и укључивање заштићених подручја у туристичку понуду (Holden, 2016).

Једна од дефиниција одрживог туристичког развоја заштићених подручја истиче да је туризам директно условљен квалитетом простора и окружењем које чини животну средину, због чега је та веза нераскидива (Frost & Hall, 2009; Agyeiwaah *et al.*, 2017). Свака промена квалитета животне средине веома брзо доводи до губитка атрактивности туристичке дестинације. То као крајњи индиректни резултат може имати одсуство еколошке, економске и социо-културне користи за дестинацију каква је заштићено подручје (Seba, 2012; Holden, 2016; Borges de Lima & Green, 2017) у којем је неопходно развијати оне облике туризма базиране на природи, чији развој поспешује јачање система заштите подручја, изграђује дестинацију и доноси користи за локално становништво и посетиоце (Mitsch *et al.*, 2015).

Слика 2. Парк природе Јужни Шварцвалд (извор Дунава у Донауешингену и језеро Schluchsee)

Извор: Тришић, И.

Моделу примењени у истраживању утицаја специфичних туристичких дестинација са природним и културним наслеђем на одрживи туристички развој (Sowinska-Świerkosz & Chmielewski, 2014; Banos-Gonzales *et al.*, 2016; Lee & Hsieh, 2016; Agyeiwaah *et al.*, 2017; Vučetić, 2018), издвојили су као најважније факторе развоја туризма унутар заштићених подручја оне који су везани за природне и друштвене елементе дестинације и њену изграђеност, утицаје простора и живог света на развој туризма, улогу локалне заједнице у

одрживом развоју, примену законских мера, могућност развоја различитих облика туризма, унапређење локалне традиције и културе, носећи капацитет простора, експлоатацију ресурса и друге факторе (Scholtz *et al.*, 2015).

Сви наведени фактори могу се приказати табеларно.

Табела 2. Индикатори за утврђивање одрживог туризма заштићених подручја

индикатори
Повољан положај
Изграђена саобраћајна инфраструктура
Национални статус заштите
Међународни статус
Довољан број изграђених објеката
Објекти за пружање услуга смештаја
Очување врста
Улога локалне заједнице
Развијен еко-туризам
Позитивни социо-културни утицаји туризма
Манифестације
Економски утицаји туризма
Резултати заштите
Угрожене врсте по IUCN
Визиторски центар
Пешачке и едукативне стазе
Обучени водичи
Примена носећег капацитета простора
Ендемичне врсте
Реинтродуковане врсте
Могућност излетничког туризма
Школе у природи
Истраживање ретких врста
Посматрање птица
Елиминисан проблем отпадних вода из насеља
Локални производи и услуге
Еколошке добити од заштите
Доступност фондова
Хидрографски потенцијали
Постојање етно села
Повољна клима
Близина потенцијалног загађивача
Коришћење природних ресурса
Присутност домаћих животиња
Негативни социо-културни утицаји
Нестанак врста
Близина пољопривредног земљишта

Извор: Trišić, 2024.

Buckley (2009), означава везу туризма и заштићених подручја кроз наглашавање важности развијања узајамних односа елемената дестинације и утицаја који настају као последица односа. Наводи да само правилан развој туризма базиран на природним и антропогеним туристичким мотивима има позитивне ефекте и може обезбедити дугорочне користи. Аутор предлаже аналитички оквир који разликује четири типа механизма:

- оне који могу генерисати позитивне ефекте,
- оне који могу смањити негативне ефекте,
- оне који могу повећати негативне ефекте,

- механизме спорних питања која укључују обим и интегрисање различитих управљачких субјеката.

Према наведеном, развој туризма у заштићеним подручјима треба да укључи управљачке системе и решавање конфликта, коришћење еко-ознака и регулисање коришћења ресурса. Аутор издваја важност еколошког стуба развоја туризма, који не сме имати негативне утицаје на окружење. То се може постићи адекватним планирањем развоја туризма који укључује системске управљачке активности: примену етичких кодекса, активну улогу локалних предузећа, маркетинг, локалну заједницу и промену нових трендова живота и путовања која морају бити у директној вези са еколошким, економским и социо-културним принципима.

Слика 3. Одрживи туризам и објекти UNESCO културне баштина (атински Акропољ и Епидеур)
Извор: Тришић, И.

Buckley (2003) описује заштићена подручја као важан сегмент туристичког развоја. Аутор везу између туризма и заштићених подручја систематизује кроз индикаторе одрживог туризма. Они су груписани у три нивоа: еколошки, економски и социо-културни. Уједно се ови нивои описују и као основни темељи одрживог туризма. Како су заштићена подручја дестинације са лако променљивим екосистемом, на који туризам може да оствари најбрже утицаје, еколошки фактори имају важну улогу у позиционирању заштићених подручја као туристичких дестинација. У нарушавању еколошких вредности ових дестинација могу утицати одсуство мера заштите и етичких кодекса, непостојање зона заштите и носећег капацитета простора.

Развој одрживог туризма у заштићеним подручјима може допринети унапређењу комплетне туристичке понуде (McCool *et al.*, 2001; Buckley, 2003; Queiroz *et al.*, 2014; McCool & Bosak, 2016). С друге стране, кроз туристичку потрошњу може се индиректно улагати у унапређење заштите животне средине (Cater, 2013). То представља један врло значајан кружни систем који, ако функционишу сви његови елементи, производи позитивне економске, социо-културне и еколошке резултате (Holden, 2016). Тај кружни систем чини одрживи туристички развој (Mercer, 2013; Stojanović, 2006; Buckley, 2003; Choi & Sirakaya, 2006; Schianetz & Kavanagh, 2008; Chávez-Cortés & Maya, 2010; Tanguay *et al.*, 2013).

Поред основних атрактивних туристичких фактора, на развој туризма заштићених подручја утичу: заштита простора, интензитет коришћења, попуњеност капацитета, улога локалне заједнице у развоју туризма, социо-културни утицаји, допринос туризма локалној економији, контрола развоја, управљање отпадом и други (Chin *et al.*, 2000; McCool *et al.*, 2001; Buckley, 2003; Spenceley, 2005; Choi & Sirakaya, 2006; Schianetz & Kavanagh, 2008; Chávez-Cortés & Maya, 2010; Tanguay *et al.*, 2013; Queiroz *et al.*, 2014; Vučetić, 2018). Као значајни

издвајају се и: ниво деградације простора проузрокован повећаним бројем посетилаца, број туриста и број становника у заштићеном подручју и заштитној зони око подручја, аеро и хидро загађење, штетне антропогене активности, трошкови реконструкције и заштите, социјални утицаји, економска ефикасност условљена развојем контролисаних облика туризма и други (Twining-Ward & Butler, 2002; Chávez-Cortés & Maya, 2010; Rasoolimanesh *et al.*, 2020). Уколико се наведене карактеристике узму у обзир, постаје јасно да туризам може остварити позитивне одрживе ефекте чак и када се различитим утицајима могу нанети штете заштићеним подручјима.

2.5 Веза са досадашњим истраживањима одрживог туризма заштићених подручја

Међу истраживањима одрживог туризма у оквиру заштићених подручја, свакако је значајно истраживање Goodland (1995). Циљ овог истраживања био је да се уз примену квалитативне методологије испита концепт туристичке одрживости заштићених подручја. Анализом различитих студија случаја, испитани су бројни антропогени утицаји на заштићена подручја. Резултати опсежног истраживања указују да је еколошку одрживост потребно посебно изучавати. Научни допринос овог истраживања темељи се у пружању информација које могу помоћи у спречавању деградације животне средине уз примену различитих мера, међу којима значајне утицаје имају туристичке активности. Поред тога, важно је да се разумеју директни утицаји на окружење. Управо се уз разумевање ових утицаја могу планирати различите мере и активности (Spenceley *et al.*, 2017).

Циљ истраживања Eagles *et al.* (2002) био је да се изврши анализа бројних студија случаја о утицајима заштићених подручја на одрживи развој туризма у бројним осетљивим дестинацијама света. Том приликом прикупљене су значајне информације које могу помоћи у конституисању различитих мера заштите, с циљем смањења антропогених утицаја на животну средину у бројним заштићеним подручјима света. Аутори су за подручја истраживања имали бројне моринске екосистеме, мангрове шуме, националне паркове, специјалне резервате природе, планинска и хидрографска подручја, подручја дивљине, екосистеме уз градска подручја и друга заштићена подручја у којима постоје одређене туристичке активности и где се емитују различити утицаји на окружење. Најважнији утицаји у односу на одређене активности издвојени су у Табели 3.

Табела 3. Однос туризма према основним елементима животне средине

елемент дестинације	примери ризика туристичких активности
екосистеми	<ul style="list-style-type: none"> изградња смештајних капацитета, визиторских центара, инфраструктуре и других објеката, има директног утицаја на животну средину кроз уклањање вегетације, елиминацију станишта животиња, утицаје на одводњавање итд; станиште се може драстично променити (путном мрежом, ловиштима, фармама) свим врстама туристичког развоја и коришћења
земљиште	<ul style="list-style-type: none"> на одређеним често коришћеним подручјима може доћи до набирања тла; након уклањања земљишта јавља се ерозија, која траје и касније
вегетација	<ul style="list-style-type: none"> стално коришћење простора око објеката негативно утиче на вегетацију; саобраћај може имати директне негативне утицаје на животну средину (нпр. уклањањем вегетације, преношењем семена корова, узнемиравањем животиња); може се јавити учесталост пожара проузрокованог од туриста или управљача

елемент дестинације	примери ризика туристичких активности
вода	<ul style="list-style-type: none"> повећана потреба за свежеом водом; одлагање отпадних вода или отпадака у рекама, језерима или океанима; изливање моторног уља или горива са бродова или мањих пловила; пловила са елисом могу утицати на водене биљке
ваздух	<ul style="list-style-type: none"> моторизовани превоз може изазвати загађења емисијом гасова (авио превоз, брод или аутомобил)
дивље животиње	<ul style="list-style-type: none"> лов и риболов могу мењати динамику популације; ловци и риболовци могу учествовати у увођењу алохтоних врста и повећању њихове популације; због ефеката транспорта, врши се утицај на инсекте и мање бескичмењаке; узнемиравање се може одразити на све врсте укључујући и оне мање атрактивне посетиоцима; поремећаји се могу манифестовати кроз бучно, визуелно или узнемирујуће понашање; након контакта утицај траје и дуже (на пример док узнемиреност нестане, док птице не слете или док сисари не наставе бригу око младих или јела); морски сисари се могу повредити или усмртити ударцима чамца или посекотинама од елисе мотора чамаца или бродова; навикавање на људе може проузроковати промењено понашање животиња, као што је приближавање људима због хране

Извор: Eagles *et al.*, 2002

Анализом приказаних података закључује се да је туризам потребно развијати унутар осетљивих дестинација како би се остварили одређени бенефити за различите субјекте, али уз очување и унапређење еколошких, економских и управљачких принципа, који се приликом развоја туризма издвајају као најважнији. Резултати истраживања указују на важност примене еколошких кодекса на понашање посетилаца. Туризам је потребно развијати у оквиру заштићених подручја али је нужно постојање зона заштите у којима се ограничавају одређене антропогене активности. Научни допринос овог истраживања се темељи на пружању информација о томе како се може вршити примена међународне легислативе заштите и конституисање различитих еколошких активности у које морају бити укључени представници локалне заједнице и државни органи.

Fennell (2002) је у опсежној монографији испитао утицаје које туризам остварује на различите осетљиве дестинације широм света. Циљ овог истраживања је био да се уз помоћ квалитативне методологије анализирају потенцијали за развој одрживог туризма у:

- Планинским дестинацијама попут Хималаја, Анда, Алпа и Стеновитих планина;
- Маринским областима и приобаљу каква се срећу у Аустралији (Велики корални гребен), Јужној Африци, Централној Америци, острвима Пацифика, у Средоземљу;
- Градским дестинацијама какве су туристички атрактивни градови света;
- Националним парковима света и у другим заштићеним подручјима;
- Пределима на половима.

У истраживању су детаљно описани бројни примери деградације и загађења у којима туризам има важну улогу. Поред загађења ваздуха, истражена су и загађења вода и земљишта. У погледу потреба за снабдевањем водом, туризам изједначава са другим секторима привреде, попут пољопривреде и индустрије. Студије су показале да се просечна потрошња воде креће

од 200 до 2.000 литара по становнику дневно. Ово представља значајан притисак на ресурс, када је вода већ релативно оскудна у простору. Фонд за истраживање туризма и коришћења воде на Медитерану, као резултат истраживања, истиче да се просечна потрошња воде у Шпанији креће од 440 до 880 литара по туристи, и то у областима где су за потребе туризма изграђени базени и голф терени. Главни разлози велике потрошње воде наводе се: одржавање голф терена, наводњавање вртова и хортикултурних засада, одржавање базена, бања, wellness садржаја, самих соба и смештајних јединица за госте. У истраживању се даље описују примери деградације приобаља и земљишта за изградњу комплетне туристичке инфраструктуре широм света. Резултати истраживања указују на важност унапређења еколошког аспекта развоја туризма. Очекивани научни допринос истраживања односи се на пружање помоћи приликом усвајања значајних мера заштите, које би требало усмерити управо на очување дестинације приликом планирања и развоја туризма. Ове активности би требало да остану примарне унутар заштићених подручја.

Слика 4. Изградња еколошке инфраструктуре као примарни циљ одрживог туризма (СРП „Стари Бегеј – Царска бара“) Извор: Тришић, И.

Циљ истраживања Ниауџаса *et al.* (2010) био је да се испита значај одрживог туризма за локално становништво у Парку природе Франкенвалд у Немачкој. Истраживање се темељило на анкетирању локалног становништва о могућностима развоја одрживог туризма у заштићеним подручјима. Коришћен је истраживачки PoS (*Prism of Sustainability*) модел који је конципиран за испитивање четири димензије одрживости: еколошке, економске, социо-културне и институционалне. Резултати истраживања указују да поред социо-културне и економске одрживости, еколошка одрживост остварује најзначајније утицаје на задовољство испитаника. Значај овог истраживања је у пружању значајних информација о одрживом развоју туризма у заштићеном подручју, које могу послужити у испитивању одрживог туризма у другим подручјима света.

У испитивању могућности примене значајних алата за праћење напредовања развоја туристичке дестинације, аутори Рио и Nunes (2012) користили су упитнике као значајне мерне инструменте за процену међусобних утицаја туризма, локалне заједнице и природних и друштвених ресурса у оквиру Карпатског националног парка у Украјини. Анкетирано је укупно 400 субјеката уз помоћ којих су идентификовани нивои утицаја локалне заједнице на природне факторе, туризам и друштвене туристичке вредности, утицаји туризма на локалну заједницу, природне и друштвене вредности, као и утицаји природних и друштвених фактора на локалну заједницу и развој туризма. Испитивани фактори су груписани по димензијама: еколошка димензија (18), социјална димензија (13) и економска димензија (5). Испитаници су одговоре на одређене тврдње рангирани на скали од 1 до 5. Најзначајнија идентификована

претња за дестинацију је неправилно поступање са чврстим отпадом и отпадним водама. Представници локалне заједнице подржавају заштиту природе учешћем у активностима и пројектима заштите животне средине. Резултати истраживања могу послужити предлагању мера заштите које се односе на пољопривреду, риболов, лов и друге активности. Како је локална заједница истакла важност образовања које се тиче заштите животне средине и показала да је спремна да пружи позитивна културна искуства туристима, туризам се управо дефинише као спона у пружању могућности запошљавања и остварењу значајних прихода. Важност истраживања је у пружању информација о одрживом развоју туризма, што може послужити у испитивању одрживог туризма у другим заштићеним подручјима света и у планирању туристичких активности.

Заштићени простори могу имати велики еколошки и туристички значај на регионалном и међународном нивоу. То потврђују резултати спроведеног истраживања у финским заштићеним подручјима, као врло значајним туристичким дестинацијама (Kopu & Kajala, 2012). Применом квантитативне методологије, техником анкетирања (писаним или онлајн упитником као инструментом), утврђен је мотив посете туриста у 74 различита заштићена подручја Финске. Поред тога, било је потребно идентификовати активности које посетиоци подржавају у овим дестинацијама и одредити најзначајније факторе за развој туризма. Узорак је сачињавао 34.868 испитаника (домаћих и страних туриста). Резултати истраживања указују да су природни мотиви пресудни у одабиру путовања. Преко 70% испитаника определило се за одлазак у националне паркове и резервате природе из еколошких разлога, пре него за одлазак у неку другу средину или просторе. Од резервата природе, најзначајнији су они простори који су лоцирани у руралним срединама. Следе резервати у главним регионима и у густо насељеним срединама. Овај важан податак може послужити у дефинисању стратегије туристичког развоја, када су положај и саобраћајна приступачност дестинације од важности за развој туризма. Резултати истраживања указују на значај еколошке одрживости за развој одређених туристичких активности унутар заштићених подручја. Међу најзначајније мотиве посете овим подручјима издвојене су могућности за све облике туризма базиране на природи. Као пресудне услове за развој туризма, испитаници су навели: објекте за пријем туриста, визиторске центре, постојање воде као значајног ресурса, нетакнуту природу, рекреативне и едукативне стазе, значај улоге локалне заједнице, постојање локалних производа и друге факторе. Аутори су навели да развој туризма у овим подручјима обезбеђује приходе од туристичке потрошње који се могу рефинансирати у системе заштите. Истраживање потврђује да еколошки аспект одрживости иницира комплетан развој дестинације и обезбеђује економску добит. Научни допринос овог истраживања огледа се у пружању важних информација управљачима заштићених подручја широм света, приликом реализације туристичких активности које би требало да буду усмерене на очување еколошких вредности. То може бити значајно и за одрживи развој туризма.

Спону одрживих утицаја туризма у дестинацијама са осетљивим екосистемима широм света испитивали су Holden и Fennell (2013), анализирајући бројне студије случаја. Циљ је био испитати туризам у заштићеним подручјима и утврдити утицаје на локално становништво и њихову економију. Резултати истраживања указују на важност очувања природе у заштићеним подручјима и остваривање прихода од туризма, који је значајна карика одрживости. Они се доводе у директну везу са еколошком одрживошћу јер дестинација са нарушеним природним вредностима није атрактивна за посетиоце, што резултира одсуством прихода од туристичке потрошње (Habibah *et al.*, 2013). Планирање развоја туризма у заштићеним подручјима мора имплементирати планирање прихода за локално становништво али уз активности које се тичу промоције природне и културне баштине на традиционалне и прихватљиве облике.

Слика 5. Традиција израде зидних сатова као део промоције локалне културе у заштићеним подручјима Немачке и Аустрије
Извор: Тришић, И.

Истраживање Cottrell *et al.* (2013) темељило се на испитивању утицаја одрживог развоја на посетиоце у два заштићена подручја Немачке. Модел истраживања је конципиран по PoS моделу одрживости (испитивање еколошке, економске, социо-културне и институционалне одрживости), који је прилагођен истраживању одрживог туризма испитивањем посетилаца у овим заштићеним подручјима. У резултатима истраживања се наводи значај еколошке и социо-културне одрживости за посетиоце. Ове две одрживости издвојене су као најзначајније за развој туризма.

Stojanović *et al.* (2014) су испитивали утицај одрживог туризма на ставове локалног становништва у Специјалном резервату природе „Горње Подунавље“. Циљ истраживања био је да се применом квалитативне методологије испитају бројне студије случаја и подаци локалних управа о планирању развоја туризма у овом заштићеном подручју. Резултати истраживања издвајају еколошку и социо-културну одрживост као најзначајније приликом планирања туристичког развоја. Еколошка одрживост укључује примену различитих мера заштите, попут носећег капацитета, зонирања простора и примену националних и међународних мера заштите простора. Социо-културна одрживост се темељи на активнијој промоцији социо-културних вредности локалног становништва. Резултати истраживања могу послужити изради стратегија развоја туризма.

Значајно је истаћи истраживање које је спровео Fennell (2015), у којем се одрживост и туристички развој сагледавају искључиво кроз имплементацију екотуризма и других облика базираних на природи у готово свим заштићеним подручјима света. Аутор је истраживао дестинације са најосетљивијим екосистемима, попут мочварних и мангрових станишта, пешчаних дина, пустињских терена, као и дестинација под сталним ледом и снегом. Управо се туризам у овим подручјима може сматрати важним катализатором заштите, што може послужити за испитивање туристичких утицаја и степена развоја туризма у другим дестинацијама света.

На овом постулату темељи се квалитативно истраживање које је спровео Holden (2016), с циљем да се, поред екотуризма, истраже могућности за планирање развоја других облика туризма који поред еколошких, имају и позитивне социо-културне утицаје на учеснике туристичких кретања и припаднике локалне заједнице. Закључна разматрања истичу да је у оквиру заштићених подручја важно планирати развој свих облика туризма, који су базирани на природи. Тиме би еколошка одрживост допринела јачању социо-културне и економске одрживости. Израда стратегије развоја туризма може да имплементира одређене мере заштите попут: граница прихватљивих промена (до којих се граница прихватају промене у дестинацији), носећег капацитета простора, зонирања, рефинансирања и других.

Један од основних разлога због којих се одређена подручја штите јесте заштита угрожене флоре и фауне од антропогених и природних утицаја, спречавање загађења чврстим и течним отпадом и отпадним водама, спречавање несавесног понашања корисника простора, сузбијање непланске градње, спречавање неовлашћеног и неодрживог коришћења ресурса, лоше туристичко коришћење подручја и други. Управо су ове разлоге навели аутори Car *et al.* (2016) и Muñoz *et al.* (2019) издвајајући значај заштићених подручја за развој туризма. Правилно организован туризам може креирати симбиозу између природе, посетилаца, локалног становништва и управљчких процеса у дестинацијама какве су заштићена подручја.

Слика 6. Пример организованог туризма. Природни резерват Кукунариес, слано језеро Строфилија, Грчка
Извор: Тришић, И.

Циљ истраживања Car *et al.* (2016) био је да се анализирају важни резултати развоја туризма и да се обједине бројне смернице ка одрживом туризму. Анализа је обухватила 16 објављених резултата истраживања у високо рангираним научним часописима. Аутори су као значајне резултате навели важност примене заштитних мера у склопу развоја туризма. Ове мере морају имати за циљ очување биодиверзитета. Развој туристичке инфраструктуре мора бити у тесној вези са екологијом. Тако се конципира „здрава“ туристичка дестинација.

Истраживање Asmelash и Kumar (2019) имало је за циљ да се испита функција коју заштићена подручја могу имати у одрживом развоју туризма. Истраживање је конципирано на испитивању одрживог туризма кроз четири димензије одрживости: еколошку, економску, социо-културну и институционалну. Резултати истраживања указују на постојање јаке везе између испитаника, економске, социо-културне и институционалне димензије одрживости.

Ставови туриста о одређеним факторима и појавама у оквиру одабраних заштићених подручја истраживали су Scholtz *et al.* (2015). Циљ истраживања био је да се испита перцепција туриста о одређеним природним и друштвеним факторима и мотивима посете важним националним парковима Јужне Африке. Резултати истраживања указују да је значајан број испитаника навео природне и друштвене факторе паркова као разлоге посете. За природне факторе и развој специфичних облика туризма базираних на природи определило се више од 70% испитаника. Велики број испитаника (90%) оценио је еколошку одрживост као најзначајнији стуб у развоју туризма ових заштићених подручја. Реализација туристичких активности требало би да буде усмерена на очување еколошких вредности и угрожених популација.

Бројни аутори проучавали су начине емитовања утицаја туризма на окружење и могуће облике промена структуре станишта као последице тих дешавања. Како је напред било речи, последице неправилно развијаног туризма се најбрже репродукују на окружење. Понекад су

главни разлози заштите одређених подручја управо спречавање различитих промена у окружењу, насталих као последица антропогених активности, међу којима је и туризам. Fennell (2008) је репродуковао оквир за проучавање животне средине и стреса, који укључује активности емитера стреса, притисак као резултат активности изазивања стреса, примарни и секундарни одговор животне средине и човека и реакције на стрес. Четири главна оквира стреса могу бити трајно реструктурирање животне средине, стварање отпада, туристичке активности и ефекти динамике раста становништва. Оквир за проучавање утицаја туризма је приказан у Табели 4.

Табела 4. Оквир за проучавање релације туризма и животне средине

активности емитера стреса	резултат притисака/стреса	примарни одговор: екологија	секундарни одговор: (реакција) човек
<p>Трајно еколошко реструктурирање</p> <p>а) Главна пројекција активности: - експанзија урбанизације, - саобраћајна мрежа, - туристички садржаји, - марине, ски-лифтови, морски лукобрани.</p> <p>б) Промене у коришћењу земљишта: - проширење земљишта за рекреацију</p>	<p>Реструктурирање локалног окружења:</p> <ul style="list-style-type: none"> - проширење изграђеног окружења, - земљиште које је изгубило примарну функцију 	<p>Промене станишта;</p> <p>Промене у популацији биолошких врста;</p> <p>Промене у стању здравља човека;</p> <p>Промене у визуелном квалитету</p>	<p>Индивидуално – утицај на естетске вредности</p> <p>Колективне мере:</p> <ul style="list-style-type: none"> - издаци за унапређење животне средине, - издаци за управљање и заштиту, - конституисање заштите дивљих предела и националних паркова, - контроле приступа земљишту за рекреацију
<p>Стварање отпада</p> <ul style="list-style-type: none"> - транспортом, - урбанизацијом 	<p>Притисци загађења</p> <ul style="list-style-type: none"> - емисија гасова, - отпадне воде, - чврст отпад, - бука (саобраћајнице, авио саобраћај) 	<p>Промене у квалитету елемената животне средине:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ваздух, - вода, - земљиште. <p>Здравствено стање биљака и животиња;</p> <p>Здравствено стање човека</p>	<p>Индивидуалне мере заштите:</p> <ul style="list-style-type: none"> - рециклирање отпадних материја, - промена става према еколошким мерама, - пад туристичких прихода. <p>Колективне мере заштите:</p> <ul style="list-style-type: none"> - издаци за спречавање загађења од стране туристичких предузећа, - чишћење река и плажа
<p>Туристичке активности:</p> <ul style="list-style-type: none"> - скијање, - пешачење, - лов, - бициклизам, - колекционарство 	<p>Уништавање вегетације и земљишта;</p> <p>Поремећај и деструкција врста</p>	<p>Промене у станишту;</p> <p>Промене биолошких врста</p>	<p>Колективне мере заштите:</p> <ul style="list-style-type: none"> - издаци за управљање и заштиту, - конституисање заштите дивљих предела и националних паркова, - контрола приступа земљишту намењеном за рекреацију

активности емитера стреса	результат притисака/стреса	примарни одговор: екологија	секундарни одговор: (реакција) човек
Ефекти динамике раста популације	Сезонска густина популације	Гужве и прекомерни број посетилаца; Потражња за природним ресурсима: - земљиштем и водом, - енергијом	Индивидуално: - пренасељеност у окружењу, Колективно: - раст водоснабдевања и електрификације

Извор: Fennell, 2008.

Правилан мониторинг и заштита простора могу утицати на приходе од туристичке потрошње. Део прихода би требало да се усмерава ка унапређењу система заштите, као циља одрживог туризма (Sanchez *et al.*, 2020). Истраживање је укључило испитивање великог сета различитих индикатора одрживости у заштићеним подручјима која могу бити и „културна“ дестинација. Као значајне мере заштите простора наводе се контрола отпадних вода, издувних гасова и других загађивача, зонирање простора, планска изградња инфраструктуре и друге мере. Научни допринос овог истраживања темељи се на чињеници да туризам треба плански развијати у свим дестинацијама, са посебним освртом на заштићена подручја где развој туризма треба пажљиво контролисати.

Obradović *et al.* (2021) испитивали су утицај туризма на становнике „Бачког Подунавља“ што је представљало циљ истраживања. У истраживању је коришћена квантитативна методологија, применом упитника као инструмента у истраживању. Узорак је сачињавао 1.233 испитаника који су своје одговоре рангирани уз помоћ седмостепене Ликертове скале. Испитаници су износили своје перципиране ставове о факторима одрживости унутар овог заштићеног подручја. Након спроведене факторске анализе, резултати истраживања указују на важност еколошке и социо-културне димензије одрживости приликом планирања туризма. Поред тога, испитаници су изнели значај укључивања локалног становништва у планирање, развој и промоцију туризма овог заштићеног подручја. Резултати истраживања могу послужити доношењу стратегија туристичког развоја које имплементирају туризам заштићених подручја, што представља важан научни допринос.

Jeelani *et al.* (2023) су испитивали ставове локалног становништва у планинској туристичкој дестинацији са осетљивим екосистемом, Џиму и Кашмир у Тибетанској висоравни у Индији, о значају одрживог туристичког развоја, што је био основни циљ овог истраживања. Коришћењем квалитативне и квантитативне методологије, техником анкетања и упитником као инструментом, анкетирано је укупно 352 домаћинства. Статистичка обрада података вршена је уз помоћ SUS-TAS методе, која има задатак да рангира и међусобно ротира укупно 42 тврдње, које су позициониране у 7 група. Након анализе, рангиране вредности су следеће: еколошка одрживост (вредност варијабле 16,01), друштвена потрошња (6,03), економска добит (3,68), дугорочно планирање (2,86), улога локалне заједнице (1,79), задовољство посетилаца (1,64) и централна економија (1,57). Изузетно висока оцена дата еколошкој одрживости указује на развијену свест локалног становништва о потреби и значају да се простор и живи свет морају заштитити од различитих утицаја којима је свакодневно изложено ово заштићено подручје. Ако се ова вредност упореди са вредностима задовољства туриста и економске добити, закључује се да је посебна брига управо усмерена на еколошку одрживост и активности заштите овог подручја. Резултати истраживања могу послужити доношењу стратегија туристичког развоја, која имплементирају туризам заштићених подручја, што представља важан научни допринос. Поред тога, резултати

истраживања могу послужити управљачима у доношењу мера с циљем спречавања честих негативних утицаја посетилаца на окружење.

Слика 7. Примери негативних утицаја посетилаца у заштићеним подручјима Војводине
Извор: Тришић, И.

Истраживања одрживог туризма заштићених подручја у многим земљама пружају велики број могућности којима могу спречити негативне утицаје туризма на простор. Спроведеним анализама и студијама случаја, закључује се да оне на националном, регионалном и локалном нивоу могу имплементирати велики скуп политика, планираних мера и активности, којима се могу спречити лоши утицаји, и то кроз:

- Конституисање заштићених подручја кроз законодавство, на пример, успостављањем статуса националних паркова и аплицирањем за међународно признавање значајних простора, као што је Светска баштина, чији статус доноси UNESCO;
- Спровођење мера планирања коришћења простора као што су зонирање, носећи капацитет простора и граница прихватљивих промена кроз контролу развоја;
- За одређене врсте пројеката обавезна је процена утицаја на екологију;
- Подстицање координације између владиних одељења око спровођења активних еколошких мера и ступања у дијалог са приватним сектором, како би се подстакло усвајање еколошке политике;
- Подстицање координације између владиних сектора око имплементације политике заштите животне средине и ступања у дијалог са приватним сектором, како би се подстакло усвајање еколошких управљачких политика (Stojanović, 2006; Holden, 2008).

Туризам и рекреација су одувек имали удела у еколошким променама у простору у којем се реализују. Због непожељних промена, најзначајнији су еколошки, социо-културни и економски утицаји туризма на простор и друштвену заједницу. Поједини утицаји мењају медије окружења, загађују их трајно, утичу на живи свет, модификују ставове локалне заједнице или врше друге промене. У процесу заштите нужно је сагледати све активности, анализирати утицаје и могуће промене, изоловати постојеће и појачати нове бенефите и одредити на који начин ће поједине мере минимизирати негативне конфликте. Потенцијане користи од туризма у заштићеним подручјима идентификовали су Eagles *et al.* (2002), и може се сагледати у Табели 5.

Табела 5. Користи од туризма заштићених подручја

Користи	
Повећање економских могућности	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Повећава радна места за локално становништво; ▪ Повећава приход; ▪ Стимулише нова туристичка предузећа и диверзификује локалну економију; ▪ Подстиче локалну производњу робе; ▪ Омогућава нова тржишта и девизни прилив; ▪ Побољшава животни стандард; ▪ Остварује локалне пореске приходе; ▪ Омогућава запосленима да науче нове вештине; ▪ Повећава средства за заштићена подручја
Заштита природног и културног окружења	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Штити еколошке процесе и токове; ▪ Чува биодиверзитет (укључујући генетски биодиверзитет, врсте и екосистеме); ▪ Штити, чува и вреднује ресурсе културног и природног наслеђа; ▪ Ствара економску вредност и штити ресурсе који иначе немају значајну вредност за локално становништво, представљају трошак пре него корист; ▪ Допреноси вредности очувања, кроз образовање и обуку; ▪ Помаже у комуникацији и разумевању вредности природног и антропогеног наслеђа међу посетиоцима и локалним становницима, чиме се гради нова генерација одговорних потрошача; ▪ Подржава истраживање и развој добрих еколошких пракси и система управљања утицајима на пословање путничких и туристичких предузећа, као и на понашање посетилаца у дестинацијама; ▪ Побољшава квалитет локалних објеката, транспорта и комуникације; ▪ Помаже у функционисању самофинансирања за заштићених подручја
Повећање квалитета живота	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Промовише естетске, духовне и друге вредности које се односе на различите користи; ▪ Подржава образовање и едукацију о животној средини за посетиоце и локално становништво; ▪ Успоставља атрактивно окружење дестинације кроз компатибилне активности, од рибарства до услужних или производних индустрија; ▪ Побољшава интеркултурално разумевање; ▪ Развија социо-културне вредности; ▪ Повећава ниво образовања локалног становништва; ▪ Иницира учење језика и културе; ▪ Подстиче локално становништво да вреднује своју локалну културу и окружење

Извор: Eagles *et al.*, 2002

Досадашња истраживања дала су значајан допринос у дефинисању одређених туристичких активности које су имале за циљ коришћење основних ресурса из животне средине. Коришћење тих ресурса обично је модификовало простор, прилагођавајући га туристичким потребама. Временом су се ресурси значајно трошили а активности утицале на деградацију екосистема. Како су последице деградације попримиле значајне размере, тако су се у системе заштите простора укључивале бројне светске организације, институције и

удружења. Међународно удружење за заштиту природе (IUCN – International Union for Conservation of Nature) дефинише заштићено природно добро као део копна или мора које се штити како би се очувала биолошка вредност и екосистеми и ограничило коришћење ресурса из животне средине. Поред тога, примењује се правило да се на 75% површине сваког заштићеног подручја управља у складу са његовом основном наменом, док се на преосталих 25% површине спроводе мере које су компатибилне са циљевима управљања. На овај начин се постиже интегритет у управљању и реализују се циљеви заштите природе и придружених вредности у дужем временском периоду (Рањковић *et al.*, 2016).

У заштићеним подручјима туризам може бити заступљен у значајној мери. Често укључује веома разноврстан скуп активности, а класификација и посматрање различитих облика мотива ових активности може бити корисна са аспекта управљачких процеса. Најзначајније облике туризма у природи аутор Higinbottom (2004) наводи следеће:

- Посматрање дивљих животиња (посматрати или на неки други начин бити у интеракцији са слободним животињама);
- Заљубљеност у природу (посматрање животиња у парковима природе, акваријумима);
- Ловни туризам;
- Риболовни туризам.

3. ТУРИСТИЧКО-ГЕОГРАФСКИ ПРИКАЗ ИСТРАЖИВАНОГ ПРОСТОРА

На подручју Војводине постоји укупно 138 заштићених добара на укупној површини од 148.599,6 хектара, што чини 6,91% њене територије (Program zaštite životne sredine Autonomne Pokrajine Vojvodine za period 2016-2025. godine, 2016; Izveštaj o sprovođenju programa zaštite prirodnih dobara za 2019. godinu, (2020); Registar zaštićenih prirodnih dobara Vojvodine, 2020; Plan zaštite prirodnih dobara za 2024. godinu, 2023). Поједини представници флоре и фауне су толико раритетни да насељавају само ове просторе у Републици Србији. Такви су банатски божур (*Paeonia officinalis* subsp. *banatica*) у Делиблатској пешчари, мргуда (*Umbra krameri*) насељена у Специјалном резервату природе „Засавица“, велика дропља (*Otis tarda*) и дабар (*Castor fiber*), који је реинтродукован на просторе Засавице и Обедске баре. Посебну упечатљивост заштићених природних добара на територији Војводине представљају влажна станишта, која располажу изузетно разноликим екосистемима. Баре и мртваје у представљају предмет интересовања UNESCO-а јер чине својеврсну оазу живог света. Конвенцију заштићених мочварних подручја – Рамсарску листу, потписало је преко 118 земаља света, међу којима је и наша земља. Од укупних 10 националних Рамсарских подручја, 8 се налази на територији Војводине. На Рамсарској листи налазе се: Стари Бегеј – Царска бара, Обедска бара, Засавица, Лудашко језеро, Слано Копово, Горње Подунавље, Ковиљско-петроварадински рит и Лабудово окно, укупне површине 57.255 ha, односно 2,3% територије покрајине (Stojanović, 2023; Nikolić, 2006). Постоји 21 ИВА (Important Bird Areas) подручје на површини од 354.786 ha, што захвата 16,5% територије Војводине. Овај статус поседују: Горње Подунавље, Карађорђево, Палић, Јегричка, Тителски брег, Ковиљско-петроварадински рит, Пашњаци велике дропље, Слано Копово, Окањ бара, Русанда, Царска бара, Вршачке планине, Делиблатска пешчара, Лабудово окно, Фрушка гора, Обедска бара и Засавица. Поред наведених постоји 27 IPA (Important Plant Areas) подручја на 328.208 ha, која чине 15,3% територије, и 4 РВА (Prime Butterfly Areas) подручја која захватају површину од 91.107 ha, што чини 4,2% укупне територије покрајине а то су Горње Подунавље, Фрушка гора, Делиблатска пешчара и Засавица (Trišić, 2021).

За испитивање утицаја одрживог туризма одабрано је 11 заштићених подручја – просторних целина (од укупно 34) у којима се реализују одређени облици туристичких активности, и у којима се може испитивати утицај одрживог туризма на локално становништво и посетиоце. То су подручја без строгих природних резервата, споменика природе и места од историјског значаја, за које је познато да у њима нису дозвољене или нису могуће туристичке активности.

За предмет анализе одрживог туризма одабрана су следећа подручја:

- 1 национални парк – Фрушка гора;
- 7 специјалних резервата природе – Делиблатска пашчара, Обедска бара, Засавица, Карађорђево, Ковиљско-петроварадински рит, Краљевац и Тителски брег;
- 3 парка природе – Палић, Русанда и Поњавица.

Одабрана заштићена подручја могу се сагледати на Мапи 1.

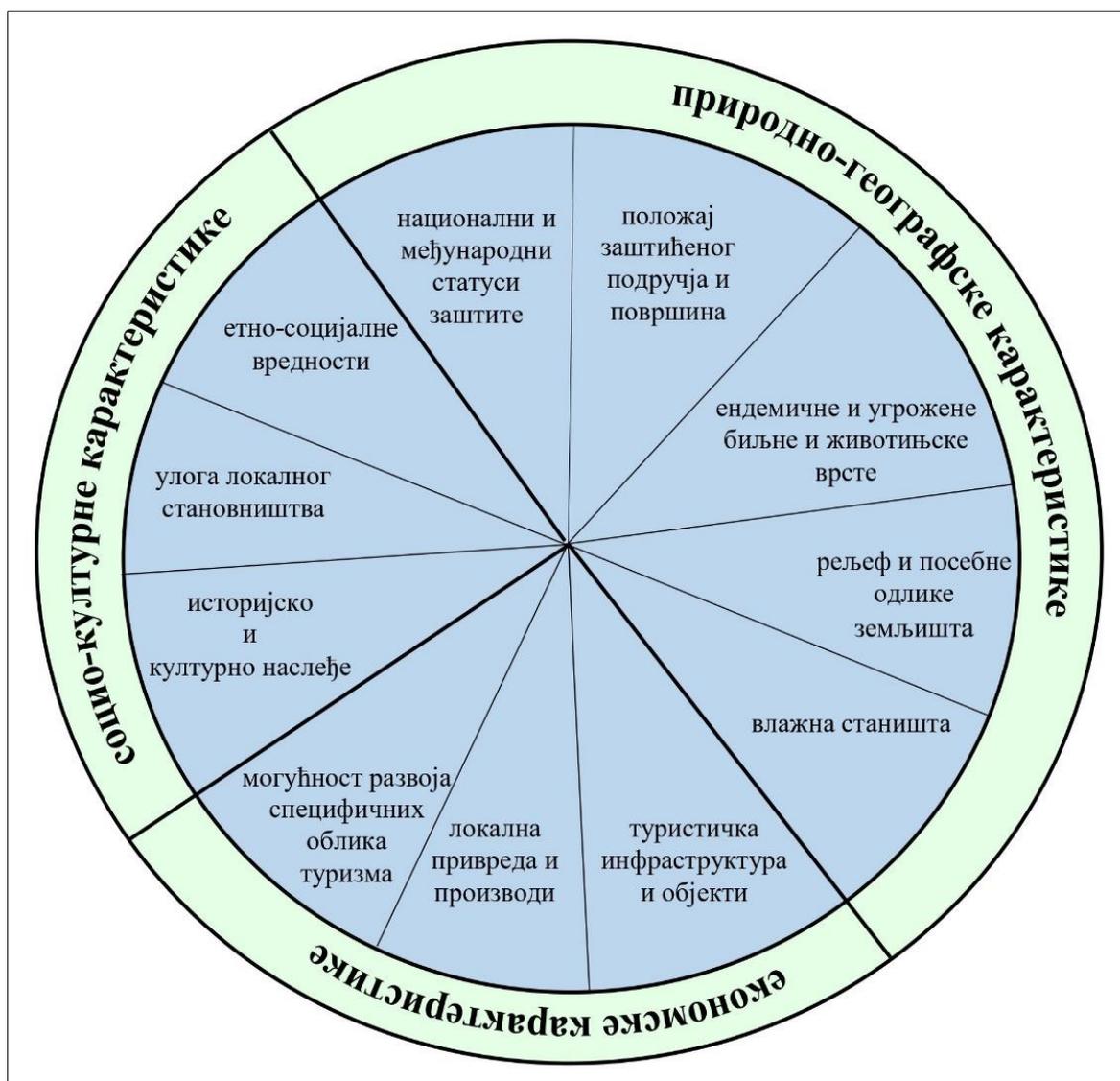
Мапа 1. Приказ подручја истраживања

Легенда: Национални парк „Фрушка гора“ (1); Специјални резервати природе: „Делиблатска пешчара“ (2), „Обедска бара“ (3), „Засавица“ (4), „Карађорђево“ (5), „Ковилско-петроварадински рит“ (6), „Краљевац“ (7), „Тителски брег“ (8); Паркови природе: „Палић“ (9), „Русанда“ (10) и „Поњавица“ (11).

Извор: Прилагођено из Trišić, 2021.

3.1 Критеријуми одабира подручја за истраживање

Критеријуми који су послужили за одабир подручја за истраживање јесу степен развијености туризма и расположивост туристичких ресурса у овим дестинацијама. Одабрана подручја карактерише развијеност туризма и расположивост природних и друштвених мотива који омогућавају развој различитих одрживих облика туризма. Поред тога основне одлике ових подручја су: положај, специфични облици рељефа, постојање влажних станишта или других хидрографских потенцијала, раритетна ендемична или угрожена флора и фауна, значајни национални и међународни статуси заштите подручја, туристичка инфраструктура и могућност њеног развоја, капацитети за развој специфичних облика туризма, инфраструктура и друге карактеристике. Одабрана подручја представљају репрезентативан узорак за анализу јер у оквиру ових дестинација постоје значајни фактори развоја туризма који могу утицати на функцију ових подручја у одрживом туристичком развоју (Srednjoročni program zaštite prirodnih dobara za period 2011-2020, 2011; Puzović *et al.*, 2015; Stojnić *et al.*, 2015; Пивац *et al.*, 2016; Program zaštite životne sredine Autonomne Pokrajine Vojvodine za period 2016-2025. godine, 2016; Amidžić *et al.*, 2017; Izveštaj o sprovođenju programa zaštite prirodnih dobara za 2019. godinu, 2020). Критеријуми који су послужили одабору заштићених подручја за испитивање стања и перспективе одрживог развоја туризма могу се класификовати у три димензије: природно-географске, социо-културне и економске карактеристике (Слика 8).

Слика 8. Кључни критеријуми у одабиру заштићених подручја
Извор: урађено од стране аутора дисертације

Туризам се у овим подручјима може манифестовати кроз излетнички, едукативни, спортско-рекреативни, вински, ловни а последњих година постоји тенденција развоја екотуризма, активности посматрања и фотографисања птица и животиња, и других облика базираних на природи (Lazić *et al.*, 2008; Srednjoročni program zaštite prirodnih dobara za period 2011-2020, 2011; Stojnić *et al.*, 2015; Pivac *et al.*, 2016). У сваком од одабраних подручја присутни су различити и веома специфични екосистеми које насељавају карактеристичне врсте. Планирање и развој туризма у овим подручјима условљени су управо заштитом простора и врста (Puzović *et al.*, 2015). Одабрана подручја се разликују по врсти, функцији, просторном обухвату, природним и друштвеним факторима, стању развијености инфраструктуре и туризма, заступљености флоре и фауне, имплементираним међународним и националним статусима заштите, моделима финансирања и другим одликама. Поред тога што представљају богату туристичку понуду, одабрана заштићена подручја могу послужити као значајан узорак за анализу стања одрживог туризма на нивоу покрајине и републике.

Анализом различитих писаних извора који описују заштићена подручја Војводине, закључује се да су присутни врло различити туристички потенцијали. Ове дестинације могу имати значајну функцију у одрживом развоју туризма (Puzović *et al.*, 2015; Stojnić *et al.*, 2015; Pivac *et al.*, 2016; Amidžić *et al.*, 2017).

Природно-географске одлике као катализатори у највећој мери формирају комплетан живот одређеног простора, укључујући и особине природе. Ови услови свакако одлучују улогу сваке јединке у системским симбиозама, у којој је и улога човека од пресудног значаја (Stojanović, 2023). Све активности чинилаца уско су везане за основне одлике и особине простора у којем се реализује живот. Мењањем појединих елемената животне средине, директно се утиче на понашање и особине живих бића и комплетне природе. Стога су положај одређеног простора, рељеф и састав земљишта, клима, хидрографија и биогеографија основни предуслови за формирање главних особина одређених простора, који се у погледу ових елемената међусобно разликују. Сваки од њих поседује одређене карактеристике у погледу особина, живог света или појава, понекад својствене само у одређеним ареалима. Заштита оваквих простора од спољашњих утицаја или активности и притисака корисника, мора у обзир узети све природно-географске особине. Заштита се рецимо прилагођава рељефу и клими индиректно, јер наведени елементи одлучују у одређеној мери о броју и структури врста.

У појединим просторима постоје врло значајни фактори за развој туризма а то су системи влажних станишта које насељавају бројни представници орнитофауне, које ова подручја користе на својим миграторским рутама или их трајно насељавају (Simić & Puzović, 2008; Puzović *et al.*, 2015; Stojanović *et al.*, 2018). Ова подручја уписана су на Рамсарску листу значајних влажних станишта у свету (Stojanović, 2011). СРП „Засавица“ је једно од најпосећенијих заштићених подручја у Војводини. Овај резерват посети преко 30.000 посетилаца годишње. Приходи које овај резерват годишње оствари само од продаје улазница крећу се око 2 и по милиона динара. Специјални резерват природе „Обедску бару“ годишње посети око 20.000 посетилаца (Jovanović *et al.*, 2019). СРП „Засавица“ је познат по брендираним домаћим производима од млека магарца и меса аутохтоне сорте свиња - мангулице (Gajić & Svetanović, 2015). Влажно станиште овог резервата насељава врло угрожена врста рибе – Мргуда (*Umbra krameri*), која је значајна за развој едукативног туризма.

Одабрана заштићена подручја са влажним стаништима поседују међународни значај и то као: Рамсарска подручја, ИВА, ИРА, РВА и EMERALD подручја и потенцијална су NATURA 2000 подручја (Puzović *et al.*, 2015). Поред екотуризма, у овим заштићеним подручјима могу се развијати наутички туризам, излетнички, едукативни, манифестациони, рурални туризам, активности посматрања птица, фотографисање природе и други облици туризма базирани на природи.

Слика 9. Влажно станиште значајно за развој туризма
Извор: Trišić, 2019a.

Анализом прикупљених података може се извести закључак да посматрана заштићена подручја могу бити дестинације одрживог туризма јер поседују ретке природне и друштвене факторе који могу дефинисати значајне елементе еколошке, економске, социо-културне и институционалне димензије одрживог туризма. Поред географског положаја, рељефа, састава земљишта, климе и хидрографије, за развој туризма изузетно су значајни присуство флоре и фауне. Анализом приказаних природних фактора заштићених подручја, може се закључити да су она насељена изузетно ретким птичијим врстама, што је важно са аспекта едукативног туризма.

Како становништво које живи уз заштићена подручја поседује богату традицију, културу и културно-историјско наслеђе, домаћу радиност, фолклор, гастрономију, винарије и изворни народни мелос, може се планирати развој културних и манифестационих облика туризма. Путем различитих манифестација може се промовисати локална култура (Mihalic, 2016).

Специфични облици туризма могу имати особину да генеришу друштвене вредности у туристичку понуду. Скупа са природним мотивима могу утицати на креирање квалитетне туристичке дестинације, чији би основни приоритет била заштита био-географских вредности и неговање културне баштине (Newsome *et al.*, 2013). Становништво које живи у/или близини заштићених подручја одликује значајна мултикултуралност и етно-социјалне вредности. Подручја око ових резервата насељавају Срби, Румуни, Мађари, Словаци и други народи. Ове етничке заједнице одликује богата културна баштина и наслеђе. Међу најзначајнијим социо-културним вредностима истиче се: културно и историјско наслеђе, језик, културни објекти и историјски локалитети, домаћа радиност, обичаји из личног и народног живота, народна ношња, домаћи производи и занати, локалне манифестације и смотре, гастрономске вредности националних кухиња и друго. Поред тога што наведене социо-културне вредности могу имати значај као самостални туристички мотиви, комбиновањем са природним туристичким мотивима, кроз комплементарну функцију могу креирати значајну туристичку понуду за различите циљне групе туриста.

3.2 Национални парк „Фрушка гора“

Ово заштићено подручје представља најстарији национални парк у Србији који је проглашен 23. децембра 1960. године. Национални парк захвата површину од 26.672 ha и представља границу Срема и Бачке у западној Војводини. Простире се на истоименој планини која се налази на десној обали Дунава, што чини део Горњег Подунавља у Србији. Јужно од овог заштићеног подручја налази се ток реке Саве, што скупа формира важно природно подручје (Tomić *et al.*, 2000; Amidžić *et al.*, 2017; Ristić *et al.*, 2024).

Фрушка гора се простире од 45°04' до 45°16' СГШ, и од 16°37' до 18°01' ИГД. Насеља која имају директних веза са заштићеним подручјем су Петроварадин, Сремска Каменица, Сремски Карловци, Беочин, Ириг, Инђија, Бачка Паланка и Шид (Nacionalni park „Fruška gora”, 2010). Добра саобраћајна повезаност Фрушке горе са већим градовима у Србији и у региону, поред наведених карактеристика, чини повољан географско-туристички положај овог овог простора под заштитом. Просторни план је саставни део овог истраживања (Прилог I).

Положај заштићеног подручја може се сагледати на Мапи 2.

Мапа 2. Положај Националног парка „Фрушка гора“
Извор: Trišić *et al.*, 2022a

3.2.1 Природне карактеристике

Анализом различитих извора информација може се закључити да Фрушка гора припада групи релативно ниских планина. Највиши врхови овог планинског подручја су Црвени Чот (539 m), Бранковац (477 m) и Краљеве столице (507 m). Планина се простире на 500 km² (Tomić *et al.*, 2000; Amidžić *et al.*, 2017). У непосредној близини Националног парка налази се природна граница са Републиком Хрватском коју гради Дунав, граница са Мађарском на северу Војводине и јужно од парка је Срем и централна Србија (Lazić *et al.*, 2008; Ristić *et al.*, 2024). У геолошком погледу Фрушка гора је виши део равничарских предела Панонске низије. Одликује се богатим геолошким диверзитетом, многобројним налазиштима фосила и геолошким формама значајних за проучавање, које потичу још из периода Панонског мора (Stojnić *et al.*, 2015). Рељеф Фрушке горе има значајан утицај на формирање климе овог региона. Температура ваздуха опада са порастом надморске висине (термални градијент). Иришки венац у највишем делу планине има највишу средњу месечну температуру у августу од 20,4°C. У осталим деловима планине највише температуре бележе се у јулу месецу. Слична је ситуација и са годишњим просечним температурама. Од ветрова дувају северозападни и југоисточни ветар (кошава) (Lazić *et al.*, 2008). Анализирањем рељефа и климатских одлика може се закључити да подручје парка поседује значајне вредности за развој свих облика туристичких кретања.

На подручју Фрушке горе постоји 15 мањих водених акумулација и језера (Nikolić, 2006). Највећа језера су Сот, Ердевик, Ривице и Добродолско језеро. Овде постоји неколико локалитета извора (издани), а то су Врдник, Стари Сланкамен, Љуба и Старо Хопово. Извор Врдник један је од значајнијих локалитета на овом подручју. Изворска вода има температуру од 15,5°C. У јужном вода је минерализована, са температуром од 30,7°C. Представља значајан потенцијал за развој здравственог и бањског туризма (Lazić *et al.*, 2008; Ristić *et al.*, 2024).

Подручје националног парка насељавају врло ретки и аутентични представници биљака и животиња. Међу флором овог подручја значајно је учешће реликата и ендема. До сада је у ширем подручју забележено преко 1.500 врста биљака, односно око 1.000 врста у оквиру

граница парка. Међу значајним се издваја преко 25 врста орхидеја (*Orchidaceae*). Врло реликтни примерци су кадивка (*Kitaibela vitifolia*), татарско зеље (*Crambe tataria*), крупноцветна саса (*Pulsatilla vulgaris*) и пљевика (*Notholena maranthae*). У флористичком погледу, Фрушка гора је претежно шумско подручје са 90% ове покривености. Најзаступљенија је сребнолисна липа (*Tilia tomentosa*) која заузима преко 30% шумске површине, што представља јединствен случај у Европи.

Поред значајне популације инсеката, подручје националног парка насељава 24 врсте водоземаца и гмизаваца, попут шумске жабе (*Rana dalmatina*) и кратконог гуштера (*Ablepharus kitaibellii*).

Орнитофауна чини преко 200 забележених врста, од којих се поједине штите међународним прописима. Национални парк „Фрушка гора“ се сматра јединим преосталим ареалом орла крсташа (*Aquila heliaca*) у Србији (Stojnić, 2011; Mesaroš, 2014). Ова птица је национални симбол Србије и налази се на грбу земље. Глобално је угрожена врста у свету, са око 16 јединки у Србији (на Балкану 30-40 парова) (Stojnić *et al.*, 2015; Ristić & Ristić, 2021). Због овог начина исхране, често се контаминира отровом преко већ отрованих животиња и глодара са пољопривредних земљишта (Grubač & Stojnić, 2011). На територији покрајине постоје бројна удружења заштитника природе и волонтера чији је заштитни знак управо орао крсташ. Удружења генеришу помоћ бројних државних апарата у праћењу јединки и обезбеђењу ареала. Постоје и акције контроле коришћења пољопривредних средстава са околних обрадивих површина, како не би дошло до нежељених утицаја на преостале примерке. Едукативни облици туризма укључују значајне акције како би се ова врста очувала.

Поред птица, биогеографску вредност Фрушке горе чини присуство преко 60 врста сисара, међу којима треба издвојити текуницу (*Spermophilus citellus*), реликтну врсту војвођанског слепог кучета (*Nanospalax (leucodon) montanosyrmiensis*), дивљу мачку (*Felis silvestris*) и пуха лешникара (*Muscardinus avellanarius*), као и 17 врста из заштићене групе слепих мишева (*Chiroptera*) (Puzović *et al.*, 2015).

3.2.2 Друштвене карактеристике

Значајна насеља на подручју Фрушке горе су Ириг, Чортановци, Беочин, Сремски Карловци, Петроварадин, Сремска Каменица, Инђија, Шид, Сремска Митровица и друга, што укупно чини преко 100 насеља. Становништво које их насељава карактерише етничка, културна, национална и верска различитост, што представља изузетан друштвени потенцијал Војводине (Nikolić, 2006; Ristić *et al.*, 2024). Културно наслеђе овог заштићеног подручја чини изузетна културна ризница која интерпретира важан друштвени, материјални и туристички значај овог подручја. Ово наслеђе је имало значајан утицај на доношење статуса заштите и данас се штити посебним прописима.

Културна добра су распоређена на читавом подручју парка. Културну баштину чине материјални трагови културе (археолошки локалитети), насеља, манастири и споменичке вредности новије историје:

- Преко четири стотине праисторијских и локалитета античког Рима и средњег века;
- Сремски Карловаци и Ириг, са својом историјском и културном ризницом;
- преко 50 верских објеката који датирају из средњег века, Византије и барока;
- Шеснаест православних манастира из периода средњег века: Нова Раваница, Ђипша, Бешеново, Мала Ремета, Беочин, Раковац, Јазак, Старо Хопово, Ново Хопово, Гргетег, Велика Ремета, Привина Глава, Кувеждин, Петковица, Шишатоваци и Крушедол;
- Преко 90 споменика из периода II Светског рата;

- четири дворца и виле из периода 19. и 20. века, међу којима су Марцибањи-Карачоњи и Шпицероф дворцац;
- Три значајне историјске тврђаве (Петроварадин, Беркасово, Моровић);
- Стражилово са спомеником Бранка Радичевића;
- Четири споменика из турског периода (Nacionalni park „Fruška gora”, 2017).

Слика 10. Интерпретација вредности националног парка „Фрушка гора“
Извор: Тришић, И.

Друштвену вредност поред историјских локалитета и културних објеката чине и друге значајне карактеристике становништва. Социо-културне вредности од посебног су значаја за креирање туристичке понуде (Тришић, 2018). Становништво Фрушке горе поседује богату духовну и културну традицију коју карактеришу обичаји, гастрономија, домаћа радиност, занати, манифестације однос према култури и образовању и друге вредности. Наведене вредности могу бити значајне са аспекта атрактивности овог дела Војводине, па се могу анализирати и изучавати као комплементарни туристички мотиви. Друштвене карактеристике становништва Фрушке горе могу бити важни сегменти туристичке валоризације и предуслови за остваривање позитивних социо-културних резултата туристичког развоја. Као такве могу се изучавати са аспекта фактора одрживог туризма.

3.2.3 Статуси заштите

Поред националних прописа којима се штити, Национални парк „Фрушка гора“ поседује међународне статусе заштите и то:

- Подручје Important Bird and Biodiversity Areas (IBAs), које захвата површину од 49.210 ha и од значаја је за заштиту ретких и угрожених представника орнитофауне;
- Подручје Important Plant Areas – IPA од значаја за ретке врсте биљака и то ИВА „Фрушка гора“ и „Ковиљско-петроварадински Рит“ са укупно 142.376 ha;
- Prime Butterfly Areas – PBA, подручје од значаја за дневне лептире које захвата површину од 34.771 ha;
- EMERALD подручје са 25.393 ha;
- Национални парк је члан мреже „Parks Dinarides“ и потенцијално је NATURA 2000 подручје;
- Године 2015. је покренута иницијатива за успостављање геопарка „Fruška Gora – Loessland“ (Ristić *et al.*, 2024; Trišić *et al.*, 2022a);

- Према IUCN категоризацији Национални парк „Фрушка гора“ припада II категорији (National Park) подручја у којима се управљање и заштита спроводе због целовитости екосистема и туристичких активности. Циљ управљања је да се спречи коришћење ресурса из животне средине и да се омогуће едукативне, научне и рекреативне активности посетилаца (Trišić, 2018).

3.2.4 Стање туризма

Национални парк „Фрушка гора“ јесте заштићено подручје које одликују врло специфични и разноврсни екосистеми који су важни за развој туризма (Stojnić *et al.*, 2015). На простору парка налазе се бројна језера, површине под различитим врстама биљака (ендемичних) (Lazić *et al.*, 2008), као и површине које насељавају специфични представници фауне (Simić & Puzović, 2008). Основне природне вредности заштићених планинских подручја засноване су на богатству, оригиналности и реткости биодиверзитета, геодиверзитета и разноврсности предела (Pavlović *et al.*, 2022). У овом заштићеном подручју постоје изграђени туристички и спортски капацитети који омогућавају развој туристичких активности (Trišić, 2018). Најзначајнији фактори овог заштићеног подручја за развој одрживог туризма издвајају се планински рељеф, хидрографски објекти међу којима су бројни извори термалних и минералних вода, шумски терени, повољан географски и туристички положај, изграђена туристичка инфраструктура и близина насеља (Vujko *et al.*, 2012; Vujko & Plavša, 2014). Национални парк је привлачан екскурзистима из Београда, Новог Сада, Сремске Митровице, али и становника других градова Србије (Penić *et al.*, 2016). Према Мастер плану одрживог развоја Фрушке горе од 2012 до 2022. године, (2012) положај националног парка представља значајан ресурс за развој туризма јер ка овом подручју гравитира око 3 милиона људи. Природни и друштвени фактори Националног парка „Фрушка гора“ пружају могућност развоја излетничког, планинског, наутичког, екотуризма, wellness и SPA туризма, спортско-рекреативног и едукативног туризма, активности посматрања природе, птица и животиња, и осталих специфичних облика туризма (Master plan održivog razvoja Fruške gore od 2012. do 2022. godine, 2012). Национални парк „Фрушка гора“ се налази на значајним винским путевима, што пружа могућност развоја винског и манифестационог туризма који се могу комбиновати са еко и едукативним туризмом (Trišić, 2018). На простору Фрушке горе постоји шеснаест српских православних манастира. Они представљају културно наслеђе и предложени су за баштину UNESCO-а (Prostorni plan područja posebne namene Fruške Gore do 2022. godine, 2004).

Теренским истраживањем дошло се до значајних података који се односе на туристичке капацитете, инфраструктуру и друге могућности које могу допринети унапређењу тренутног стања. Туризам и шумарство су примарне активности коришћења простора националног парка. Анализом природних и друштвених вредности у парку закључује се да је потребно прилагодити све активности ка заштити, унапређењу стања и планирању коришћења простора. Управљање овим подручјем се ослања на зонирање простора са различитим нивоима активности, усмерених на одрживе видове, а то су I, II и III степен заштите (заштитне зоне). Трећи степен заштите у парку дозвољава туристичку изградњу с циљем управљања у туризму на начин да се очува екосистем, промовишу и унапреде природне реткости.

Простор националног парка поседује велики број објеката. Број и структура објеката осмишљени су да задовоље туристичке потребе, али њихова опремљеност и функционалност захтевају значајне интервенције. Туристички инфо-центар пружа значајне информације о свим културним, научним и туристичким догађајима и манифестацијама. У овом објекту налазе се природњачки експонати и друштвени артефакти. У склопу објекта постоји конференцијска сала у којој се могу одржавати пословни догађаји, реализовати едукативни програми и организовати изложбе или мали сајмови (B₂C) различите тематике и циља (Слика 11).

Слика 11. Инфоцентар Националног парка „Фрушка гора“
Извор: Тришић, И.

Од објеката за потребе туризма и едукације треба издвојити одмаралиште „Тестера“, излетиште и спортско-рекреативни центар „Летенка“, наставни и образовни центар „Норцев“, бању „Врдник“, планинарски дом „Војводина“, „Бранков чардак“ на Стражилову, етно ресторан „Корушку“ и друге објекте (Prostorni plan područja posebne namene Fruške Gore do 2022. godine, 2004; Nacionalni park „Fruška gora“, 2017).

Слика 12. Одмаралиште Летенка
Извор: Тришић, И.

Комплекс туристичких мотива парка, положај, рељеф, биљни и животињски свет и статуси заштите омогућавају остваривање више туристичких функција кроз различите облике туризма у које треба уврстити (Lazić *et al.*, 2008):

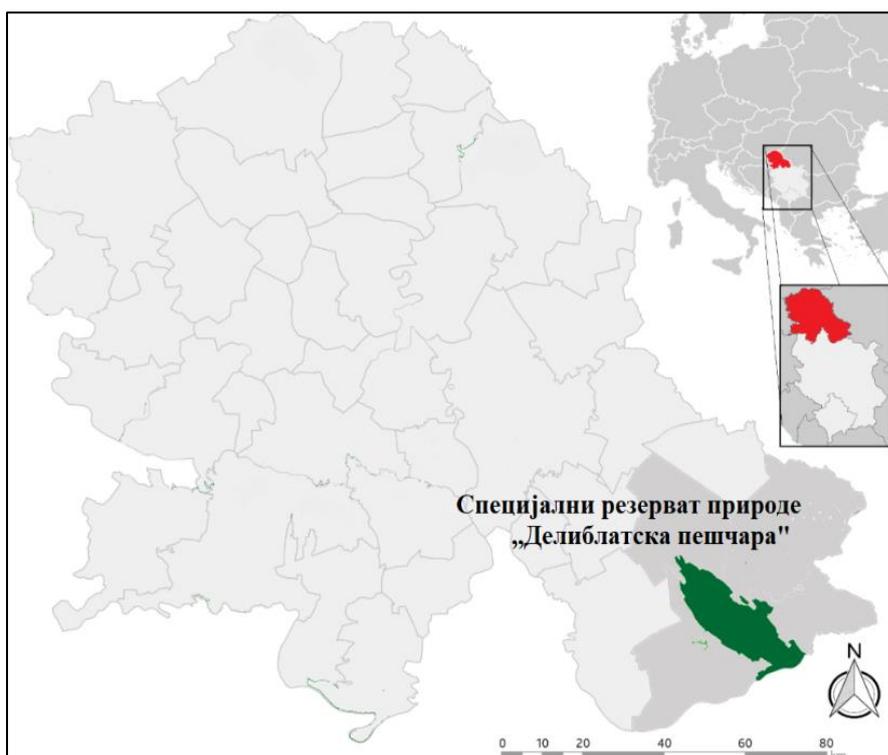
- Спортско-рекреативни облик туризма за који постоје изграђени терени, едукативне и стазе здравља;
- Wellness и SPA туристички облици. Ове активности је могуће реализовати због постојања термоминералних извора и лековитог утицаја ових вода на човеково здравље. Овај потенцијал је важан за развој здравственог туризма (Belij Radin *et al.*, 2022);

- Наутички туризам, који би као основни ресурс користио потенцијале Дунава и постојећих акумулација. За овај облик нужна је изградња прихватних лука и пратећих објеката;
- Културни и верски туризам, који већ имају значаја у туристичком промету овог дела Војводине. Разлог је постојање бројних манастира који датирају из периода између 15. и 18. века;
- Едукативни туризам који би био утемељен на школама у природи и уз помоћ којег би се развијала позитивна еколошка свест код туриста и локалног становништва, узајамно разумевање људи, стицање и неговање навика заштите и љубави према природи. Од значајних излетишта треба издвојити: Чортановачку шуму, Стражилово, Партизански пут, Иришки венац, Хопово, Тестеру и друге.
- Екотуризам као савремени концепт туризма заштићених подручја.

3.3 Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“

Делиблатска пешчара се простире на територији Алибунара, Вршца, Беле Цркве, Ковина и Панчева, у јужном делу Баната. Простире се на 34.829,32 ха. Површина заштићеног подручја се простире од 44°48' и 45°10' СГШ, и од 38°36' до 38°58' ИГД (Štetić *et al.*, 2021). Пешчара је дугачка око 35 km, док јој ширина износи од 10 до 20 km (Kovačev *et al.*, 2014; Trišić *et al.*, 2023a).

Положај резервата може се сагледати на Мапи 3.

Мапа 3. Положај Специјалног резервата природе „Делиблатска пешчара“
Извор: Trišić *et al.*, 2023a

3.3.1 Биогеографске карактеристике пешчаре

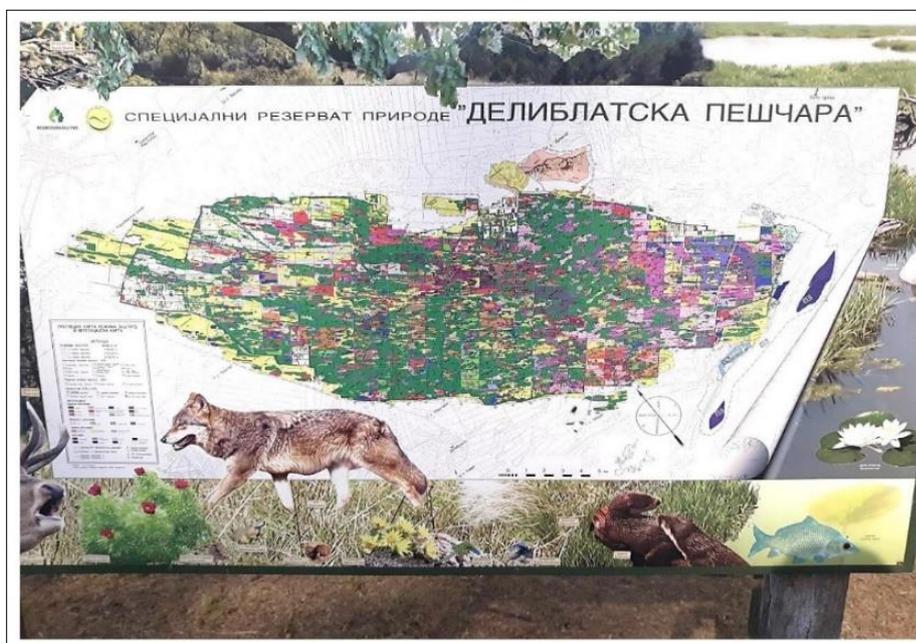
Ово је заштићено подручје које је у геолошком погледу сачињено од еолског песка, копнених и водених станишта што ову пешчару чини јединственом у Европи (Pavlović *et al.*, 2017). Делиблатску пешчару чине наслаге еолског песка који гради дински рељеф насељен шумским, степским и пешчарским екосистемима (Menković, 2013).

Клима Делиблатске пешчаре је континентална, са просечном количином падавина од 633 mm и средњим температурама ваздуха од 9,5°C до 11°C. Бележе се необично велика колебања температуре ваздуха, како током године, тако и у току дана (Mrkša, 2008). Најзначајнији хидрографски потенцијали пешчаре су реке Тамиш, Караш и Дунав, који протичу у њеној непосредној близини (Trišić *et al.*, 2020).

У пешчари постоји преко 900 врста биљака. Најзначајнији реликти (ендемита) су: банатски божур (*Peonia officinalis* subsp. *banatica*) Stojšić, 2011), панчићев пелен (*Artemisia pancici*), шерпет (*Ridera umbellata*), бадемић (*Prunus tenella*), пешчарско смиље (*Chelichrisum arenarium*) и клека (*Juniperus communis*), као једина самоникла врста четинара Панонске низије (Mrkša, 2008). Вегетација Делиблатске пешчаре се јавља у неколико облика, а то су шумски, пешчарски, степски и мочварни тип (Pоровић, *et al.*, 2012).

На подручју резервата постоји преко 200 представника фауне која је у статусу природних реткости. Међу важним треба издвојити пустињског мрава (*Cataglyphis* sp.), степског сокола (*Falco cherrug*), степског скочимиша (*Sicista subtilis*), текуницу (*Spermophilus citellus*), слепо куче (*Spalax leucodon*), степског твора (*Mustela eversmanni*) и вука (*Canis lupus*) (Trišić *et al.*, 2023a).

Према наведеним подацима у погледу биогеографских вредности, Делиблатска пешчара представља један од најважнијих европских центара биодиверзитета од међународног значаја (Puzović *et al.*, 2015). Она је уједно и европска природна реткост и најбоље очувана пешчара Европе.

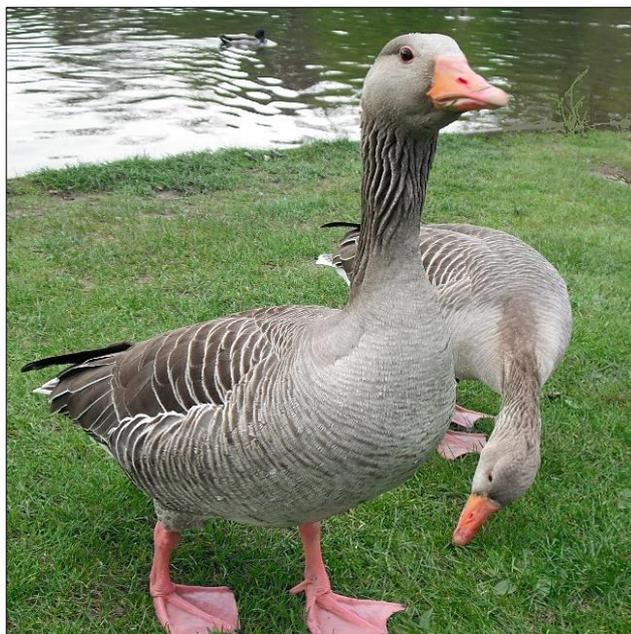

Слика 13. Приоритети у управљању резерватом (интерпретативна табла)
Извор: Тришић, И.

3.3.2 Локалитет „Лабудово окно“

Овај југоисточни део Делиблатске пешчаре представља важно Рамсарско подручје у Србији. Територијално припада општини Бела Црква и захвата површину од 3.733 ha. Простире се између 44°48' СГШ и 21°18' ИГД. У његовој непосредној близини налазе се насеља Бела Црква, Врачев Гај, Банатска Паланка, Гај, Шумарак, Дубовац и Ковин. Главна карактеристика овог ИВА заштићеног подручја је разноврстан екосистем влажних станишта којег чине плавна подручја и приобаље Дунава на јужном ободу Панонске низије, систем речних ада, потоњени меандри реке Караш, ушће Нере, Ада Завојска, мали Дунавац и мали део десне обале Дунава (Томић, 2020).

У овом ИВА локалитету се гнезди преко 50 врста птица, од којих се већина штити међународним прописима. Ово је најважније балканско зимовалиште за лисасту гуску (*Anser albifrons*), сиву гуску (*Anser anser*) (Слика 14), патку златооку (*Bucephala clangula*), орла белорепана (*Haliaeetus albicilla*) и црног орла (*Clanga clanga*). Ово влажно станиште насељавају мали вранац (*Microcarbo pygmeus*), црни ибис (*Plegadis falcinellus*), бела чапља (*Egretta garzetta*), риђоглава патка (*Aythya ferina*) и ретка врста мали гњурац (*Mergellus albellus*). На пешчарској обали Дунава постоји бројна колонија брегуница (*Riparia riparia*) (Trišić et al., 2024).

Слика 14. Ретка врста *Anser anser* у локалитету „Лабудово окно“
Извор: Тришић, И.

3.3.3 Друштвене вредности

Око пешчаре постоје насеља са значајним културним наслеђем попут Долова, Делиблата, Гребенца, Дубовца, Плочице, Банатских Карловца, Алибунара и Избишта. Ови друштвени потенцијали омогућавају развој културних и других специфичних облика туризма. Становништво ових насеља припада различитим етничким групама. Поред Срба, значајно је присуство Мађара, Румуна, Словака, Рома, Русина и других етничких заједница. Фолклор овог становништва изузетно је оплемењен социо-културним елементима попут обичаја, изворног народног мелоса, умећа израде домаћих производа и заната, ношње, светковина, гастрономије, манифестација, језика и опште културе. Другим речима, становништво које насељава подручје Специјалног резервата природе „Делиблатска пешчара“ поседује изузетно материјално и нематеријално културно наслеђе (Program zaštite životne sredine Autonomne Pokrajine Vojvodine

za period 2016-2025. godine, 2016; Amidžić *et al.*, 2017). Наведени антропогени потенцијали могу имати значајну функцију у развоју туризма. Правилним одрживим коришћењем ових ресурса могу се остварити значајни бенефити за локално становништво, природно окружење и туристе.

3.3.4 Статус заштите

Делиблатска пешчара стиче статус 1965. године као општи резерват природе, а нешто касније, након стицања услова овај статус се трансформише у специјални резерват природе. Према IUCN категорији сврстава се у IV категорију или Подручје управљања стаништем или врстама. Заштићено подручје „Делиблатска пешчара“ припада I категорији заштите, и то са укупном површином резервата (Trišić *et al.*, 2023a).

Међународни статус заштите је утицао на формирање одређених зона и подручја у оквиру резервата, који се данас у значајној мери преклапају:

- ИВА подручје од међународног значаја за ретке птице је успостављено на територији са укупном површином од 48.758 ha;
- ИВА подручје на локалитету који се налази на југоистоку резервата „Лабудово окно“, са укупном површином од 6.488 ha (Trišić *et al.*, 2024);
- ИРА подручје од значаја за ретке врсте биљака са укупном површином од 35.332 ha;
- РВА подручје од значаја за дневне лептире, са укупном површином од 35.496 ha;
- Рамсарско подручје на локалитету „Лабудово окно“, са статусом заштите које датира од 2007. године и са површином од 3.733 ha;
- ICPDR подручје уз Дунав;
- DNPA (подручје);
- EMERALD подручје са укупном површином од 34.829 ha;
- Потенцијално је NATURA 2000 подручје (Puzović *et al.*, 2015; Štetić *et al.*, 2021).

3.3.5 Туризам резервата

Анализом природних и друштвених вредности Специјалног резервата природе „Делиблатска пешчара“ може се извести закључак да овај резерват може бити значајна туристичка дестинација. У Делиблатској пешчари специфичан екосистем чине пешчане дине, ендемично растиње и представници фауне (Simić & Puzović, 2008; Trišić, 2019b). На простору резервата постоје капацитети који омогућавају развој екотуризма, излетничког, руралног, наутничког, винског, спортског и едукативног туризма. То омогућавају смештајни капацитети и сеоска домаћинства у Шумарку, Дубовцу, Делиблату, Скореновцу и Ковину (Специјални резерват природе „Deliblatska peščara“, 2011). Ризницама културног наслеђа располажу насеља Долово, Делиблато, Гребенац, Дубовац, Плочица, Банатски Карловац, Алибунар и Избиште. Ови друштвени потенцијали омогућавају развој културног облика туризма. Подручје резервата је јединствено за развој едукативног туризма и активности посматрања птица и животиња (Program zaštite životne sredine Autonomne Pokrajine Vojvodine za period 2016-2025. godine, 2016).

Примарни облици туристичких активности у резервату би требало да буду утемељени на природи. Такви су екотуризам, едукативни, излетнички, активности посматрања птица и животиња, док друштвени туристички мотиви могу утицати на развој етно и културних облика туризма.

Према Просторном плану, приликом планирања развоја туризма и уређења зона поштована су одређена правила:

- Уцртавање и обележавање пешачких стаза;
- Контролисање броја посетилаца (примена принципа носећег капацитета простора и границе прихватљивих промена);
- Формирање водичке службе;
- Успостављање чуварске службе;
- Уређење зона и управљање усклађено са законским одредбама (Specijalni rezervat prirode „Deliblatska peščara“, 2011).

Имплементација активних мера заштите и контроле туристичког коришћења може се обезбедити изградњом визиторских центара, доступним брошурама које садрже јасне етичке кодексе који би требало да упуте на одређене активности и поступке у различитим ситуацијама, контролом носећег капацитета од стране управе и укључивањем корисника у директне активности заштите. Препоручено је увођење еко-радионица и екотуризма по узору на слична заштићена природна добра из света или окружења. У склопу резервата постоји едукативни и школски центар „Чардак“ који је 4 km удаљен од насеља Делиблато, са око 130 лежаја (Trišić *et al.*, 2021). Важан је објекат за реализацију едукативних, научних, спортских и културних програма. Објекат се може сагледати на Слици 15.

Слика 15. Школски центар „Чардак“
Извор: Тришић, И.

У објекту информативног центра постоје туристички садржаји и инфраструктура са музејском поставом која се односи на приоритете заштите овим резерватом природе. Центар је окружен стазама на којима су одморишта и осматрачнице. Информативни пунктови су у едукативном центру „Чардак“ и информативним центрима „Шушара“, „Девојачки бунар“, „Стара паланка“ и Делиблато.

Поређењем са сличним просторима у свету, Делиблатска пешчара се може идентификовати са канадским националним парковима.

На основу анализе постојећих потенцијала за развој туризма, закључује се да Делиблатска пешчара, као специјални резерват природе, поседује потребне атрактивне факторе за развој специфичних облика туризма као што су екотуризам, едукативни, авантуристички, рурални туризам, здравствени, спортски, риболовни, волонтерски и други облици засновани на природним ресурсима.

Важан сегмент туристичке понуде јесу „стазе здравља“ које чине овај резерват природе аутентичним у односу на друга заштићена подручја у Војводини. Такве стазе су:

- Чардак – Врела, кружног је облика и дуга је 12 km;
- Борови брег, дужине око 15 km. Погодна је за бициклистичку вожњу и кондиционо трчање;
- Брацина стаза, линијска дужине 5 km;
- Копривић, кружног је облика и дуга је 7 km;
- Стаза радости, кружног облика са дужином од 5 km;
- Екостаза кружног облика, 3,5 km;
- Стаза здравља кружног облика 3,5 km (Pantelić *et al.*, 2012).

За потребе истраживања екотуризма у Делиблатској пешчари, године 2011, Природно-математички факултет у Новом Саду, Департаман за географију, туризам и хотелијерство, објавио је истраживање о потенцијалима развоја туризма у Делиблатској пешчари. Тврдње на које су се испитаници изјашњавали тичале су се знања и свести о екотуризму, мотивима доласка у овај резерват природе, активностима и потребама екотуризма (Pantelić *et al.*, 2012). На тврдње из упитника испитаници су одговарали на скали од један до пет. Постојале су тврдње које се односе на степен интересовања испитаника за екотуристичко путовање. Приликом оцене заинтересованости за ова путовања добијена је висока просечна оцена од 4,34. Међу питањима о туристичким активностима, шетање природом је издвојено као најважније, а поред тога су издвојене потребе за фотографисањем, посматрањем природе и птица и друге туристичке активности. Анализом добијених резултата може се извести закључак да би велику пажњу требало посветити развоју туризма утемељеног на природи, валоризацији природних вредности, а нарочито стазама здравља и пешачким турама са водичем. Испитаници су екотуризам издвојили ка најважнији потенцијални облик активности утемељен на заштићеним биљним и животињским врстама. Такав резултат указује на значајну потребу за изучавањем специфичне флоре и фауне Делиблатске пешчаре и њиховом заштитом.

Теренским испитивањем у овом резервату дошло се до значајних сазнања која се тичу стања и перспективе развоја туризма. На територији коју захвата подручје резервата (5 општина) постоји преко 40 установа образовања (средње и основне школе, предшколске установе). У склопу наставних планова и програма ни у једној установи образовања не постоји стална едукација са модулима одрживости. У средњим стручним школама и у основном образовању у склопу одређених наставних предмета изучавају се поједине наставне јединице које се тичу елементарних знања о одрживом развоју али ниједан наставни план не укључује теренске вежбе. Наведене установе образовања у склопу излета или школа у природи организовано посећују Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“. Приликом оваквих посета акценат се ставља на рекреацију и упознавање основних елемената природе и њене заштите. Приликом оваквих посета ретко се ангажују стручна лица која би на адекватан начин представила функцију ове туристичке дестинације.

Анализом постојећих манифестација које се реализују на територији општина које захвата овај резерват природе, не постоји веза између образовања туриста и локалног становништва с једне и одрживог развоја туризма с друге стране, у склопу програма манифестација и основног мотива одржавања манифестација.

Анализом туристичко-информативне документације свих локалних туристичких организација на територији општина које захвата резерват, постоје одређени билтени и други информативни материјали чија је основна функција едукативног карактера о одрживом развоју туризма и његовом значају. Значајно присуство бележи се од стране Општине Ковин и локалне туристичке организације. Сва документација искључиво промовише природне и друштвене вредности Делиблатске пешчаре и њену заштиту.

Све општинске управе са територије коју захвата Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“ поседују документе Стратегије одрживог развоја. Извештаји о реализацији стратегије или о активностима у вези са планским акцијама нису доступни.

Из наведеног произилази да је улога образовних установа у одрживом развоју туризма заступљена у изузетно малој мери. Посетиоци и локално становништво недовољно се едукују или информишу о одрживом туризму и његовом значају.

Анализом писане литературе и теренским истраживањем, закључује се да не постоји активна интеракција туриста и локалног становништва са територије резервата у програмима едукације о изради производа старих заната и домаће радиности. Изузетак су Општине Ковин и Алибунар. Такође, туристи немају могућност да се интензивније упознају са свим етно-социјалним вредностима ове туристичке дестинације. О нематеријалном културном наслеђу може се едуковати у Народном музеју у Панчеву приликом изложбених активности, Ковину и Белој Цркви. Туристичке туре креативног туризма, које би имале за циљ учење о друштвеним вредностима становништва око Специјалног резервата природе „Делиблатска пешчара“, нису забележене, осим студијских путовања и излета организованих од стране Средње стручне школе „Васа Пелагић“ са територије Ковина и Средње економске школе „Паја Маргановић“ из Панчева, образовних профила подручја рада Трговина, угоститељство и туризам.

Екотуризам Делиблатске пешчаре може бити форма и основа за друге активности едукативног туризма или наставе у природи. Студијски облици и теренске вежбе могу користите ове терене за потребе истраживачког рада. Сви наведени облици, уз правилну туристичку стратегију могу унапредити простор, његово управљање и заштиту, и то кроз промоцију као важан сегмент развоја дестинације. Укупни утицаји имали би социо-културне, економске и еколошке бенефите.

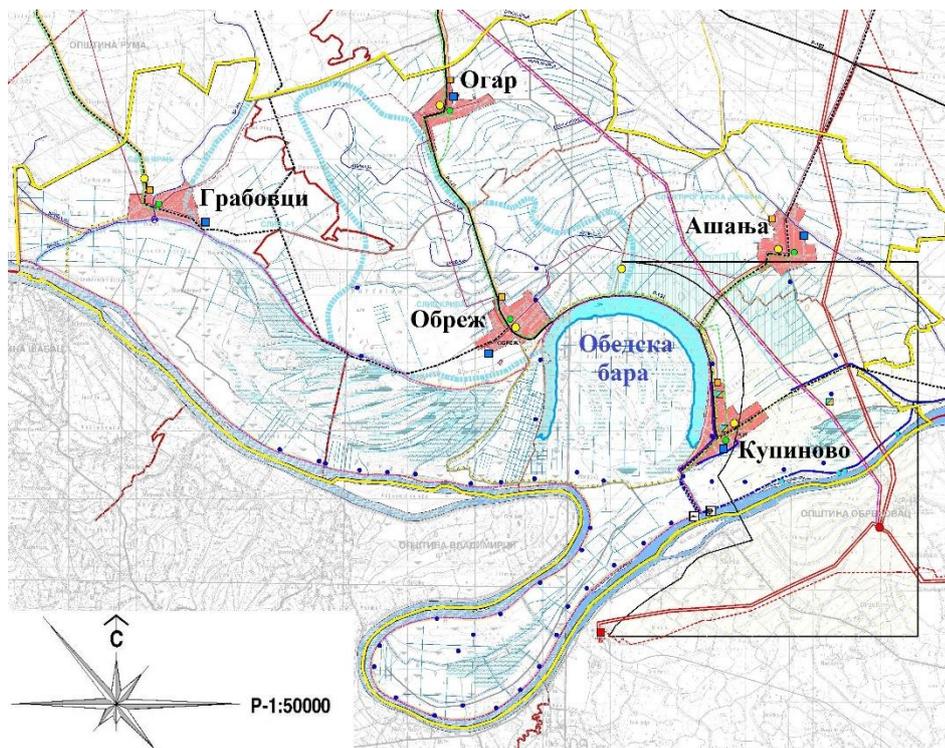
Поред Срба, на подручју резервата живе различите етничке заједнице Румуна и Мађара, које поседују богату културну баштину и етносоцијалне вредности. Домаћа радиност, обичаји, изворни народни мелос, историјско наслеђе, локалне манифестације и друге вредности могу допринети развоју етно туризма, значајним манифестацијама и другим културним облицима туризма.

3.4 Специјални резерват природе „Обедска бара“

Обедска бара се простире у Срему, на територији Купинова, Обрежа, Ашање, Грабоваца и Огара. Лоцирана је на сремској левој страни Саве (Крајић, 2011). По постанку, Обедска бара је мртваја, тј. пресечен меандар Саве, коју гради водена површина и земљиште у оквиру главног дела резервата (потковице) који захвата површину од 25 km² (Nikolić, 2006). Подручје се простире између 44°38' и 44°46' СГШ, и од 19°47' до 20°03' ИГД (Pavić *et al.*, 2016).

Овај резерват природе припада групи најстарије конституисаних заштићених подручја у свету. Прва заштита датира из 1874, а последња из 1994, на површини од 9.820 ha (Pavić *et al.*, 2016; Amidžić *et al.*, 2017). Заштићени простор обухвата неколико издвојених целина: Потковицу, Купинске греде, Купински кут, Чењин-Ширине, Витојевачко и Грабовачко острво. Значајни локалитети у заштитној зони су Јасенска-Белило, Матијевица-Кадioniца и Висока шума-Лошинци (Puzović *et al.*, 2015). Ови локалитети представљају важне тачке у истраживању екосистема и могућности за развој туризма

Положај Специјалног резервата природе „Обедска бара“ може се сагледати на Мапи 4.

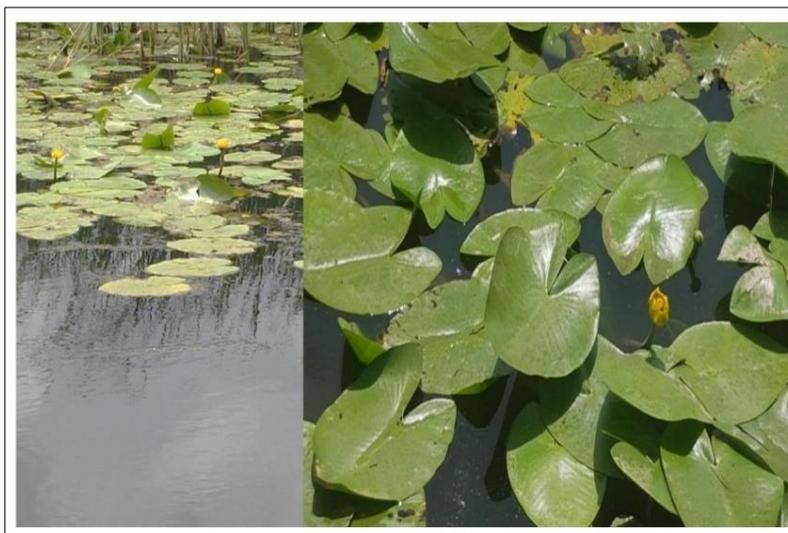
Мапа 4. Положај Специјалног резервата природе „Обедска бара“
Извор: Просторни план подручја посебне намене Специјалног резервата природе
„Обедска бара“, 2006

3.4.1 Природне вредности Обедске баре

На простору Обедске баре постоје важне геолошке целине: алувијална равна Саве и лесна тераса. Алувијална равна је настала током дугог временског периода, што је карактеристика готово свих алувијалних земљишта у Војводини. Надморска висина подручја варира од 71 m у нижим теренима, до 76 m на гредима и обалним лесним терасама које чине највише делове Обедске баре. Главна карактеристика овог подручја је постојање система влажних станишта која су формирала репрезентативне екосистеме (Stanković & Joldžić, 2018). Посебно су вредни лучна Потковица и најизраженији меандар у Србији – Купински кут. Потковица је дуга 13,5 km, са највећом ширином од 750 m. Овај некадашњи ток Саве снабдева се водом из подземних извора, атмосферским падавинама и дотоком из реке. У време високих водостаја Обедска бара се спаја са Савом и формира један шири речни ток (Puzović *et al.*, 2015).

Обедска бара припада континенталном типу средњоевропског климатског подручја. Клима јужног Срема формирала се под утицајем надморске висине, геологије, рељефа и вегетације. Средња годишња температура ваздуха износи око 11,3°C. У овом подручју доминирају источни и западни ветрови. Просечна количина падавина износи 625 mm (Mrkša, 2008).

Заштићени простор насељава преко 250 биљних врста од којих већи део представља значајне ендемите. Присутне су шумске биоценозе у којима су важни представници храст лужњак (*Quercus robur*), јасен (*Fraxinus angustifolia ssp oxycarpa*), бели граб (*Carpinus betulus*), брест (*Ulmus campestre*), клен (*Acer campestre*), дрен (*Cornus mas*), жешља (*Acer tataricum*) и други. Поред наведених треба издвојити и водене представнике флоре попут белог локвања (*Nuphar alba*), жутог локвања (*Nuphar luteum*), тестерице (*Stratiotes aloides*), барске коприве (*Urtica kioviensis*), барске папрати (*Thelypteris palustris*) и седмопрстака (*Potentilla palustris*) (Mrkša, 2008; Štetić & Trišić, 2020).

Слика 16. Вредне биоценозе ретког и угроженог жутог локвања (*Nuphar luteum*)
Извор: Тришић, И.

У резервату постоје подручја под белим врбама (*Salix alba*), црним тополама (*Populus nigra*), барском ивом (*Salix cinerea*), травнатим теренима, високим шашем (*Carex* spp.), заједницама водених папрати (*Salvinia natans*) и слободно плутајућих заједница мезотропних биљака карактеристичних за стајаће воде. Ови по флористичкој структури мешовити терени представљају идеална станишта за ретке врсте птица и животиња. Овде је забележено преко 200 птичјих врста са преко 100.000 јединки (Nikolić, 2006; Mrkša, 2008; Pavić *et al.*, 2016). Међу најважнијим представницима треба издвојити гака (*Nycticorax nycticorax*), сиву чапљу (*Ardea cinerea*), црвену чапљу (*Ardea purpurea*), малу белу чапљу (*Ergetta garzetta*), жуту чапљу (*Ardeola ralloides*), велику белу чапљу (*Egretta alba*), чапљицу (*Ixobrychus minutus*) и малог вранца (*Phalacrocorax pygmeus*). На овом подручју се и даље појављују кашикаре (*Platalea leucorodia*) којима Обедска бара није стално станиште (Nikolić, 2006; Mrkša, 2008; Pavić *et al.*, 2016).

На подручју СРП „Обедска бара“ евидентирано је преко 10 врста водоземаца и гмизаваца (Puzović *et al.*, 2015). Међу важнијим представницима треба издвојити велику зелену жабу (*Pelophylax ridibundus*), малу зелену жабу (*Pelophylax lessonae*), гаталинку (*Hyla arborea*), жабу чешњачу (*Pelobates fuscus*) и црвенотрбог мукача (*Bombina bombina*). Забележене врсте гмизаваца су белоушка (*Natrix natrix*) и зелембаћ (*Lacerta viridis*). Врста Ескулапов смук (*Zamenis longissimus*) први пут је забележена 2007. године (Puzović *et al.*, 2015).

Међу сисарима (50 врста) најзначајнији су видра (*Lutra lutra*), шакал (*Canis aureus*), дивља мачка (*Felis silvestris*) и куна златица (*Martes martes*). Извршена је и реинтродукција дабра (*Castor fiber*) са 40 јединки донетих из Немачке. У резервату је познато преко петнаест врста риба и преко хиљаду врста инсеката (Lazić *et al.*, 2008; Pavić *et al.*, 2016).

3.4.2 Антропогене вредности резервата

Теренским радом и анализом писаних извора података дошло се до значајних информација о антропогеним вредностима овог заштићеног подручја. На подручју Специјалног резервата природе „Обедска бара“ постоји значајно културно-историјско наслеђе које сведочи о историји становништва овог дела Војводине. Трагови насељавања подручја постоје још из периода млађег каменог доба. Постоје налазишта винчанске и старчевачке културе (Специјални резерват природе „Обедска бара“, 2010). Једно од најзначајнијих археолошких налазишта је у месту Купиново, остаци старог града Купиника који датира с краја 15. века. Поред рушевина постоји тврђава Купиник која датира из 14. века и представљала је утврђење

мађарских владара. Недалеко од овог средњовековног утврђења се налази црква Св. Луке коју су 1486. године порушили Турци, кад и некадашњи град Купиник. Црква је обновљена у 18. веку. Песебну вредност представљају иконе Арханђела Михаила и Благовести (Lazić *et al.*, 2008). На великом острву Обедске баре, недалеко од места Купиново, налази се црква Мајке Ангелине, саграђена од дрвета и представља изузетан реликт Српске православне цркве. На подручју резервата постоји систем заштите културних добара која су од посебног значаја. У зону примарне заштите укључени су део села Купиново око цркве Светог Луке и остаци средњовековне трвђаве са окружењем.

3.4.3 Међународни и национални статуси заштите

На подручју резервата успостављена је тростепена заштита. Први степен заштите је успостављен на површини од 315 ha, други степен обухвата простор од 2.565 ha и трећи степен заштите површину од 6.940 ha (Pavić *et al.*, 2016). Овај резерват је прво подручје које је уписано на Рамсарску листу међу бившим југословенским републикама 1977. године. Површина Рамсарског подручја износи 17.501 ha (Specijalni rezervat prirode „Obedska bara“, 2010). На простору Обедске баре установљена је заштитна зона која обухвата 19.611 ha (Lazić *et al.*, 2008). Пошто резерват представља важно подручје за очување ретких врста птица, године 1989. проглашен је за ИВА подручје под покровитељством BirdLife International. У 2005. години Обедска бара проглашена је за ИРА подручје (Štetić & Trišić, 2020). Националним просторним планом дефинише се као подручје заштите посебних природних вредности од међународног интереса (Specijalni rezervat prirode „Obedska bara“, 2010).

3.4.4 Анализа стања туризма

Анализом различитих писаних и података добијених теренским истраживањем може се закључити да природне вредности Обедске баре одликује велики биолошки и еколошки значај, што је основни туристички мотив за посетиоце.

Најзначајнију туристичку вредност чини многобројна и разноврсна заједница птица која насељава влажна станишта овог резервата (Stojanović *et al.*, 2018). Важне туристичке активности требало да буду посматрање птица и едукативни туризам.

За развој туризма постоји неколико изграђених осматрачница и чамаца који су на располагању посетиоцима. Због поседовања воденог станишта и близине реке Саве, постоји могућност развоја наутичког туризма. Ове аспекте би требало размотрити са посебном пажњом приликом планирања туризма. У резервату постоји катамаран за наутичке активности, односно превоз посетилаца.

Повољан положај, добра саобраћајна повезаност, близина Београда, Новог Сада и других мањих градских центара пружају погодности за развој излетничког туризма и школа у природи.

У склопу резервата постоји едукативни туристички центар са капацитетом до 40 особа, који пружа могућности за реализацију едукативних и научних активности (Слика 17).

Слика 17. Едукативни туристички центар „Обедска бара“
Извор: Тришић, И.

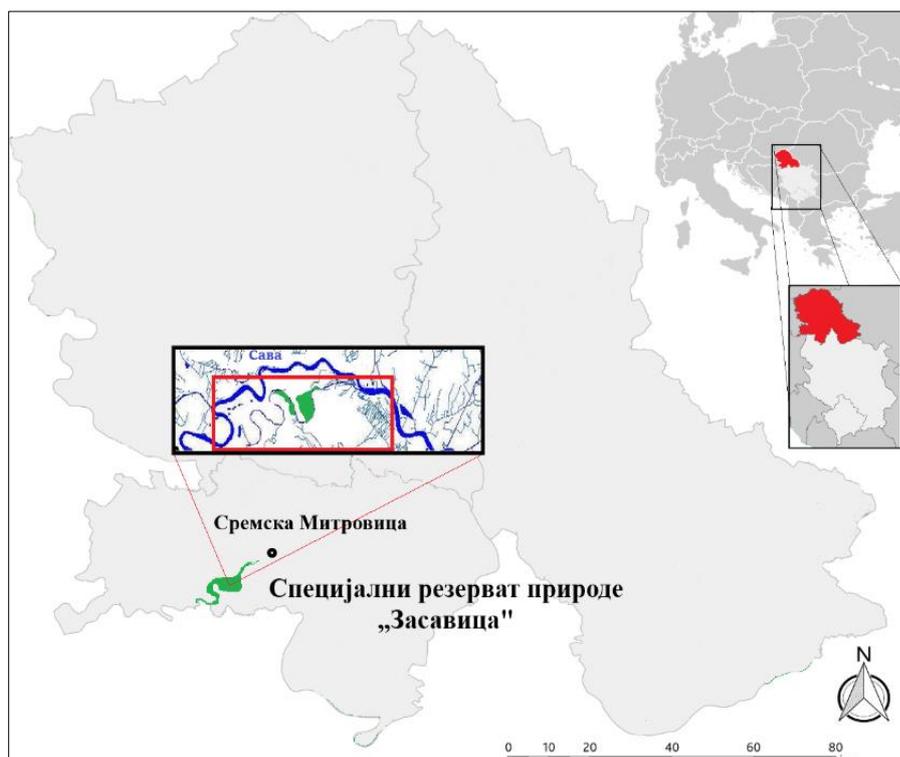
Рекреативни туризам такође може бити један од примарних јер резерват поседује неколико едукативних пешачких стаза, које свакако могу имати научни и образовни карактер.

Од друштвених потенцијала, значајну туристичку вредност имају Купиново са остацима старог града Купиника, цркве Св. Луке и Мајке Ангелине, и други објекти у околним насељима. Капацитети за развој етно туризма поседују изузетно вредне објекте сеоских домаћинстава у чијем се склопу налазе различити алати и рукотворине старих заната овог дела Срема. Манифестациони и гастрономски туризам такође могу бити значајни облици туристичких кретања.

За развој туризма у овом заштићеном природном добру потребно је проширење постојећих и изградња нових објеката који могу да задовоље потребе већих интересних група домаћих и међународних туриста. Локације које могу да послуже као седишта развоја специфичних облика туризма су Купиник, подручје око цркве Мајке Ангелине и површине са воденим екосистемима Купинске греде, са 28 влажних станишта укупне површине 124 ha. Поред наведених, за посматрање птица су значајни водена окна, острво птица, еколошки коридор и пловна стаза уз северни руб главног влажног станишта.

3.5 Специјални резерват природе „Засавица“

Овај резерват је лоциран у југозападном делу Војводине и захвата подручје јужно од реке Саве. Простире се од 44°52' до 44°58' СГШ, и од 19°24' до 19°36' ИГД (Vukov *et al.*, 2012). Својим највећим делом резерват захвата територију локалне самоуправе Сремска Митровица, док је мањи просторни обухват присутан на подручју Богатића (Lazić *et al.*, 2008). Резерват захвата површину од 1.128,55 ha (Stojanović *et al.*, 2018). Водоток реке Засавице, која представља некадашње старо корито реке Саве има укупну дужину од преко 33 km, док ширина достиже до 80 m (Amidžić *et al.*, 2017; Lazić *et al.*, 2008). Анализом података може се закључити да резерват поседује повољан географски, саобраћајни и туристички положај. Близина већих градова у земљи и региону је од значаја за развој туризма. Положај и структура овог заштићеног подручја могу се сагледати на Мапи 5.

Мапа 5. Положај Специјалног резервата природе „Засавица“
Извор: Прилагођено из Štetić *et al.*, 2019

3.5.1 Природне карактеристике

Реке које су утицале на формирање биогеографских карактеристика Засавице су Сава и Дрина (Dalmасија *et al.*, 2011). Река Сава у овом делу тока таложи много природног материјала који утиче на стварање великог броја ада и рукаваца. Због поменутог, површина око резравата обилује ретким и аутентичним крајоликом у којем су примарни облици управо влажна станишта (Retke, ranjive i угрожене biljne i животињске vrste na području JP „Vojvodinašume“, 2011; Stojanović, *et al.*, 2018).

Слика 18. Екосистем Засавице
Извор: Тришић, И.

Подручје Засавице је равничарског карактера. Главни геоморфолошки облик представља алувијална равна реке Саве. Присутни су и виши терени (греде) (Mrkša, 2008).

Очувана станишта Засавице насељава преко 200 врста гљива и 600 биљака међу којима су: алдрованда (*Aldrovanda vesiculosa*), борак (*Hippurus vulgaris*), језичасти љутић (*Ranunculus lingua*) и ребратица (*Hottonia palustris*). Присутно је више од 200 фитопланктона и 190 представника зоопланктона.

Значајно је богатство бескичмењака са ендемичном врстом зрикавца (*Metrioptera amplipennis*), великом храстовом стрижибубом (*Cerambyx cerdo*), тврдокрилцем (*Pilemia tigrina*), панонским преливцем (*Apatura ilia*) и ускршњим лептиром (*Zerynthia polyxena*) (Puzović *et al.*, 2015; Trišić, 2019c).

Од укупно 25 врста риба, посебно место заузима врло ретка и уgroжена врста црнка (*Umbra krameri*) односно мргуда (Sekulić, *et al.*, 1998; Noakes, 2013). Ова мала риба, која не достиже величину преко 12 cm, сматра се једним од најближих рођака штуке. Као што јој народни назив каже, црнку препознајемо по тамној обојености али и великој глави у односу на остатак тела и заобљеном репном перају. У питању је становник стајаћих вода (бара, мочвара, плавних зона), где обитава крећући се између воденог растиња и хранећи се воденим инсектима и ситним организмима. Овај минијатурни грабљивац познат је по одређеним карактеристикама. Мргуда се често креће таласастим покретима дугачког леђног пераја и на тај начин може неопажено да се прикраде плену. Поред тога, има способност удисања атмосферског ваздуха и издвајања кисеоника уз помоћ посебног рибљег мехура. Ово јој омогућава да преживи ако станиште у којем се налази остане без воде (Mesaroš, 2014). На основу IUCN Црвене листе угрожених врста (Red List of Threatened Species) има статус рањиве врсте – Vulnerable (VU). На националном нивоу има статус критично угрожене врсте (CR) и налази се у непосредној опасности од ишчезавања (Izveštaj o sprovođenju programa zaštite prirodnih dobara za 2019. godinu, 2020). Од регистрованих риба 7 врста је заштићено као природна реткост и има статус угрожених врста док је 5 врста рањиво (Specijalni rezervat prirode „Zasavica“, 2011; Pravilnik o proglašenju i zaštiti strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva, 2016).

Подручје резервата насељава значајан број водоземаца и гмизаваца.

Међу птицама (око 200 врста) треба издвојити белу сеницу (*Remiz pendulinus*), чапљицу (*Ixobrychus minutus*) и патку њорку (*Aythya nyroca*) (Lazić *et al.*, 2008). Према IUCN критеријуму, најугроженије врсте су сиви соко (*Falco peregrinus*) и орао белорепан (*Haliaeetus albicilla*), који се овде гнезде, док бројност тих двеју врста прелази 1% националне популације. Популација њорке на Засавици сачињена је од свега 25 парова што чини 4,74% националне популације и представља глобално угрожену врсту чија популација у свету опада, тако да њено гнезђење на Засавици има нарочит значај. Популација патке грогодовац (*Anas querquedula*) је процењена до 20 парова и заслужује посебну пажњу јер се на Засавици гнезди 2,33% националне популације. Заштита птица у резервату је примарна активност управљача, тако да простор поново заузима глобално угрожена врста мали корморан (*Microcarbo pygmeus*) (Specijalni rezervat prirode „Zasavica“, 2011).

Од укупно 30 врста сисара треба издвојити присуство дабра (*Castor fiber*), који је после ишчезавања у Србији, реинтродукован у ово заштићено подручје 2004. године (Amidžić *et al.*, 2017). Присуство дабра у фауни заштићених подручја представља позитиван резултат програма заштите. Ови програми заштите и повратка дабра у заштићена подручја Војводине представљају значајан подухват у популаризацији заштите природе и очувању биолошке разноврсности. Дабар директно утиче на развој еколошког и едукативног туризма у заштићеним подручјима (Stojnić *et al.*, 2015). Поред дабра значајно је напоменути постојање видре (*Lutra lutra*) и дивље мачке (*Felis silvestris*).

3.5.2 Друштвене карактеристике

Становништво које насељава подручје око резервата карактерише различити етнички састав који је својствен Срему и овом делу Војводине. Поред већинског српског становништва, овај простор настањују Хрвати, Буњевци, Мађари, Роми и други народи са значајно мањим уделом у популацији (Томић *et al.*, 2004). Према заштићеном подручју гравитира неколико насеља, а то су Сремска Митровица, Мачванска Митровица, Богатић, Салаш Ноћајски, Баново Поље, Црна Бара и друга насеља. Етнички разнолико становништво поседује драгоцену културно наслеђе и етно-социјалне вредности. Ове друштвене карактеристике могу имати важну улогу у развоју туризму (Јојић-Главоњић *et al.*, 2017). Аутентичан начин градње кућа и урбанизација карактеристични су за овај нижи део Срема.

Значајне културно-историјске вредности резервата се налазе у његовој непосредној близини и могу представљати важне комплементарне туристичке мотиве. Међу најзначајнијим објектима културе у Сремској Митровици могу се издвојити локалитети античког Сирмијума са Царском палатом, део старог језгра на Житном тргу, Базилика светог Димитрија и Музеј Срема са поставком из доба Римског царства (Lazić *et al.*, 2008).

3.5.3 Заштита подручја

Специјални резерват природе „Засавица“ стављен је под заштиту 12. јуна 1997. године, као природно добро од изузетног значаја за Републику – I категорије (Специјални резерват природе „Zasavica“, 2011). Заштитна зона обухвата 1.150 ha. Постоје тростепени режими заштите простора, и то:

- Првостепена заштита на 59,85 ha;
- Другостепена заштита на 686,26 ha;
- Тростепена заштита на подручју од 382,44 ha.

Око заштићеног простора успостављена је зона заштите на 3.462,65 ha (Специјални резерват природе „Zasavica“, 2011). Према IUCN систему међународне заштите, сврстава се у IV категорију – подручје управљања стаништем или врстама, односно подручје земље којим се управља активним мерама заштите (Специјални резерват природе „Zasavica“, 2011).

Овај заштићен простор поседује међународни значај као:

- Рамсарско подручје које се простире на 1.913 ha;
- ИВА подручје на 4.670 ha;
- IPA подручје са укупно 7.923 ha;
- РВА подручје са 1.819 ha (Štetić, *et al.*, 2019);
- EMERALD подручје на 671 ha;
- Потенцијално NATURA 2000 подручје;
- Члан међународних мрежа Sava Parks и Parks Dinarides (Puzović *et al.*, 2015; Trišić *et al.*, 2023b).

3.5.4 Стање туризма

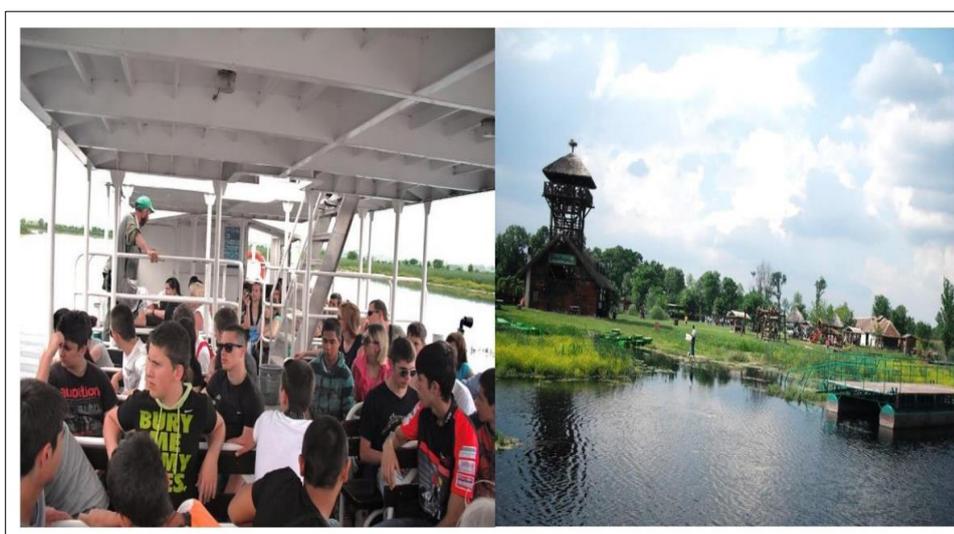
Анализом расположивих података може се закључити да туризам тренутно није угрожавајући фактор природних елемената на Засавици, али бројност и распоред посетилаца захтевају озбиљан мониторинг како би се утврдио утицај туризма на биодиверзитет. СРП Засавица има добре могућности за развој туризма утемељеног на природи, чији је главни потенцијал систем влажних станишта (Stojanović *et al.*, 2018). Локално становништво одржава своју улогу у заштити овог подручја. Такође, успешно се врши промоција локалног туризма

са етносоцијалним и традиционалним вредностима овог региона. Домаћа радиност, начин исхране, фолклорни елементи, брендирани сухомеснати производи мангулице (*Sus scrofa domesticus*) и млечни производи магарца са Засавице, представљају комплементарне туристичке садржаје заштићеног подручја „Засавица“. Локални брендирани производи се могу сагледати на Слици 19.

Слика 19. Локални производи Засавице
Извор: Штетић С., Тришић, И.

Промоцијом ових вредности директно се може унапредити заштита резервата (Carr *et al.*, 2016). Управљачки систем такође функционише на завидном нивоу, кроз мониторинг и унапређење заштите врста. Поред едукативног туризма у овом заштићеном подручју присутни су излетнички, екскурзиони, етно-туризам и активности посматрања птица, животиња и природе. Бројне школе у природи реализују своје програме у овом заштићеном простору. Наведени специфични облици туризма могу унапредити заштиту овог простора кроз издвајање средстава од улазница и коришћења пратећих садржаја. Посетиоцима су на располагању туристички брод (катамаран) са око 60 места са водичем познаваоцем овог простора, визиторски центар и ресторан са националном кухињом.

Слика 20. Катамаран и осматрачница визиторског центра Засавице
Извор: Тришић, И.

У оквиру заштићеног подручја може се интензивирати развој едукативног, еко-туризма, етно-туризма, манифестационог, културног и других облика. Туристички смештај, инфраструктура и садржаји у оквиру резервата у складу су са еколошким критеријумима. Постоји потреба за унапређењем смештајних капацитета у виду екоконачишта. Тренутно у резервату постоји туристички и едукативни центар са два апартмана и визиторским центром са видиковцем од 150 места. Трасирана је едукативна стаза значајне дужине од 7 km. Може се закључити да Специјални резерват природе „Засавица“ поседује природне и друштвене потенцијале за туристичку валоризацију и значајније укључење у туристичку понуду на локалном, националном и регионалном нивоу.

3.6 Специјални резерват природе „Карађорђево“

Овај простор под заштитом се налази у североисточном делу Војводине, у југозападној Бачкој, на левој обали Дунава у средњем делу тока. Преко Дунава овај заштићени простор је повезан са Републиком Хрватском. Резерват се простире на територијама општина Бач и Бачка Паланка, укључујући насеља Младеново и Бачко Ново Село. Захвата површину од 4.184,24 ha. Простире се од 45°14' до 45°22' СГШ, и од 19°11' до 19°18' ИГД (Stojanović & Dragin, 2019).

Повољан географски и туристички положај чини добру основу за саобраћајну повезаност са Бачом, Оџацима и Новим Садом, преко којих је повезан са осталим градовима у Србији и даље (Lazić *et al.*, 2008). Поред тога, дунавском наутичком рутом резерват има добру повезаност са бројним државама Европе.

Положај резервата се може сагледати на Мапи 6.

Мапа 6. Положај Специјалног резервата природе „Карађорђево“
Извор: Прилагођено из Trišić *et al.*, 2023b.

3.6.1 Природне одлике резервата

Својим највећим делом резерват се простире на алувијалној равни Дунава. Апсолутна висина терена креће се између 84 и 86 метара. У геолошком погледу земљиште је сачињено од песка и таложеног леса. У северном делу резервата налазе се два шумска локалитета Врањак

и Гувниште, док је аутентични локалитет „Букински рит“ лоциран у јужном делу на алувијалној тераси. Простор резервата захвата умерено-континентална клима. Средња годишња температура ваздуха износи 11°C (Lazić *et al.*, 2008; Mrkša, 2008). Хидрографске карактеристике представљају једно од најупечатљивијих обележја резервата и његов значајан туристички ресурс. До сада није адекватно коришћена у туристичкој презентацији. Најзначајнији хидрографски потенцијал представља Дунав који остварује највише утицаја на формирање тла и водног режима резервата. Он тече јужним делом резервата и формира једну мрежу влажних станишта. Поред Дунава хидрографску мрежу резервата чине Мостонга, Букински рукавац, канал Ловренац и Стари Дунав.

Флора и фауна резервата поред хидрографије, представљају врло важан природни потенцијал. У шумским деловима преовладавају црна топола (*Populus nigra*), бела топола (*Populus alba*) и црни глог (*Crataegus nigra*) (Amidžić *et al.*, 2017). Међу строго заштићеним, заштићеним и ретким врстама биљака је значајно присуство иђирота (*Acorus calamus*), белог локвања (*Nuphar alba*), жутог локвања (*Nuphar luteum*) и воденог орашка (*Trapa natans*) који су важни представници воденог биља и представљају природну реткост (Nikolić, 2006). Многе врсте имају ограничен ареал и припадници су малобројних популација.

Међу 16 врста риба треба издвојити штуку (*Esox lucius*), деверику (*Abramis brama*), кесегу (*Abramis ballerus*), укљу (*Alburnus alburnus*), буцова (*Aspius aspius*), бабушку (*Carassius auratus gibelio*), јаза (*Leuciscus idus*), шарана (*Cyprinus carpio*), амурског чебачока (*Pseudorasbora parva*) и гавчицу (*Rhodeus sericeus*) (Stojanović & Dragin, 2019). Посебна карактеристика овог заштићеног подручја јесте да се у делу Дунава уз резерват (Букински рукавац) налази ретко природно мрестилиште риба које је потребно очувати (Lazić *et al.*, 2008).

Слика 21. Букински рукавац
Извор: Тришић, И.

На територији резервата бележи се око 200 врста птица. Посебно се издвајају птице гнездарице које настањују барске области и станишта. Међу значајним представницима орнитофауне треба издвојити орла белорепана (*Haliaeetus albicilla*), црну роду (*Ciconia nigra*) и црну луђу (*Milvus migrans*).

Значајно је присуство сисара и то водене ровчице (*Neomys fodiens*), видре (*Lutra lutra*), дивље мачке (*Felis silvestris*), куње белице (*Martes foina*), хермелина (*Mustela erminea*), европског јелена (*Cervus elaphus*) и дивље свиње (*Sus scrofa*).

Поред геолошких и хидролошких карактеристика, врло разноврстан биљни и животињски састав представља важан природни потенцијал овог резервата. Раритетни примерци флоре и фауне захтевају адекватне системе заштите и унапређење популације. Ова специфична природна ризница резервата може представљати значајан потенцијал за развој едукативног туризма, еко туризма и активности посматрања птица.

3.6.2 Друштвене одлике

Подручје Специјалног резервата природе „Карађорђево“ се одликује врло значајним друштвеним потенцијалима. На територијама општина Бач и Бачка Паланка постоје важна културна добра од значаја за Републику Србију. Представљају аутентичну културну баштину овог дела Војводине.

Међу најзначајнијим објектима у Бачу треба издвојити тврђаву, Фрањевачки самостан, хамам, Римокатоличку капелу Светог Антуна пустињака (споменик културе), римокатоличку Цркву Светог Павла и Самостан часних сестара. У склопу Фрањевачког самостана постоји црква која је изграђена у 12. веку. Тврђава Бач, грађена у периоду између 14. и 16. века, се налази у меандру реке Мостонге. Има облик геометријске фигуре петоугла коју красе куле које се издижу изнад утврђења. Просторну културно-историјску целину данас чине остаци утврђеног замка као заоставштином простора на коме се налазило средњовековно подграђе. Иницијатива за обнову тврђаве Бач је покренута 2005. године, да би данас била на прелиминарној UNESCO листи Светске баштине. Тврђава Бач је 2018. године награђена од старне Европске уније за најбоље урађен пројекат конзервације тврђаве – „Европа Ностра“ (Lazić *et al.*, 2008; Stojanović & Dragin, 2019).

Поред специјалног резервата природе постоји Туристички комплекс „Карађорђево“ у чијем саставу су ергела и председничка резиденција. Ергела заузима површину од 11 ha и представља једну од највећих ергела у овом делу Европе. Поре терена покривеног шумом у саставу ергеле се налази коњички музеј и мањи терени за рекреацију. У музеју се налази поставка слика Титових липицанера, који су представљали поклон краљици Елизабети када је боравила у Карађорђеву. Намена изградње Резиденције је била да служи пријему светски познатих личности, коју је првенствено користио Јосип Броз Тито. Прва вила из комплекса је саграђена за потребе династије Карађорђевић, после Првог светског рата. Нова вила за потребе резиденције је саграђена 1958. године. Око резиденције се налази велики парк површине 50 ha (Lazić *et al.*, 2008).

3.6.3 Заштита подручја

Заштићено природно добро „Карађорђево“ је подручје I категорије, од међународног, националног и изузетног значаја. У складу са IUCN класификацијом резерват се сврстава у IV категорију као Подручје управљања стаништем или врстама (Lazić *et al.*, 2008).

Значајни међународни статуси заштите су:

- Године 2004. уврштен је групу заштићених подручја уз Дунав (ICPDR);
- Део је DNPA, као једно од пет заштићених подручја из Србије;
- Резерват припада групи ИВА подручја;
- Члан је европске Емералд мреже;
- Резерват „Карађорђево“ је од 2017. године део Резервата биосфере „Бачко Подунавље“ уз СРП „Горње Подунавље“, Парк природе „Тиквару“ и шуму Јунаковић и Букински храстик (Stojanović *et al.*, 2021; Trišić *et al.*, 2022b).
- Резерват биосфере „Бачко Подунавље“ је 15. септембра 2021. године уврштен у Прекогранични резерват биосфере „Мура-Драва-Дунав“, који представља највећи заштићени водени резерват у Европи, конституисан од стране UNESCO-а. Простире се

на територијама 5 земаља: Аустрије, Словеније, Хрватске, Мађарске и Србије. „Европски Амазон“ је чест назив за овај велики резерват биосфере који захвата токове река Мура, Драва и Дунав, у дужини од 700 km. Заштићено подручје се простире на око 930,000 ha и обухвата 13 различитих засебних заштићених подручја у наведеним земљама Европе (Petrović, 2014; Csagoly *et al.*, 2018; Stojanović *et al.*, 2023).

3.6.4 Туристички потенцијали

Анализом расположивих и приказаних података у погледу природних и друштвених потенцијала од значаја за развој туризма у Специјалном резервату природе „Карађорђево“, може се закључити да постоје услови за развој различитих специфичних облика туризма. Како је примарни циљ заштита природног и културног наслеђа, тако и облици туризма морају бити утемељени на поштовању еколошких принципа, уважавању националних разлика, подржавању традиције и етно-социјалних вредности, неговању културне баштине и подизању свести о значају односа човека према природи.

У оквиру овог заштићеног подручја могу се развијати едукативни, излетнички туризам, активности посматрања птица, спортско-рекреативни туризам, риболовни, научички, манифестациони, гастрономски и културни облици туризма. Улога локалног становништва у планирању развоја туризма би требало да буде основа у свим плановима и стратегијама развоја туризма. Како је резерват лоциран на левој обали Дунава, повећава се његова атрактивна вредност због могућег приласка са водене стране. Побољшање смештајних капацитета и одрживих туристичких садржаја би требало да буде приоритет у стратешком планирању развоја туризма. Поседовање историјски значајних потенцијала је важно у крирању културног идентитета овог резервата природе. Значајну туристичку вредност повећава близина Специјалног резервата природе „Горње Подунавље“, Бачке Паланке, Парка природе „Тиквара“ и границе са Хрватском.

3.7 Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“

Ово заштићено подручје је смештено у подножју Фрушке горе, у североисточном делу Срема. Простире се на левој и десној обали средњег тока Дунава и захвата комплетан приобални појас. Простире се уз насеља Петроварадин и Ковиљ и обухвата широки појас влажних станишта. Подручје резервата се налази између 45°11' СГШ и 20°02' ИГД, и захвата површину од 4.840 ha на територијама општина Нови Сад (Ковиљ, Каћ и Петроварадин), Инђија (Чортановци и Бешка), Сремски Карловци и Тител (Lazić *et al.*, 2008; Trišić *et al.*, 2023b).

Анализом наведених података може се закључити да резерват поседује врло повољан географски положај, из разлога близине главног административног центра Београда, града Новог Сада, близине важних саобраћајница и потенцијално значајних дисперзивних зона. Положај специјалног резервата природе може се сагледати на Мапи 7.

Мапа 7. Географски положај Специјалног резервата природе „Ковиљско-петроварадински рит“

Извор: Trišić *et al.*, 2023b

Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“ граде три одвојене просторне целине (Trišić *et al.*, 2023b):

- Петроварадински рит, који се налази са сремске стране Дунава са површином од 1.411 ha;
- Ковиљски рит на левој обали реке и захвата површину од 3.430 ha;
- Крчединска ада и део Гардиновачког рита, укупне површине 1.050 ha.

3.7.1 Природни потенцијали резервата

Резерват је смештен на левој обали Дунава, на којој река у овом делу тока врши акумулацију наноса. Реку на овом потесу одликује спор протицај и мали речни пад, и због тога се у овом делу појављују различити облици речног рељефа (аде, лида и рукавци). Бројне аде су обрасле различитим и раритетним растињем. Поред ада, у погледу рељефа, треба издвојити и обалске греде као више терене и депресије у нижим деловима резервата. Поједини делови резервата имају надморску висину од 72 до 76 m (Mrkša, 2008). Подручјем резервата влада умерено-континентална клима. Средња годишња температура ваздуха у вишегодишњем просеку у овом резервату износи приближно 11°C. На овом подручју доминирају ветрови из југоисточног правца, односно кошаве, чије се брзине у просеку крећу од 2,0 до 6,5 m/sec. Поред кошаве, присутни су и северозападни и западни ветрови, док су остали заступљени у знатно мањој мери (Lazić *et al.*, 2008; Trišić *et al.*, 2023b).

У резервату је заступљен разноврстан живи свет. Посебан значај имају шумски делови сачињени од храста лужњака (*Quercus robur*), пољског јасена (*Fraxinus angustifolia*) и пољског бреста (*Ulmus campestris*). Постоји седам NATURA 2000 станишта сачињених од богатства биљака (443 таксона виших биљака од којих је 19 строго заштићено) (Puzović *et al.*, 2015). Статуси заштите се посебно односе на ретке врсте као што су: непачка (*Salvinia natans*), водена

брадица (*Callitriche palustris*), жути локвањ (*Nuphar luteum*), бели локвањ (*Nymphaea alba*) и друге врсте. Крчединска ада је ареал најбројнијих популација биљке разноротке (*Marsilea quadrifolia*) (Specijalni rezervat prirode „Koviljsko-petrovaradinski rit“, 2012; Trišić *et al.*, 2023b).

Богатство фауне огледа се у присуству преко 40 заштићених и строго заштићених врста инсеката и 26 врста риба од којих су четири строго заштићене, а то су: вијуница (*Cobitis elongata*), чиков (*Misgurnus fossilis*), балонов балавац (*Gymnocephalus baloni*) и гавчица (*Rhodeus sericeus amarus*). Поред наведених, бележи се присуство 7 врста гмизаваца, међу којима треба издвојити барску корњачу (*Emys orbicularis*), ескулапов смука (*Zamenis longissimus*) и рибарицу (*Natrix tessellata*). Резерват насељава преко 200 врста птица и 26 врста сисара (Puzović *et al.*, 2015; Trišić *et al.*, 2023b).

Слика 22. Орнитофауна у Ковиљско-петроварадинском риту
Извор: Štetić & Trišić, 2019.

3.7.2 Друштвени потенцијали

У близини резервата постоји богато културно-историјско наслеђе. Аутентичност резервата употпуњује насеље Ковиљ које датира још из периода 14. века. Данашњи назив потиче од богатства цветне траве која окружује истоимени манастир. У атару Ковиља налазе се бројни локалитети попут: Нове земље, Јарка, Винограда и Ђурагић Рогаја, у којима се налазе артефакти из историје настајања овог насеља. Значајну историјску вредност има манастир Ковиљ, посвећен светим архангелима Михаилу и Гаврилу а којег је по предању подигао Свети Сава у 13. веку. У близини храма постоји мала капела Водица која је посвећена Светој Петки. У Ковиљу се налази родна кућа Лазе Костића, спомен кућа композитора Васе Јовановића и револуционара Илије Нешина. На десној обали Дунава резерват окружују насеља Петроварадин и Сремски Карловци са значајним културно-историјским потенцијалима попут Патријаршијског двора, Саборне цркве, градског трга са чесмом Четири лава, Карловачке гимназије, Петроварадинске тврђаве, бројних чувених винарија и других важних објеката (Lazić *et al.*, 2008).

3.7.3 Заштита резервата природе

Простор резервата се првенствено штити због раритетних и специфичних одлика, мочварног станишта и карактеристичних представника флоре и фауне. Има статус I категорије заштите са међународним, националним и изузетним значајем. Према IUCN класификацији

припада IV категорији заштите (подручје управљања стаништем или врстама, односно подручје којим се управља активним мерама заштите (Specijalni rezervat prirode „Koviljsko-petrovaradinski rit“, 2012).

Међународни значај заштите чине:

- ИВА са површином од 9.594 ha у Ковиљском риту, и 5.500 ha у Петроварадинском риту;
- IPA као међународно значајно ботаничко подручје од 4.844 ha;
- ICPDR подручје уз Дунав;
- Део је мреже заштићених подручја на Дунаву (DNPA) од 2007. године;
- Рамсарско подручје проглашено 2012. године;
- Потенцијално Natura 2000 подручје;
- EMERALD подручје са 4.841 ha (Puzović *et al.*, 2015; Trišić *et al.*, 2023b).

3.7.4 Туристички развој

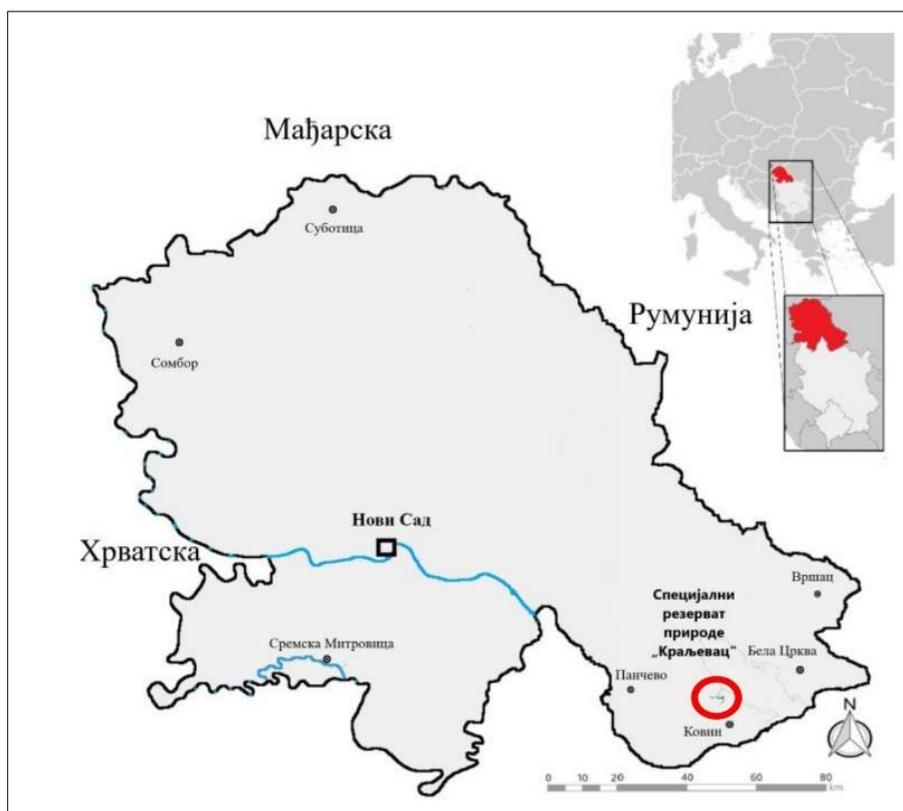
Анализом података из писаних извора и добијених теренским истраживањем изводи се закључак да Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“ поседује еколошки, биолошки, научно-истраживачки, спортско-рекреативни, туристички, историјски, едукативни, културни и социјални значај. Туристички развој мора бити саставни део плана управљања овим простором из разлога што су водени екосистеми најосетљивији на све промене и утицаје. Сагледавајући и анализирајући све значајне ресурсе овог заштићеног простора, може се констатовати да Ковиљско-петроварадински рит пружа могућности за унапређење постојећих или развој нових облика туризма попут: еко-туризма, едукативног, излетничког, екскурзионог, етно, наутичког, културног, риболовног и верског туризма. За поменуте активности нужно је повећање прихватних капацитета, визиторских центара, водичких експерата, пратеће инфраструктуре и пешачких стаза. Посебна пажња мора бити усмерена на регулисање отпадних вода, изградњу, однос према флори и фауни, као и на мере којима се унапређују постојећи услови. Посебна пажња треба бити усмерена, како је напред било речи, на укључивање локалне заједнице у све системе управљања и заштите овог природног добра.

Коришћење простора резервата се углавном своди на кратке боравке с циљем реализације спортског риболова и боравака у природи. Може се констатовати постојање излетничког коришћења простора и боравака у мањим наутичким пловилима. Туризам значајнијег обима је ограничен непостојањем значајнијих објеката за пружање туристичких услуга. Стога је нужно изградити поједина екоконачишта и појачати визиторским центром и осматрачницама. По узору на заштићена добра из света, могућа је инсталација тракастих стаза изнад воде или кратких ски-лифтова, што би представљало изузетну погодност. Туристички производ Сремских Карловаца укључује природне туристичке мотиве у своју понуду. Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“ није довољно валоризован и поред изузетних потенцијала, одличног географско-туристичког положаја и близине околних туристичких центара попут Националног парка „Фрушка гора“, Сремских Карловаца, Стражилова и Новог Сада (Stojanović, 2003; Trišić *et al.*, 2023b).

3.8 Специјални резерват природе „Краљевац“

Заштићено подручје се налази у југоисточној Војводини, у јужном делу Баната. Захвата површину од 264,3 ha. Простире се између 44°50' и 44°52' СГШ, и од 20°59' до 21°02' ИГД. Резерват захвата територију насеља Делиблато, док су у непосредној близини насеља Мраморак и Ковин којем територијално припада овај резерват (Specijalni rezervat prirode „Kraljevac“, 2005).

Положај овог резервата природе се може сагледати на Мапи 8.

Мапа 8. Географски положај Краљевца
Извор: Прилагођено из Trišić *et al.*, 2021

Ово заштићено подручје природе одликује добар географски и саобраћајни положај, близина Београда и већих градова у земљи, близина Румуније и Мађарске, као и градова у региону. Посебна одлика је непосредна близина Делиблатске пешчаре, што појачава основне природне вредности резервата.

3.8.1 Природне и друштвене карактеристике

Ретка флора и фауна, геолошки облици рељефа и објекти геонаслеђа, важна су обележја овог резервата природе. Основна природна вредност овог заштићеног подручја је систем влажних станишта и језеро Краљевац које насељавају изузетно ретке врсте флоре и фауне.

Међу најзначајнијим представницима флоре су дрезга (*Ceratophyllum demersum*), класаста крочањ (*Myriophyllum spicatum*), вишекоренске барске леће (*Spirodella polyrrhiza*, *Lemna trisulca*, *Lemna minor*), бели локвањ (*Nymphaea alba*) и мочварна папрат (*Thelypteris palustris Schott*) (Специјални резерват природе „Kraljevac”, 2005), која је на Црвеној листи IUCN као угрожена врста. Посебну вредност језера Краљевац чине плутајућа тресетна острва, која уз помоћ ветра мењају свој положај а самим тим и физиономију овог заштићеног подручја.

Од представника фауне треба истаћи око 20 врста риба међу којима су реликти златни караш (*Carassius carassius*), чиков (*Missgurnus fossilis*) и посебно идентификована врста у овом влажном станишту мргуда (*Umbra krameri*) (Специјални резерват природе „Kraljevac”, 2005). Поред тога, простор резервата насељавају следећи значајни представници орнитофауне и сисара: сива чапља (*Ardea cinerea*), црвена чапља (*Ardea purpurea*), жута чапља (*Ardeola ralloides*), гак или ноћна чапља (*Nycticorax nycticorax*), чапљица (*Ixobrychus minutus*), патка њорка (*Aythya nyroca*), пчеларица (*Merops apiaster*), сиви соко (*Falco cherrug*), текуница (*Spermophilus Citellus*), слепо куче (*Spalax leucodon*) и други (Stojanović *et al.*, 2024).

Слика 23. Специјални резерват природе „Краљевац“
Извор: Тришић, И.

Становништво које живи у близини резервата одликује се мултикултуралношћу са посебним етничким вредностима. Локалну заједницу чине Срби као већинско становништво, Румуни и Мађари као важна етничка заједница, и остали народи. Ове етничке заједнице одликује богата културна баштина и наслеђе. Међу најзначајнијим социо-културним вредностима резервата треба издвојити културно и историјско наслеђе, језик, културу, домаћу радиност, обичаје, народну ношњу, домаће производе и занате, локалне манифестације и смотре, гастрономске вредности националних кухиња наведених народа и друге вредности. Насеља Делиблато и Мраморак негују дугу традицију организације различитих културних и верских манифестација, које у време одржавања привлаче значајан број посетилаца. Поред тога што наведене социо-културне вредности могу имати значај као самостални, комбиновањем са природним туристичким мотивима, кроз комплементарну функцију, могу креирати значајну туристичку понуду У близини заштићеног подручја налазе се Ковин и Панчево који представљају значајане културне центре и ризницу историјских вредности (Stojanović *et al.*, 2024). Културно наслеђе етнички различитог становништва које насељава подручје око овог резервата је врло драгоцено. Ова изразита социо-културна вредност дестинације представља значајан туристички потенцијал.

3.8.2 Законски оквири заштите

Међу најважнијим карактеристикама које су утицале на испуњеност услова за успостављање заштите су аутентичност резервата, репрезентативност, разноликост, интегралност екосистема, пејзажне вредности, старост и очуваност. У заштићеном подручју постоје зоне са I, II и III степеном заштите. У I зони нису дозвољене туристичке активности, док су остале активности строго контролисане. Према IUCN категорији се класификује у IV категорију, односно у Подручје управљања стаништем или врстама. Део је ИВА мреже подручја од значаја за ретке врсте птица (Pañković & Stojnić, 2011). Концепт заштите реликтне природне вредности резервата се темељи на потреби управљања заштитом аутентичне флоре, фауне и природних реткости земљишта. Заштита ових вредности остварује се на међународном и националном нивоу, укључујући научна истраживања и стално праћење популација.

3.8.3 Одлике туризма

Дестинације са осетљивим екосистемом, какав је Специјални резерват природе „Краљевац“, који као примарни ресурс за развој различитих облика туризма има природу и њене елементе, пружа могућност за активности које у обзир узимају биолошке, екосистемске, геолошке и просторне карактеристике овог резервата природе.

Анализом различитих писаних и података добијених теренским истраживањем, може се закључити да је управљачки циљ резервата подржавање позитивних и ограничење негативних утицаја човека на ово окружење, валоризација природних и социо-културних вредности и мониторинг. Поред тога, стална анализа и праћење стања природе, саставни су део управљачког процеса. Посебно је важна улога локалног становништва у свеукупном развоју туризма резервата. Представници локалног становништва путем различитих манифестација промовишу локалну културу и важност заштите природе у резервату. Овако постављен систем вредности и дефинисана улога свих актера може допринети да развој туризма има одржив карактер.

Одрживи туризам може генерисати позитивне економске добити заинтересованим странама у развоју туризма. Пажљиво планиран, организован и контролисан туризам могао би да подстакне финансирање истраживања, образовање и заштиту, што није чест случај са дестинацијама са природом као примарним ресурсом. Резерват поседује значајне потенцијале за развој туризма. Поред повољног географског и саобраћајног положаја, ово заштићено подручје поседује ретке геолошке форме, систем влажних станишта, ретку флору и фауну, културно наслеђе становништва које живи у близини заштићеног подручја и друге вредности.

Едукативни облици туризма могу бити конципирани на реализацији образовних садржаја с циљем презентације и популаризације овог заштићеног подручја. Васпитно-образовна функција природног добра заснива се на сарадњи управљача са ученицима основних и средњих школа. Значајни програми подршке природи и социјализације су „Мале школе хидробиологије“, такмичења „Трка за текуницу“ и „Удицом против дроге“, затим различити едукативни програми и радионице за ученике Основне школе „Паја Маргановић“ из Делиблата и Средње стручне школе „Васа Пелагић“ из Ковина. Посебан едукативни значај резерват остварује путем реализације стручне праксе ученика смера туристички и туристичко-хотелијерски техничар Средње стручне школе „Васа Пелагић“ из Ковина. Овим активностима се код ученика развија свест о значају заштите природе и улоге заштићених подручја у развоју одрживих облика туризма (Специјални резерват природе „Краљевац“, 2023). Након анализе прикупљених података може се извести закључак да овај резерват природе може бити дестинација природног и културног туризма.

3.9 Специјални резерват природе „Тителски брег“

СРП „Тителски брег“ је лоциран у подручју југоисточне Бачке. Овај резерват се простире од 45°12' до 45°17' СГШ, и од 20°07' до 20°18' ИГД. Са површином од 496 ha (Trišić *et al.*, 2024), захвата територије насеља Тител, Шајкаш, Мошорин, Лок и Виово (Puzović *et al.*, 2015). Близина Зрењанина, Новог Сада и Дунава формира повољан географски и туристички положај овог заштићеног подручја.

Положај овог заштићеног подручја може се сагледати на Мапи 9.

Мапа 9. Положај Специјалног резервата природе „Тителски брег“
Извор: Trišić *et al.*, 2024

3.9.1 Природне карактеристике

Овај резерват природе је у погледу рељефа састављен од лесне заравни и одсека (Trišić *et al.*, 2024), који представљају јединствене геолошке облике. Поред тога резерват карактеришу различите долине, лесне пирамиде, шкрапе, удубљења, сурдуци, као и дуални флувијални терени, стари преко 600 година (Ђуричић *et al.*, 2012; Lukić & Petrović, 2020).

Значајан природни хидрографски потенцијал овог заштићеног подручја представља близина токова река Бегеј, Тисе и Дунава. На ушћу Тисе у Дунав формирано је ретко ритско и алувијално земљиште које карактеришу бројна влажна станишта и рукавци, значајни за формирање разноврсног екосистема овог резервата природе.

На простору резервата постоји преко 600 врста биљака, 137 врста птица, 9 врста водоземаца, 11 врста гмизаваца, као и 33 врсте сисара ретких за ово подручје.

Међу најзначајније представнике флоре треба истаћи: бабалушку (*Sternbergia colchiciflora*), гороцвет (*Adonis vernalis*), ланолист (*Alyssum linifolium*), вучји језик (*Alkanna tinctoria*), степског бадема (*Prunus tenella*), Валдштајнов лук (*Allium rotundum* subsp. *waldsteinii*), шафран са пругастим цветовима (*Crocus variegatus*), бобовњасту трноплодку (*Bassia sedoides*), пругастог осака (*Sysimbrium polymorphum*), ниску перунику (*Iris pumila*), ливадску сасу (*Pulsatilla pratensis*) и друге (Puzović *et al.*, 2015).

Представници фауне који карактеришу овај специјални резерват природе јесу: модроврана (*Coracias garrulus*), пчеларица (*Merops apiaster*), брегуница (*Riparia riparia*), степски соко (*Falco cherrug*), ветрушка (*Falco tinnunculus*), пупавац (*Uropeus*), барска корњача (*Emys orbicularis*), Ескулапов смук (*Zamenis longissimus*), европски зец (*Lepus europaeus*), водена ровчица (*Neomys fodiens*), текуница (*Spermophilus citellus*), шумска волухарица (*Clethrionomys glareolus*), патуљаст миш (*Micromys minutus*), црвена лисица (*Vulpes vulpes*), лисица (*Mustela nivalis*), куна белица (*Martes foina*), дивља мачка (*Felis silvestris*) и друге значајне врсте (Amidžić *et al.*, 2017).

Слика 24. Лесни одсек Тителски брег
Извор: Тришић, И.

3.9.2 Друштвене карактеристике

Културно наслеђе становништва које живи у близини заштићеног подручја представља значајне вредности. Поред природних одлика, друштвене вредности становништва овог дела Војводине су од великог значаја за развој туризма. Подручје резервата насељавају Срби, Мађари, Хрвати, Словаци, Бугари, Румуни, Руси и други народи (Trišić *et al.*, 2024). Различити етнички састав становништва је утицао на формирање разноврсних друштвених вредности овог дела Војводине. Становништво негује традицију одржавања материјалне и духовне културе, обичаје, светковине, домаћу радиност и занате и друге вредности.

Поред објеката савремене културе у непосредној близини резервата постоје врло важни историјски локалитети који сведоче о насељавању из периода давне историје. Најзначајнији културно-историјски локалитети су Кувеждин, Калварија, Феудвар, Стубарлија и Грац. Поједина археолошка налазишта потичу још од 1.700 година п.н.е. (Specijalni rezervat prirode „Titelski Breg”, 2011).

У Тителу постоје значајни споменици попут Барутане и Касарне Шајкашког батаљона из 18. века. У сакралним објектима се чувају уметничка остварења сликара Димитрија Поповића и Арсе Тодоровића. На путу према насељу Шајкаш подигнут је споменик палим ваздухопловцима из 1941. године. У Мошорину су родне куће Светозара Милетића и Исидоре Секулић.

Друштвене вредности становништва које насељава подручје око Специјалног резервата природе „Тителски брег“ могу представљати значајне комплементарне туристичке мотиве. Комбиновањем са врло ретким и вредним природним туристичким мотивима, може се формирати јединствен туристички производ.

Културни и манифестациони облици туризма у значајној мери могу допринети промоцији природних и културних вредности и утицати на њихово атрактивно дејство. Развојем одрживих облика туризма у овом резервату може се обезбедити финансијска подршка за конзервацију природне и културне баштине.

3.9.3 Заштита резервата

Око заштићеног подручја успостављена је заштитна зона на 8,643 ha. Национални статус заштите овај резерват стиче 2012. године као заштићено подручје I категорије. Према IUCN подручје се класификује у IV категорију, односно у Подручје управљања стаништем или врстама. Због својих ботаничких карактеристика према IPA критеријумима (Important Plant Areas), флористичких и екосистемских одлика, укључено је у IPA подручја централне и источне Европе. Из разлога насељености великим бројем различитих врста орнитофауне, у којој су поједине врсте изузетно ретке и ендемичне, резерват је уврштен у листу ИВА подручја (Important Bird Areas) (Ђуричић, *et al.*, 2012; Amidžić *et al.*, 2017; Trišić *et al.*, 2024).

3.9.4 Развој туризма

Специјални резерват природе „Тителски брег“ може представљати важну дестинацију за развој туризма јер поседује богатство природних и друштвених туристичких мотива, који до сада нису у довољној мери валоризовани и туристички интегрисани. Одржавање и унапређење природних и друштвених вредности унутар ове осетљиве дестинације, елиминисање негативних утицаја туризма, јачање улоге локалног становништва у планирању и развоју туризма, иницирање специјалних облика туризма, могу представљати катализаторе одрживог туризма. Успешна имплементација еколошких компоненти, заштита околине, екосистема и давање предности туристичким активностима које су организоване у складу са еколошким принципима, требало би да буде примарна управљачка активност.

Са аспекта одрживог туризма, значајно је истаћи и нематеријално културно наслеђе локалног становништва које живи око овог заштићеног подручја, односно туристичке дестинације. Ово наслеђе се у виду понуде може успешно пласирати, а има задатак да упозна посетиоце са културом, традицијом, обичајима, фолклором, начином исхране, манифестацијама и многим другим етно-социјалним мотивима.

Анализирајући прикупљене податке, може се закључити да се у оквиру Специјалног резервата природе „Тителски брег“ могу развијати едукативни, геолошки, еко туризам, излетнички, наутички, рурални, манифестациони и други културни облици.

3.10 Парк природе „Палић“

Парк природе „Палић“ се налази на северу Војводине, јужно од насеља Палић, на 7,5 km од града Суботице. Захвата површину од 712,36 ha и простире се недалеко од српско-мађарске границе и државних прелаза Хоргош (20 km) и Келебија (19 km), што са аспекта географског положаја представља изузетан потенцијал. На повољан саобраћајни положај утиче и близина аутопута Е-75, а северно од језера постоји важна железничка рута Суботица – Сегедин. Близина поменутих саобраћајница, аутопута, већих градова из окружења попут Новог Сада и Београда, чини да подручје резервата има повољан географски и туристички положај (Nikolić, 2006; Trišić, 2024).

Положај Парка природе „Палић“ се може сагледати на Мапи 10.

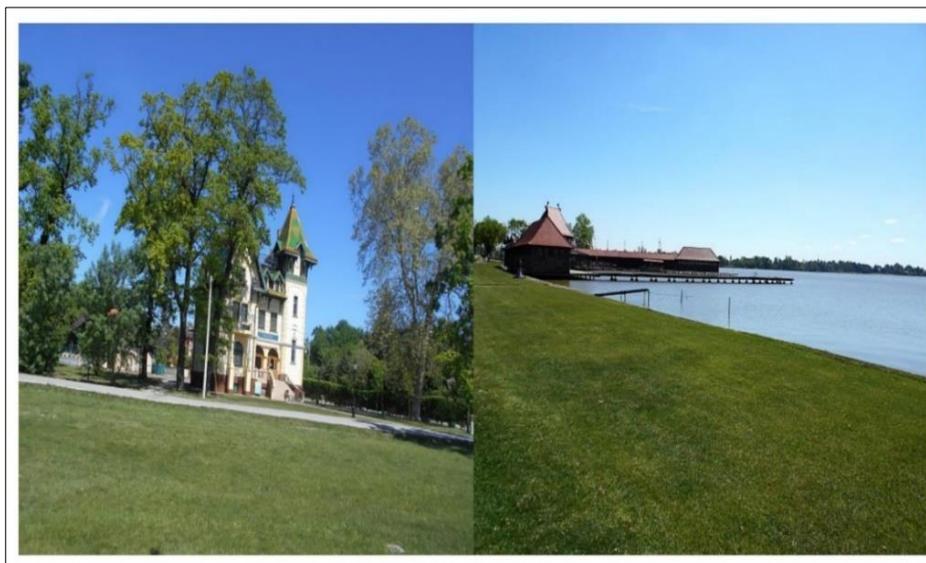
Мапа 10. Географски положај Парка природе „Палић“
Извор: Прилагођено из Trišić *et al.*, 2023b

3.10.1 Природне вредности заштићеног подручја

Основну вредност овог заштићеног подручја чини Палићко језеро са пратећим приобалним амбијентом. Ово језеро еолског карактера смештено је у плиткој депресији, између песковитих дина и лесних платоа, на 102 m надморске висине (Lazić *et al.*, 2008). Кроз историју ово језеро је мењало ниво воде и површину. Било је дуго 7 km, дубоко до 2,5 m, док водена површина данас износи 5,6 km². Временом се увећавало притоцањем отпадних вода суботичке индустрије, па се јавила значајна еутрофикација и загађивање језерске воде до биолошког изумирања 1971. године. Након санације 1977. године, језеро се опоравља, па му је смањена и површина.

Током 1982. године установљена је јединствена заштита с језером „Лудаш“, успостављањем заштите парка природе на укупној површини од 6.360 ha. Под ингеренцијом Завода за заштиту природе, Језеро Лудаш, стиче нову категорију заштите као специјални резерват природе, док Палић задржава исти статус заштите на 712,36 ha, са језером од 135 ha.

Главну амбијенталну вредност представља парк са око 330 врста дрвећа и шибља, као и око 80 врста ружа и другог засада (Nikolić, 2006). Језеро Палић данас има облик полумесеца и састоји се од северног већег и западног мањег дела. Та два дела носе назив „Велики и Мали Палић“. Велики део има дужину од 3,4 km и ширину од 600 до 1.300 m, док је Мали Палић дуг 5,5 km, са ширином од 125 до 1.100 m. Дубина језера данас износи од 1,5 до 2 m (Nikolić, 2006). Палићко језеро се снабдева водом путем притока, издани, атмосферским падавинама и преко 30 km дугог канала Палић-Тиса. Максимална температура воде у летњем периоду је 22°C. Због повољне температуре воде купалишна сезона траје током целог лета. Провидност воде у језеру је веома мала, креће се од 20 до 100 cm. То је последица огромне количине лебдећих алги које боје воду у зелено (Raičević *et al.*, 2011). Над овим простором дувају северни и северозападни ветрови. Вода језера има одређени салинитет, док муљ садржи различите минерале (Anđelković *et al.*, 2014). Због тога вода и блато из језера имају лековита својства (Lazić *et al.*, 2008; Trišić, 2024).

Слика 25. Амбијентална целина Парка природе „Палић“
Извор: Тришић, И.

Вегетацију овог заштићеног подручја чине шумске и мочварне биљне врсте. Међу најзначајнијим представницима су груби бром (*Bromus squarrosus*), пешчарски различак (*Centaurea arenaria*), дивљи лук (*Allium scorodoprasum* subsp. *waldsteinii*), бела врба (*Salix alba*), бела топола (*Populus alba*), орлови нокти (*Lonicera caprifolium*), пољски јасен (*Fraxinus angustifolia*), храст лужњак (*Quercus robur*), јавор жешља (*Acer tataricum*), пасдрен (*Cornus sanguinea*), крушина (*Frangula alnus*), калина (*Ligustrum vulgare*) и друге врсте (Nikolić, 2006; Lazić *et al.*, 2008; Park prirode „Palić”, 2011; Denda, 2014; Amidžić *et al.*, 2017).

До сада је на овом локалитету забележено преко 200 врста птица од којих се овде гнезди преко 100 (Amidžić *et al.*, 2017). Међу важним врстама су: црноглави галеб (*Larus melanocephalus*), мали вранац (*Phalacrocorax pygmeus*) и патка њорка (*Aythya nyroca*).

Поред птица подручје парка насељавају значајни гмизавци и сисари попут: барске корњаче (*Emys orbicularis*), ливадског гуштера (*Lacerta agilis*), зелембаћа (*Lacerta viridis*), балканског гуштера (*Podarcis tauricus*), белоушке (*Natrix natrix*), слепог миша (*Nyctalus noctula*), видре (*Lutra lutra*), куне белице (*Martes foina*), ласице (*Mustela nivalis*) која је строго заштићена врста, јазавца (*Meles meles*), лисице (*Vulpes vulpes*) и других врста (Park prirode „Palić”, 2011).

3.10.2 Друштвене вредности

Друштвене карактеристике Парка природе „Палић“ везују се град Суботицу и поједине археолошке локалитете „Водице“ и „Каменити Хат“, у којима су пронађени различити артефакти становништва које је насељавало ово подручје кроз историјске етапе. На подручју парка су пронађени остаци првобитних насеља које су користили Мађари и Турци (Park prirode „Palić”, 2011). Данас су најзначајнији аутентични објекти парка Водоторањ, Велика тераса и Женско купалиште. Водоторањ је изграђен 1909. године у форми китњасте сеоске капије. Водоторањ данас представља симбол Палићког језера. Велика тераса је централни и главни објекат на уређеном шеталишту. Објекат је изграђен 1912. године у стилу сецесије, која представља аутентичну суботичку архитектуру (Lazić *et al.*, 2008). На подручју парка данас постоји велики број вила и летњиковаца које граде амбијенталну језерску целину.

Манифестациони туризам може бити комплементарни туристички мотив Парка природе „Палић“. Манифестација под називом „Harvest Days“ представља значајан друштвени потенцијал ове дестинације (Vjelјас, 2010). Промоција и омасовљавање ове манифестације може допринети значајној посећености и остварењу већих економских прихода. Како поседује

и комплементарни карактер, ова манифестација са природним мотивима може креирати јединствен туристички производ. Поред ове, значајне су и друге манифестације локалног карактера, које имају различито време одржавања. У „Малој гостионици“ организује се манифестација посвећена виноградарству и воћарству, с циљем промоције квалитетних вина овог краја под називом „Вина са песка“ (Lazić *et al.*, 2008). Слична ситуација је и са осталим облицима туризма, попут руралног, културног, спортског и других облика, који се могу реализовати на подручју парка. Једна од манифестација јесте такмичење једриличара, која се на самом језеру одржава око првог маја сваке године, и траје четири дана.

3.10.3 Статус заштите

Ово заштићено подручје је стекло статус заштите као заштићено подручје локалног значаја – III категорије. Према IUCN категорији припада IV степену заштите, односно Подручју управљања стаништем или врстама. Међународни статус Палић стиче уписом на листу значајних подручја за птице – IBA подручје „Суботичка језера и пустаре“ (Trišić, 2024).

3.10.4 Развој туризма

Палић представља својеврсну комбинацију природних и културних туристичких вредности. Туризам се до сада развијао као стационарни, излетнички, наутички, екскурзиони, транзитни и манифестациони. Браћа Вермеш су у историји Палића заслужни што се језеро активира као туристичка дестинација. Они су 1881. године организовали такмичење у пливачким и атлетским дисциплинама, борилачким спортовима и веслању. Године 1891. изградили су летњу позорницу и асфалтирану бицикличку стазу, која је по дужини после Лондона, била друга у свету.

Туристички развој трајао је до 1962. године, када је језеро постало изузетно загађено и када је купање било забрањено. Због повећане концентрације загађености, 1971. године, језеро је и осушено. Санација језера реализована је 1975. године, када је језеро добило нову воду (Lazić *et al.*, 2008). До данас се на подручју језера у летњим месецима спорадично јавља купалишни туризам и водене активности. Квалитет и естетска вредност воде утицали су на развој туристичких активности.

У парку постоје објекти за прихват туриста. Међу значајнијим хотелима истичу се: „Парк“, „Језеро“, „President“, гарни хотел „Palić Resort“, хотел „Milord Resort“ и многи други објекти за смештај, категорисани као vile, са преко 200 лежаја. Што се тиче ресторатерских капацитета, присутни су у значајном броју.

Због својих природних и културних карактеристика Парк природе „Палић“ поседује погодности за развој специфичног туризма. Као најзначајније облике треба навести: едукативни, наутички, активности посматрања птица и природе, бањски туризам, спортски, спортско-рекреативни, екскурзиони, излетнички, културни, пословни, транзитни и други облици туризма. Објекти за прихват посетилаца омогућавају боравишне облике туризма. Пословни капацитети у хотелима пружају могућност организације пословних скупова и састанака, што је важно за пословни туризам. Из разлога што поред Палића пролази Е-75 саобраћајница, постоје могућности међународног туризма. Значајну улогу имају и манифестациони потенцијали. Од културних манифестација треба навести (Vjeljac, 2010): Међународни филмски фестивал, Летње позоришне вечери на отвореној сцени, Првомајски уранак, Дужијанцу, итд.

3.11 Парк природе „Русанда“

ПП „Русанда“ се простире у источном делу Војводине, између градова Зрењанин (16.5 km) и Нови Бечеј (1,59 km) (Mijatov *et al.*, 2014), којима територијално припада. Ово заштићено подручје се налази на територији насељених места Кумане и Меленци, и захвата површину од 1.160 ha.

Парк природе се простире између координата 45°31' и 45°40' СГШ, и од 20°17' до 20°18' ИГД (Park prirode „Rusanda“, 2014; Trišić *et al.*, 2023e). Повољан географски положај се огледа у близини Новог Сада, Београда и других градова у Србији, близини границе са Румунијом и Мађарском и другим земљама из региона.

Географски положај Парка природе „Русанда“ се може сагледати на Мапи 11.

Мапа 11. Положај Парка природе „Русанда“
Извор: Trišić *et al.*, 2023e

3.11.1 Природно-географске карактеристике Парка природе „Русанда“

Парк природе „Русанда“ је изграђен од панонских сланих степа и заслањених влажних станишта на контакту аливијалне равни Тисе и лесне терасе. Због ових специфичних карактеристика ово подручје поседује значајне екосистемске карактеристике приоритетне за заштиту. На подручју парка се налази највеће истоимено заслањено језеро у Србији. Представља напуштен меандар реке Тисе са дужином од око 5,5 km, ширином до 600 m и површином од 4 km² (Šćiban *et al.*, 2010).

Посебна карактеристика овог језера је вода која садржи одређену количину соли, због чега језеро припада групи заслањених језера у Војводини. Из поменутог разлога вода језера поседује одређена лековита својства (Vidaković *et al.*, 2019) што погодује развоју бањског и здравственог туризма. Муљ представља лековито блато (пелоид), претежно биогеног порекла са мирисом на сумпор-водоник и са алкалном реакцијом (Tomić *et al.*, 2013).

Унутар заштићеног подручја налази се бања „Русанда“ која је основана давне 1867. године. За лечење болесника у бањском комплексу користи се лековитост минералног блата које се таложи на дну језера. Бањски комплекс захвата 4 ha и саставни је део Парка природе „Русанда“ (Mijatov *et al.*, 2014).

Језеро формира велики биодиверзитет флоре и фауне сачињен од 235 врста виших биљака, 211 врста птица, 31 врста сисара и више врста водених љускара (Park prirode „Rusanda“, 2014). Међу најзначајнијим врстама треба издвојити: цаклењачу (*Salicornia europaea*), солњачу (*Salsola soda*), панонску јурчицу (*Suaeda pannonica*), лепљивога пуцаваца (*Silene viscosa*), птичју детелину (*Trifolium ornithopodioides*), панонског звездана (*Aster tripolium* subsp. *pannonicus*), шварценбергову боквицу (*Plantago schwarzenbergiana*) и друге.

Значајни представници фауне су рачићи (*Eoleptestheria spinosa* и *Immadia banatica*), ветрушка (*Falco vespertinus*), властелица (*Himantopus himantopus*), сабљарка (*Recurvirostra avosetta*), велика царска шљука (*Numenius arquata*), црноврати гњурац (*Podiceps nigricollis*), кашикара (*Anas clypeata*), црвеноноги спрудник (*Tringa totanus*) (Šćiban *et al.*, 2010), текуница (*Spermophilus citellus*) и друге врсте.

3.11.2 Друштвене карактеристике

Подручју парка гравитирају насеља са значајним културним, споменичким и археолошким наслеђем попут Меленаца, Кумана, Зрењанина и Новог Бечеја. Друштвени потенцијали омогућавају развој културних и других специфичних облика туризма. Становништво ових насеља припада различитим етничким групама. Поред Срба, значајно је присуство Мађара, Румуна, Словака, Рома, Русина и других етничких заједница. Фолклор овог становништва изузетно је оплемењен социо-културним елементима попут обичаја, изворног народног мелоса, умећа израде домаћих производа и заната, ношње, светковина, гастрономије, манифестација, језика и опште културе.

Традиционални елементи начина живота и привредне активности становника овог дела Војводине, пружају основу за одржив развој који би требало да буде утемељен на очувању природних вредности овог заштићеног подручја. Материјално и нематеријално културно наслеђе становништва око Парка природе „Русанда“ може имати велики значај у формирању комплементарне туристичке понуде.

Слика 26. Бања „Русанда“, интегрални део заштићеног подручја
Извор: Тришић, И.

3.11.3 Заштита подручја Парка природе „Русанда“

У оквиру заштићеног подручја успостављен је двостепени режим заштите. Према IUCN категорији парк припада IV категорији, односно Подручју управљања стаништем или врстама. Због својих посебних природних карактеристика, специфичног и ретког екосистема, Парк природе „Русанда“ поседује међународне статусе заштите. Такви су ИВА и ИРА статуси и део је NATURA 2000 мреже (Mijatov *et al.*, 2014).

Око подручја парка успостављена је заштитна зона која захвата површину од 4.482,03 ha (Park priode „Rusanda“, 2014).

3.11.4 Туризам парка природе

У оквиру парка природе постоје значајни услови за заједничко планирање развоја туризма између управљача и локалног становништва. Примарни облик туристичких активности су здравствени и бањски облици туризма, због постојања фактора који доприносе овим специфичним облицима туризма.

У парку постоје могућности развоја екотуризма, едукативног, излетничког, културног, верског, гастрономског и других облика. Постојање етно кућа и домаћинства у оквиру насеља Меленци и Кумане, омогућавају развој етно туризма кроз који би локално становништво могло да промовише своју локалну културу и традицију.

За развој различитих облика туризма је потребно ревитализовати и унапредити постојећу туристичку инфраструктуру. То би подразумевало изградњу визиторског центра, осматрачница, стаза здравља, рецептивних објеката и других.

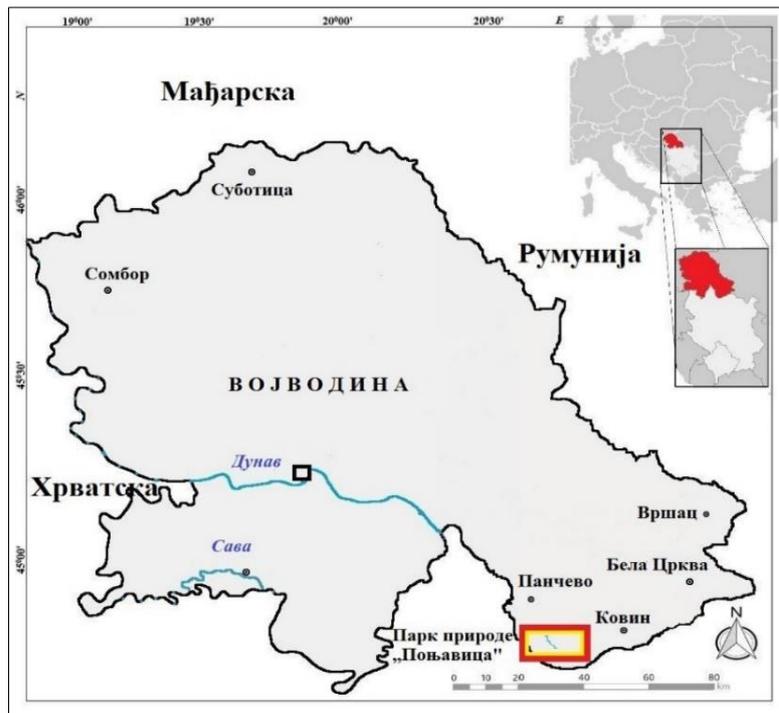
3.12 Парк природе „Поњавица“

Заштићено подручје се налази у јужном Банату, у југоисточном делу Војводине. Захвата подручје од 44°42' до 44°45' СГШ, и од 20°43' до 20°49' ИГД (Park priode „Ponjavica“, 2012). Површина парка је 302,96 ha. Заштићено подручје обухвата средњи ток реке Поњавице, који има очуване карактеристике водотока равничарских подручја и приобалних остатака мочварних станишта (Jojić Glavonjić, 2002), које карактерише присуство барске вегетације и аутентичне орнитофауне.

Највредније подручје овог парка је острво површине нешто мање од 1 ha. У непосредној близини парка налазе се насеља Омољица, Банатски Брестовац и Панчево (Lazić *et al.*, 2008; Park priode „Ponjavica“, 2012). Географску вредност овог подручја повећава близина Делиблатске пешчаре, Дунава, реке Тамиш и Румуније.

Наведено указује на добар географски, саобраћајни и туристички положај овог заштићеног природног добра.

Положај парка може се сагледати на Мапи 12.

Мапа 12. Географски положај Парка природе „Поњавица“
Извор: Прилагођено из Trišić *et al.*, 2021

3.12.1 Природне вредности

У геоморфолошком погледу Парк природе „Поњавица“ припада широкој алувијалној равни реке Дунав. Ова површина има издвојене две јасне целине, Панчевачко-ковинско алувијално подручје и алувијалну терасу као виши део парка (Lazić *et al.*, 2008). Заштићени део тока реке Поњавице је усекао своје корито на делу алувијалне терасе која се простире између Омољице, Иванова и Банатског Брестовца (Davidović *et al.*, 2003). На подручју парка влада умерено-континентална клима, са просечном температуром ваздуха од 11,3°C (Lazić *et al.*, 2008).

Међу биљним врстама које насељавају подручје парка велики број је ретког и ендемичног карактера. Главни представници флоре су: мала ресина (*Potamogeton pusillus*), шиљата општрица (*Carex acuta*), Тебернемонтанова зука (*Scirpus lacustris* subsp. *Tabernaemontani*), жабокречина (*Zannichellia palustris*), мала ресина (*Potamogeton pusillus*), водена папрат (*Salvinia natans*) и друге врсте карактеристичне за влажна станишта.

Међу значајним представницима фауне се издвајају: банатски мрав (*Formica balcanina*), златни караш (*Carassius carassius*), зелена жаба (*Pelophylax kl. Esculentus*), мала зелена жаба (*Pelophylax lessonae*), велика зелена жаба (*Pelophylax ridibundus*), барска корњача (*Emys orbicularis*) и белоушка (*Natrix natrix*).

Најзначајнији представници орнитофауне су (Simić & Tucakov, 2008) мала бела чапља (*Egretta garzetta*), гак (*Nycticorax nycticorax*), жута чапља (*Ardeola ralloides*), белобрка чигра (*Chlidonias hybrida*), мали гњурац (*Tachybaptus ruficollis*), ћубасти гњурац (*Podiceps cristatus*), патка њорка (*Aythya nyroca*), патка глувара (*Anas platyrhynchos*) и друге врсте.

Подручје парка насељавају и ретке врсте сисара попут јежа (*Erinaceus concolor*), мочварне ровчице (*Neotomys anomalus*), пољске ровчице (*Crocidura leucodon*), водене волухарице (*Arvicola amphibius*), ласице (*Mustela nivalis*), куње белице (*Martes foina*), јазавца (*Meles meles*), лисице (*Vulpes vulpes*), видре (*Lutra lutra*) и других угрожених врста (Ristić *et al.*, 2024).

Најзначајнију вредност овог заштићеног подручја чини река Поњавица (Слика 27) и то њен средњи ток у дужини од 7,2 km. Након протицаја кроз заштићено подручје, Поњавица се улива у Дунав. Њен ток је утицао на геоморфолошке, геолошке и хидролошке одлике, флору и фауну овог заштићеног подручја (Lazić *et al.*, 2008). Уједначен ниво воде, у односу на различите услове током године, формирао је барски екосистем, јединствен по својим карактеристикама.

Анализом расположивих података може се извести закључак да Парк природе „Поњавица“ поседује изузетне вредности у погледу геолошких, хидрографских и биогеографских карактеристика. Ово представља значајан ресурс приликом планирања и развоја туризма који мора бити утемељен на природи, што је основни управљачки принцип у овом заштићеном подручју.

Слика 27. Река Поњавица
Извор: Тришић, И.

3.12.2 Друштвене вредности

Културно наслеђе становништва Парка природе „Поњавица“ представља значајне вредности овог дела Баната, које приликом планирања и развоја туризма могу имати важан комплементарни карактер. Насеља Старчево и Омољица поседују барокну архитектуру која краси објекте који датирају из периода 18. века. Омољица поседује важне потенцијале за развој етно туризма, који може укључити бројне аутентичне банатске вредности. Најстарији објекат у Омољници је војни објекат из 1766. године, у којем је била стационирана команда 12. банатског пука (18. и 19. век). Након тога, зграда је служила као карантин у којем су одређено време проводили турски путници. Један период у кући је боравио и Вук Стефановић Караџић. Према Старчеву се налазе етно комплекс и хиподром (Park priode „Poňavica”, 2012).

3.12.3 Статус заштите Парка природе „Поњавица“

Око заштићеног простора успостављена је зона заштите на 678,57 ha. Заштићено подручје укључује три зоне заштите. I степен заштите захвата простор од 0,87 ha, II степен 90,64 ha, док III степен заштите захвата подручје од 211,44 ha. Заштићено подручје обухвата средњи ток реке Поњавице, која има очуване карактеристике водотока равничарских подручја и влажних станишта. Према IUCN категорији ово заштићено подручје сврстава се у IV категорију, односно у Подручје управљања стаништем или врстама (Ristić *et al.*, 2024).

3.12.4 Развој туризма

Анализа писаних извора и података добијених теренским истраживањем, указују да су за планирање и развој туризма у Парку природе „Поњавица“ потребна извесна улагања и финансијска средства. Првенствено су средства потребна за заштиту природних вредности, развој подручја у целини, као и за унапређење заштите природног и културно-историјског наслеђа. Економски бенефити могу се генерисати на основу еколошке, научно-истраживачке, развојне, образовне и културно-историјске функције овог заштићеног подручја.

Локална заједница би требало да има главну улогу у креирању активне развојне политике пратећи одрживи развој туризма. Развој туризма посебних интересовања у парку није у довољној мери заступљен. На то указује недовољно изграђена инфраструктура за потребе одрживог туристичког развоја подручја. Изграђена саобраћајна инфраструктура омогућава несметан приступ парку.

Слика 28. Објекти туристичке инфраструктуре
Извор: Тришић, И.

Посебан проблем у овом заштићеном подручју је недостатак ангажовања представника локалне заједнице. Посебну пажњу у развоју туризма треба усмерити на јачање улоге локалног становништва и промоцију локалних производа који могу обезбедити значајну корист. Стога је важно формирање управљачког тима који ће планирати и спроводити развојне активности.

Ако се анализирају потенцијали којима располаже ово заштићено подручје, може се закључити да су природни фактори кључни у планирању туризма и управљању. У овом заштићеном подручју могу се развијати излети, туризам утемељен на природи, екотуризам, посматрање птица и културни облици туризма. Приликом планирања туризма посебну пажњу треба посветити геотуризму, због јединствених квалитета у погледу рељефа. Осим своје научне димензије, геотуризам може привући људе из различитих средина. Оснивање едукативних центара требало би да буде повезано са геолошком разноврсношћу овог заштићеног подручја. Јединствен образовни и културни значај може бити резултат развоја школа у природи и едукативних центара.

3.13 Испитивање индикатора одрживог туризма

У планирању развоја туризма у заштићеним подручјима и спровођењу управљачких активности, неопходно је извршити правилну анализу и валоризацију основних елемената и потенцијалних вредности дестинације. Када се дефинише и одреди улога сваког елемента, могу се планирати одређене системске мере, одредити циљеви и очекивани резултати.

Упоредна анализа природних и друштвених фактора одабраних заштићених подручја у овој дисертацији може послужити у идентификовању стања туризма, постављању критеријума и општих циљева одрживог развоја туризма. Стање фактора који могу утицати на развој туризма може се утврдити опажањем појава у простору у оквиру заштићених подручја (Trišić *et al.*, 2023b). За испитивање стања туризма и могућности његовог развоја у обзир се могу узети саставни делови дестинације, угрожени представници флоре и фауне, разлози и потребе заштите, степен развијености и угрожености, антропогени утицаји разврстани по нивоима утицаја, методе унапређења заштите уколико је она постојана, улога локалне заједнице и одрживи резултати правилног управљања. Адекватна процена стања у одабраним заштићеним подручјима обухватала је прецизирање главних компоненти заштите и извођење закључака након спроведених анализа (Milić & Stefanović, 2007), као и дефинисање основних одрживих циљева. Циљ процене стања туризма у заштићеним подручјима може указати на потенцијалне користи за туристичке субјекте, односно за туристичку дестинацију.

Туризам може бити вишеструко користан за заштићена подручја као:

- Значајан фактор у заштити природних добара. Односно, проблем заштите природе може се посматрати и са становишта перспективе туристичког развоја;
- Вишеструко користан за заштићена природна добра и савременог човека. Туризам у заштићеним подручјима може помоћи да се разуме однос према природи;
- Фактор од значаја за објекте заштићене природе. Ово се односи на изграђеност дестинације и наплату туристичких услуга од којих се значајни део средстава може издвојити за унапређење изграђених објеката који морају да буду усклађени са еколошким принципима;
- Фактор од значаја за локално становништво;
- Едукативни фактор, помаже еколошкој едукацији посетилаца и локалног становништва (Stojanović, 2003).

Планирање одређених користи од развоја туризма је од изузетне важности за управљачке процесе. Одређени аутори истичу да би управљање заштићеним подручјем требало бити (Maksin-Mičić, 2008):

- ✓ Темелно на преузетој обавези – у складу са циљевима заштите;
- ✓ Прикладно – прилагођено специфичним условима и потребама подручја, засновано на устаљеној пракси и устаљеним (уобичајеним) начинима доношења одлука. Овде је значајно да се користе позитивни практични примери и различита искуства;
- ✓ Партиципативно, саветима, предлозима и/или спровођењем конкретних активности у заштићеном подручју;
- ✓ Планирано, што указује на постојање приоритета у реализацији унапред постављених циљева;
- ✓ Транспарентно, уз учешће јавности (Panjković *et al.*, 2016).

Индикатори одрживог туристичког развоја могу представљати значајну основу у истраживању услова за развој туризма (Maksin *et al.*, 2011). Они доприносе решавању кључних проблема одрживог развоја којима се обезбеђује увид у стање, процесе и појаве о кључним узроцима промена у простору и животној средини. За испитивање стања одрживог развоја туризма могу послужити субјективни индикатори, који се изводе из анкетних података о перцептивним ставовима појединаца или о њиховим ставовима о специфичним ситуацијама (Maksin *et al.*, 2011; Konu & Kajala, 2012).

Истраживање Lee & Hsieh (2016) укључило је испитивање са преко 140 индикатора одрживог развоја туризма влажних станишта Тајвана, као значајних туристичких дестинација. Применом квалитативне и квантитативне методе истраживања установило се да испитивани индикатори указују да највише вредности имају следеће активности: поштовање локалне традиције, културе и локалног начина живота, придржавање законских одредаба, саобраћајни проблеми, деградација природног окружења, велики број посетилаца у дестинацији (нарушен

носећи капацитет), учешће у културним активностима, разумевање културе, асимилација у локалну културу, укупни ефекат туризма и смањење утицаја на животну средину. Закључна разматрања указују на важност низа импликација за управљање и управљачке процесе, укључујући потребу подстицања сарадње и укључивања свих заинтересованих страна у управљачке процесе.

У одабиру индикатора у овој дисертацији послужио је модел утврђених индикатора Светске туристичке организације (WTO), публикованих у Упутству о индикаторима одрживог развоја туристичких дестинација (WTO, 2004). Овде је за испитивање стања одрживости у туристичким дестинацијама дат сет од преко 50 примарних индикатора одрживог развоја. Ови индикатори могу послужити као мерни инструменти одрживог туристичког развоја у различитим дестинацијама (Maksin *et al.*, 2011; Kopu & Kajala, 2012; Trišić *et al.*, 2023a). Одабрани индикатори су прилагођени утврђивању нивоа развијености туризма, врсти утицаја и притисака и утврђивању општег стања одрживог развоја туризма у одабраним заштићеним подручјима Војводине. У овом делу истраживања испитано је 37 индикатора од којих 6 представљају негативне индикаторе одрживог туризма, односно потенцијалне претње за заштићено подручје. Други индикатори нису примењиви у испитивању одрживог туризма у одабраним просторима јер се односе на глобалну проблематику развоја туризма и нису компатибилни са циљевима и методама истраживања у овом раду. Индикатори су испитивани на терену уз помоћ истраживачких техника опажања појава и предмета у природи и обављања разговора са представницима локалне заједнице, посетиоцима и управљачима заштићених подручја.

Добре стране оваквог истраживања јесу да оно омогућава детаљну анализу позитивних и негативних фактора развоја туризма заштићених подручја као значајних дестинација, и постизање јединственог прегледа потенцијалних снага и слабости развоја одрживог туризма. Слабе стране овог истраживања тичу се одсуства поређења прикупљених информација на терену са важним стратешким документима, из разлога што код већег броја заштићених подручја овакви извори података нису доступни или су писани много пре развоја ових дестинација.

Приказ испитиваних индикатора одрживог туризма и добијених вредности одређених фактора развоја туризма у заштићеним подручјима одабраним за испитивање, може се сагледати у Табели 6.

Табела 6. Стање одрживог туризма

	индикатори	ФГ	ДП	ОБ	ЗА	КА	КО	КР	ТБ	ПА	РУ	ПО
1.	Повољан положај	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2.	Саобраћајна инфраструктура	+	+	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+
3.	Национални статус заштите	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
4.	Међународни статус	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
5.	Довољан број изграђених објеката	+	+/-	-	+/-	+	-	-	+/-	+	+/-	-
6.	Објекти за смештај	+	+	+/-	+	+	-	+/-	+/-	+	+/-	-
7.	Очување врста	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
8.	Улога локалне заједнице	+	+	+	+	+	+/-	+	+/-	+	+/-	+/-
9.	Развијен еко-туризам	+/-	+/-	+/-	+/-	-	-	-	-	+/-	-	-
10.	Позитивни социо-културни утицаји туризма	+	+	+	+	+/-	+/-	+/-	+/-	+	+/-	+/-
11.	Манифестације	+	+/-	+/-	+/-	+/-	-	+	+/-	+	-	-
12.	Економски утицаји туризма	+/-	+/-	+/-	+	+	-	+/-	-	+	-	-
13.	Резултати заштите	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
14.	Угрожене врсте по IUCN	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
15.	Визиторски центар	+	+	+	+	+/-	+/-	+	+/-	+/-	-	-
16.	Пешачке и едукативне стазе	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
17.	Обучени водичи	+/-	+/-	+	+	-	+/-	+/-	+/-	+/-	-	-

	индикатори	ФГ	ДП	ОБ	ЗА	КА	КО	КР	ТБ	ПА	РУ	ПО
18.	Примена носећег капацитета простора	+/-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19.	Ендемичне врсте	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
20.	Реинтродуковане врсте	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-
21.	Могућност излетничког туризма	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
22.	Школе у природи	+	+	+	+	+/-	-	+/-	+/-	+	+/-	-
23.	Истраживање ретких врста	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
24.	Посматрање птица	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
25.	Елиминисан проблем отпадних вода из насеља	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
26.	Локални производи и услуге	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
27.	Еколошке добити од заштите	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
28.	Доступност фондова	+/-	+/-	+/-	+/-	-	-	-	-	+/-	-	-
29.	Хидрографски потенцијали	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
30.	Постојање етно села	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
31.	Повољна клима	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
32.	Близина потенцијаног загађивача	-	+/-	+/-	+/-	-	-	-	-	-	+/-	+
33.	Коришћење природних ресурса	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
34.	Присутност домаћих животиња	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+/-	-
35.	Негативни социо-културни утицаји	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36.	Нестанак врста	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37.	Близина пољопривредног земљишта	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Легенда: Национални парк „Фрушка гора“ (ФГ); Специјални резервати природе „Делиблатска пешчара“ (ДП), „Обедска бара“ (ОБ), „Засавица“ (ЗА), „Карађорђево“ (КА), „Ковиљско-петроварадински рит“ (КО), „Краљевац“ (КР), и „Тителски брег“ (ТБ); Паркови природе „Палић“ (ПА), „Русанда“ (РУ) и „Поњавица“ (ПО).

1. **Национални парк „Фрушка гора“** – рангирањем и чекирањем вредности утврђено је 25 присутних, 5 делимично присутних позитивних и 3 негативна фактора. Потребно је унапредити области као што су: примена носећег капацитета простора, реинтродукција врста које су некада насељавале ове просторе, јачање постојеће еко-туристичке активности, ангажовање обучених водича, појачавање потребних објеката за смештај или адаптирање и унапређивање постојећих. Анализом резултата уочава се да овај заштићен простор поседује велики број потенцијала за развој одрживог туризма и заштите. Један број ових потенцијала није у довољној мери искоришћен или развијен, стога је потребно унапредити њихове вредности кроз план управљања и стратегије развоја туризма. Такође, потребно је усмерити активности на елиминацији или минимизирању негативних утицаја какви су: коришћење ресурса на простору националног парка, тако да коришћење у потпуности буде обновљиво, употреба хемијских средстава на околном пољопривредном земљишту, активности домаћих животиња, примена концепта носећег капацитета, унапређење објеката за смештај као и јачање популације угрожених врста. Одрживи туристички развој, еко-туризам и заштита требало би да егзистирају на најзначајнијим потенцијалима овог заштићеног простора а то су: доступност фондова за унапређење заштите, постојање националних и међународних оквира заштите, активност локалне заједнице, постојање манифестација и могућност промоције етносоцијаних вредности, зонирање простора, економске и еколошке добити од заштите, повољна клима, хидрографски потенцијали,

непостојање великих загађивача у непосредној близини заштићеног подручја, значајно решавање проблема отпадних вода, могућност развоја излетничног и едукативног туризма, постојање стаза здравља итд. Значајно је истаћи да анализом није утврђено присуство негативних социо-културних утицаја туризма, односно да је развој туризма у овом парку подржан од локалног становништва. Присутност великог броја позитивних вредности указује да НП „Фрушка гора“ може представљати изузетан простор за креирање квалитетне еколошке и одрживе дестинације, од чијег се управљања и заштите могу остварити значајни еколошки, економски и социо-културни бенефити.

2. **Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“** поседује 23 присутна, 6 делимично присутних и 4 негативна фактора као потенцијалне претње за заштићено подручје. Резултати указују да у будућем периоду треба унапредити потенцијалне ресурсе овог заштићеног простора и то у погледу: развијања еко-туризма, укључивања локалне заједнице у процес заштите и управљања, изградње објеката за смештај или еко-коначишта у складу са амбијенталном целином, затим у погледу јачања позитивних економских утицаја туризма, примене концепта носећег капацитета простора као једног од елемената заштите. Код присутних претњи треба тежити елиминацији или минимизирању негативних утицаја. Такви су коришћење ресурса заштићеног простора (дрво, животиње, земљиште), превелика присутност домаћих животиња (испаша), коришћење хемијских средстава на околном пољопривредном земљишту, спречавање загађења из околних загађивача попут индустријских постројења (рафинерија Панчево), и утицаје на повећање угрожених биљних и животињских врста. Одржив туристички развој у овом заштићеном подручју требало би да егзистира на постојећим/присутним вредностима а најважније су: повољан положај, регулисан национални и међународни статус заштите, хидрографски потенцијали, доступност фондова, постојање етно-села или насеља, присутност ендемичних биљних врста (банатски божур) и других идентификованих вредности. Значајно је истаћи да анализом није утврђено присуство негативних социо-културних утицаја туризма, односно да је туризам у овом заштићеном простору подржан од локалаца. Одрживим туристичким развојем и коришћењем овог заштићеног простора, могу се повећати позитивни социо-културни, економски и еколошки утицаји.
3. **Специјални резерват природе „Обедска бара“** – рангирањем и чекирањем утврђено је присуство 24 и делимично присуство 5 фактора развоја одрживог туризма. Међу најзначајнијим факторима треба издвојити: повољан положај, добру саобраћајну повезаност, адекватне националне и међународне статусе заштите, могућност развоја туризма посебних интереса базираних на природи, могуће финансијске добити од туризма и заштите, постојање објеката за пружање услуга смештаја, визиторски центар, економску добит од туризма и заштите (улазнице, услуге или продаја других добара), реинтродукцију врста (дабар), хидрографске потенцијале, доступност фондова и друге вредности. Значајно је истаћи да анализом није утврђено присуство негативних социо-културних утицаја туризма, односно да је развој туризма у овом заштићеном простору прихваћен од стране локалне заједнице, што је важан услов за развој одрживог туризма. Међу потенцијалним претњама треба издвојити присуство већих загађивача у близини заштићеног подручја „Елексиор Зорка“ (некадашња „Зорка“) из Шапца, коришћење природних ресурса и присутност домаћих животиња и близину пољопривредног земљишта са третирањем биљака хемијским средствима. План заштите треба да минимизира ове негативне утицаје и да умањи загађења од стране значајних емитера. Укупан број чекираних позитивних вредности указује да Специјални резерват природе „Обедска бара“ може бити значајна дестинација одрживог туризма уз елиминацију или минимизирање негативних фактора. Са таквим вредностима могу се очекивати врло значајне добити са етно-социјалног, економског и еколошког аспекта дестинације.

4. **Специјални резерват природе „Засавица“** – анализом резултата утврђено је присуство 26, делимично присуство 4 фактора и 3 потенцијалне претње за заштићено подручје. Међу најзначајнијим треба издвојити: повољан положај, добру саобраћајну повезаност, адекватне националне и међународне статусе заштите, могућност развоја туризма посебних интересовања базираних на природи, визиторски центар, економску добит од туризма и заштите (улазнице, услуге, продаја домаћих производа од мангулице или магарца као брэнда овог простора), реинтродукцију врста (дабра), присутност ендемичних врста (мргуда), хидрографски потенцијал, доступност фондова, значајну улогу локалне заједнице у заштити и унапређењу одрживог туризма (управљач је Покрет горана „Сремска Митровица“), присутност манифестација од значаја за туристичку валоризацију и друге вредности. Значајно је истаћи да анализом није утврђено присуство негативних социо-културних утицаја туризма, односно да је развој туризма у овом заштићеном простору прихваћен од стране локалне заједнице. Међу претњама треба издвојити присуство већих загађивача у близини заштићеног простора, коришћење природних ресурса на недовољно одржив начин, присутност домаћих животиња и близину пољопривредног земљишта са третирањем биљака хемијским средствима. Такође, потребно је појачати објекте за смештај изградњом еко-коначишта и других пратећих садржаја. Анализом добијених вредности може се закључити да Специјални резерват природе „Засавица“, уз елиминацију или минимизирање негативних фактора, може бити значајна дестинација еко и одрживог туризма. Са таквим вредностима могу се очекивати врло значајне добити са етно-социјалног, економског и еколошког аспекта дестинације.
5. **Специјални резерват природе „Карађорђево“** поседује 22 присутна, 4 делимично присутна позитивна и 3 негативна фактора. Потребно је унапредити области као што су: примена носећег капацитета простора, реинтродукција врста које су некада насељавале ове просторе, јачање постојеће еко-туристичке активности, ангажовање обучених водича, појачавање потребних објеката за смештај или адаптирање и унапређивање постојећих. Анализом вредности уочава се да овај заштићен простор поседује велики број потенцијала за развој одрживог туризма и заштите. Један број ових потенцијала није у довољној мери искоришћен или развијен, стога је потребно унапредити њихове вредности кроз план управљања и стратегије развоја туризма. Такође, потребно је усмерити активности на елиминацију или минимизирање негативних утицаја какви су: коришћење ресурса из заштићеног подручја, тако да у потпуности коришћење буде обновљиво, контролисати употребу хемијских средстава на околном пољопривредном земљишту, унапредити објекте за смештај и појачати популацију угрожених врста. Одржив туристички развој, еко-туризам и заштита требало би да егзистирају на најзначајнијим потенцијалима овог заштићеног подручја а то су: постојање националних и изузетних међународних оквира заштите (UNESCO резерват Биосфере), улога локалне заједнице, постојање манифестација и могућност промоције етносоцијалних вредности, повољна клима, хидрографски потенцијали, непостојање великих загађивача у непосредној близини заштићеног подручја, значајно решавање проблема отпадних вода, могућност развоја излетничког и едукативног туризма, постојање едукативних стаза, спортских терена, ергеле итд. Значајно је истаћи да анализом није утврђено присуство негативних социо-културних утицаја туризма, односно да је развој туризма у овом резервату прихваћен од стране локалне заједнице. Присутност значајног броја фактора развоја туризма указује да Специјални резерват природе „Карађорђево“ може бити дестинација са одрживим туризмом, уз остварење значајних еколошких, економских и социо-културних бенефита од развоја одрживог туризма.
6. **Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“** – рангирањем и чекирањем вредности утврђено је присуство 17, делимично присуство 5 фактора развоја туризма. Међу најзначајније треба издвојити: повољан положај, адекватне

националне и међународне статусе заштите, могућност развоја туризма посебних интереса базираних на природи, могуће финансијске добити од туризма и заштите, као и друге вредности из табеле. Оно што је значајно јесте одсуство фактора за развој туризма: постојање визиторског центра (осим једног на отвореном простору), улога локалне заједнице, изграђени објекти за смештај, економски утицаји туризма, примена носећег капацитета, позитивни социо-културни утицаји туризма и економска добит од заштите. Неопходно је израдити план или имплементирати и ревидирати постојеће планове кроз унапређење у погледу активирања ових вредности. Од потенцијалних претњи издвојене су: близина пољопривредног земљишта, присутност домаћих животиња и коришћење ресурса из заштићеног подручја на недовољно обновљив начин. Минимизирање или елиминација ових негативних вредности, може се реализовати кроз унапређење заштите простора и посебно угрожених врста, повећањем њихове бројности, затим обновљивим коришћењем ресурса, регулисањем употребе хемијских средстава на околном пољопривредном земљишту и успостављањем контроле кретања домаћих животиња.

7. **Специјални резерват природе „Краљевац“** поседује 21 присутан, 5 делимично присутних фактора и 2 потенцијалне претње за заштићено подручје. Међу најзначајније факторе треба издвојити повољан географски и туристички положај, адекватне националне и међународне статусе заштите, постојање влажних станишта, улогу локалне заједнице у системима заштите и управљања овим добром (управљач је риболовачко удружење), постојање оближњих етно-села и насеља и других вредности приказаних у табели. Као значајне претње истичу се: близина третираног пољопривредног земљишта и коришћење ресурса из резервата. План одрживог развоја туризма би требало да акцентира планирање изградње објеката за смештај и унапређење постојећег инфо центра. Поред тога значајно је повећати бројност угрожених врста, спречавати загађења преко третираног пољопривредног земљишта, планирати јачање економске и еколошке добити од туризма, омасовити еко-туризам и туризам базиран на природним потенцијалима, какви су едукативни, излетнички, посматрање и фотографисање ретких биљака и животиња, што ће промовисати ову дестинацију. Стратегија заштите треба бити усмерена на очување постојећих вредности, какви су примена носећег капацитета простора и ангажовање локалне заједнице у системе заштите и њеног унапређења. Овај резерват природе може представљати врло значајну дестинацију за имплементацију еколошких видова туризма за читав регион.
8. **Специјални резерват природе „Тителски брег“** поседује 18 присутних, 8 делимично присутних фактора и 2 потенцијалне претње за заштићено подручје. Потребно је унапредити области као што су: примена носећег капацитета простора, реинтродукција врста које су некада насељавале ове просторе, јачање постојеће еко-туристичке активности, ангажовање обучених водича, појачавање потребних објеката за смештај или адаптирање и унапређивање постојеће туристичке инфраструктуре. Анализом вредности уочава се да овај резерват поседује велики број потенцијала за развој одрживог туризма и заштите. Најзначајнији потенцијал је присуство изузетно ретких геолошких облика рељефа – лесних одсека, који омогућавају развој едукативног туризма. Такође, потребно је усмерити активности на елиминацију или минимизирање негативних утицаја какви су: коришћење ресурса из заштићеног подручја, тако да у потпуности коришћење буде обновљиво и контролисати употребу хемијских средстава на околном пољопривредном земљишту. Одржив туристички развој, еко-туризам и заштита требало би да егзистирају на најзначајнијим потенцијалима овог заштићеног подручја а то су: постојање националних и изузетних међународних оквира заштите, улога локалне заједнице, постојање манифестација и могућност промоције етносоцијаних вредности итд. Значајно је истаћи да анализом није утврђено присуство негативних социо-културних утицаја туризма, односно да је развој туризма у овом

резервату прихваћен од стране локалне заједнице. Присутност значајног броја фактора развоја туризма указује да Специјални резерват природе „Тителски брег“ може бити дестинација одрживог туризма.

9. **Парк природе „Палић“** поседује 25 присутних, 4 делимично присутна фактора и 3 потенцијалне претње за заштићено подручје. Негативни фактори које би требало минимизирати или елиминисати су: присуство локалних индустријских загађивача, необновљиво или недовољно одрживо коришћење ресурса и близина третираног пољопривредног земљишта. Такође, потребно је унапредити могућности за развој еко-туризма, регулисати носећи капацитет простора, реинтродуковати поједине биљне и животињске врсте које су некада насељавале овај простор и повећати бројност угрожених врста. Међу значајне потенцијале овог заштићеног природног добра, могу се издвојити: врло повољан географско-туристички положај, добра саобраћајна повезаност, близина дисперзивних зона, поседовање хидрографског потенцијала, изграђеност објеката за смештај и пружање угоститељских услуга, изграђеност пешачких и едукативних стаза, могућност за развој туризма посебних интереса, базираних на природним елементима (посматрање птица, трекинг, сафари, наутички туризам итд.), присутност значајних манифестација, улога локалне заједнице у систему заштите и управљања и друге вредности из табеле. Еколошки принцип планирања заштите мора да укључи и регулисање оближњих загађивача и емитера, као и претњу отпадних вода из насеља, због које је овај заштићен простор једном сносио еколошке и економске консеквенце. Анализом података утврђује се присуство решавања овог проблема од стране управљача и градских челника Суботице. Упоредном анализом вредности Парка природе „Палић“ изводи се закључак да ова дестинација може произвести значајне бенефите од одрживог туристичког развоја и заштите.
10. **Парк природе „Русанда“** поседује 18 присутних, 5 делимично присутних и 4 потенцијалне претње за заштићено подручје. Међу најзначајнијим потенцијалима за развој туризма треба издвојити повољан географски и туристички положај, постојање влажног станишта, улогу локалне заједнице у системима заштите и управљања овим добром, постојање оближњих етно-села и насеља и других вредности. Као значајне претње истичу се: близина пољопривредног земљишта и еколошких загађивача, инвазиван приступ домаћих животиња и коришћење ресурса из резервата. План одрживог развоја требало би да акцентује изградњу објеката за смештај, постојећи визиторски центар, да се омасове угрожене врсте, да се спречи загађење преко третираног пољопривредног земљишта, да испланира јачање економске и еколошке добити од туризма, да се омасови еко-туризам и туризам базиран на природним потенцијалима, какви су едукативни и излетнички туризам, посматрање и фотографисање ретких биљака и животиња, што ће промовисати ову дестинацију. Стратегију заштите треба усмерити ка примени носећег капацитета простора и ангажовању локалне заједнице у системима заштите и њеног унапређења. Овај резерват природе може представљати врло значајну дестинацију одрживог туризма.
11. **Парк природе „Поњавица“** поседује 17 присутних, 2 делимично присутна фактора и 3 потенцијалне претње за заштићено подручје. Међу најзначајније треба издвојити: повољан положај, могућност развоја туризма посебних интереса базираних на природи, могуће финансијске добити од туризма и заштите, као и друге вредности из табеле. Оно што је значајно јесте непостојање визиторског центра, недовољно присуство локалне заједнице у заштити подручја, потреба за објектима за смештај и други фактори. Од потенцијалних претњи издвојене су: близина пољопривредног земљишта, коришћење ресурса из заштићеног подручја на недовољно обновљив начин и близина потенцијалног загађивача. Минимизирање или елиминација ових негативних вредности може се реализовати кроз унапређење заштите простора и угрожених врста, повећањем њихове бројности, затим обновљивим коришћењем ресурса и регулисањем употребе хемијских средстава на околном пољопривредном земљишту.

Одрживи развој туризма у посматраним заштићеним подручјима требало би да егзистира на постојећим/присутним позитивним факторима, а најважнији су: повољан географски положај, регулисан национални и међународни статус заштите, хидрографски потенцијали, постојање етно-села или насеља, присутност ендемичних биљних врста и других у табели испитиваних вредности. Поред тога што имају биолошку вредност и утичу на специјску разноврсност и статус заштите простора, испитивани представници флоре и фауне могу имати изузетан едукативан значај за посетиоце. Пример за то су мргуда и дабар, који су већ увелико важан део едукативних и научних програма у склопу различитих образовних активности. Последњих година јавља се значајно интересовање за едукацијом и учешћем у програмима изучавања и заштите других угрожених врста попут праћења птица грабљивица и реинтродукције појединих врста. Различита удружења остварују значајну сарадњу са управљачима заштићених подручја у заједничким активностима промоције и спровођења едукације о значају заштите. У склопу визиторских центара одређених заштићених подручја обавља се едукација посетилаца о биогеографским вредностима подручја. Посебно интересовање за заштиту природе показују учесници едукативног туризма. За те потребе се изграђује велики број осматрачница, које су саставни део објеката за реализацију туризма у оквиру заштићених подручја. Едукатори и обучени водичи имају задатак да упознају посетиоце са основним вредностима, значајем очувања природних вредности и о мерама које се предузимају како би се очували простор и врсте. У великом броју заштићених подручја Војводине, своје запослење и волонтерски статус нашао је значајан број представника локалне заједнице. На овај начин туризам утиче на стварање позитивних односа и интеракције између посетилаца и локалног становништва, што доприноси позитивним социо-културним вредностима одрживог туризма.

Анализом писане литературе и теренским истраживањем дошло се до закључка да не постоји значајна интеракција посетиоца и локалног становништва у већем делу истраживаних подручја кроз едукацију и израду производа старих заната и домаће радиности. Такође, у појединим заштићеним подручјима туристи немају могућност да се интензивније упознају са овим етносоцијалним вредностима. У појединим заштићеним подручјима (Засавица, Карађорђево, Обедска бара, Палић) посетиоци се могу упознати са нематеријалним културним наслеђем и могу се едуковати о социо-културним вредностима становништва које живи уз заштићена подручја.

Анализом туристичко-информативне документације локалних туристичких организација на територијима општина које захватају испитивана подручја, може се закључити да постоје билтени и други информативни материјали, чија је секундарна функција едукативног карактера о одрживом развоју туризма и његовом значају. Сва документација промовише природне и друштвене вредности и заштиту природе.

Туре креативног туризма, које би имале за циљ учење о друштвеним вредностима становништва нису у значајној мери заступљене. Акцент би требало ставити на интензивирање школа у природи, радионица на тему одрживог развоја туризма, едукативним центрима, на активној улози промотера одрживог развоја, на доступним локалним медијима и активној улози локалног становништва у планирању и контроли развоја туризма. Значајно је истаћи да анализом није утврђено присуство негативних социо-културних утицаја туризма, односно да је развој туризма у овим заштићеним подручјима прихваћен од стране локалне заједнице у свим заштићеним подручјима.

Један од главних аспеката у заштити јесте и законски оквир. Заштиту простора у АП Војводини регулише Закон о заштити природе (2021). Према овом документу, заштићена природна добра су: заштићена подручја, заштићене врсте и покретна заштићена природна документа. У зависности од зонираниости ограничавају се и дозвољавају различите активности. Туристичке активности, без утицаја на средину, дозвољене су у III степену заштите. Анализом у раду приказаних података, који се односе на правни основ заштите на територији АП Војводине, може се закључити да је правна легислатива регулисала све облике и нивое заштите одређених подручја.

Обзиром на то да су испитивана заштићена подручја дестинације на чији се екосистем може најбрже утицати, приликом планирања туризма и изградње туристичке инфраструктуре потребно је водити рачуна о носећем капацитету простора (Maksin *et al.*, 2018). Примена носећег капацитета простора може се користити као средство спречавања утицаја туризма на животну средину у дестинацијама и као важан сегмент приликом планирања туристичке инфраструктуре и туриста. Према стандардима Националних паркова Европе, носећи капацитет представља особину биодиверзитета да се може користити на одржив начин - уз развој различитих активности у које спадају и туристичке, без негативних утицаја. Ово се значајно односи на масовне облике туризма који имају одлику да користе осетљиве ресурсе из дестинације. Према Јовичићу (2000), примена носећег капацитета у заштићеним подручјима требало би да се односи на максимално дозвољен број посетилаца по хектару у дану а да се при томе не нарушавају екосистеми и природни процеси. Тај број може да варира од 60 до 200 посетилаца у склопу мањег излета, односно од 300 до 600 посетилаца по хектару у једном дану као корисника већег излета. За коришћење еко и едукативних стаза аутор истиче да носећи капацитет подразумева 40 посетилаца по километру стазе у једном дану. Овакви параметри могу имати значајну имплементацију приликом планирања инфраструктуре и туристичких активности у заштићеним подручјима Војводине а да се приликом коришћења ових осетљивих дестинација не наруши природна амбијентална целина и не утиче на процесе у природи. Како је одређивање носећег капацитета сложен процес, може се закључити да правилно одређен број посетилаца или изграђених туристичких објеката у дестинацији, не може директно утицати на спречавање негативних дејстава на простор и окружење већ се мора комбиновати са низом других мера и активности у склопу туристичког планирања. Управљачи заштићеним подручјем морају да сагледају и анализирају све индикаторе и околности под којима је потребно развијати туризам и да у складу са планираним активностима установе своје носеће капацитете.

Основни аспект одрживог функционисања управљања заштићеним подручјем представља и финансијски градијент. Анализом расположивих података може се извести закључак да је финансирање заштите у поређењу са заштићеним просторима из региона и света на врло ниском нивоу. Унапређење и повећање финансирања заштите, значајно би унапредило комплетан систем управљања оваквим просторима, док заштићена подручја не би постала финансијаки одржива, односно док њихово управљање не би омогућило самостално финансирање. Стога је у планове заштите нужно уврстити и туристички развој, али искључиво облике утемељене на одрживим основама и ресурсима, како се не би нарушио елементарни еколошки концепт. Модели и нивои финансирања заштићених подручја на територији АП Војводине, као и приходи од директне заштите и управљања, биће предмет будућег истраживања.

Одрживим развојем туризма и коришћењем ових заштићених подручја могу се повећати позитивни социо-културни, економски, еколошки и институционални утицаји туризма у овим за туризам потенцијално важним дестинацијама.

4 ПРИМЕНА ИСТРАЖИВАЧКОГ МОДЕЛА

У овом делу дисертације приказана је научна утемељеност и образложена је примена истраживачког модела који је приказан у првом поглављу у испитивању одрживог туризма у другим дестинацијама у свету. Такође, у овом поглављу ће бити описани инструмент за прикупљање података, узорак и његова структура.

4.1 Модел Призме одрживости

У конципирању истраживачког модела у овој дисертацији коришћен је модел Призме одрживости (PoS – *Prism of Sustainability*). Прилагођен модел истраживања заснован је на испитивању стања одрживог туризма у одабраним заштићеним подручјима АП Војводине, односно испитивању утицаја одрживог туризма одабраних заштићених подручја на задовољство локалног становништва развојем одрживог туризма (Spangenberg, 2002; Cottrell & Cutumisu, 2006; Cottrell *et al.*, 2007; Shen & Cottrell, 2008; Cottrell *et al.*, 2013; Asmelash & Kumar, 2019; Khan *et al.*, 2022; Gong *et al.*, 2023). Представници локалне заједнице су се изјашњавали о факторима који утичу на одрживи развој туризма заштићених подручја (тврдње), груписаним у четири димензије: еколошку, економску, социо-културну и институционалну димензију одрживости.

PoS модел први пут је коришћен у институцијама Европске уније и Уједињених нација, приликом испитивања и приказа корисности интегрисаног приступа у 30 националних студија одрживости (Spangenberg, 1997). Након тога, модел је прилагођен и даље коришћен у истраживањима одрживог туризма у заштићеним подручјима у свету (Spangenberg, 2002; Shen & Cottrell, 2008; Cottrell *et al.*, 2013; Asmelash & Kumar, 2019; Khan *et al.*, 2022; Gong *et al.*, 2023). У наведеним истраживањима PoS модел је примењен у испитивању еколошке, економске, социо-културне и институционалне одрживости и утицаја одрживог туризма на задовољство локалног становништва. Овако конципиран истраживачки модел и дефинисане тврдње у упитнику су коришћене у истраживању у овој дисертацији.

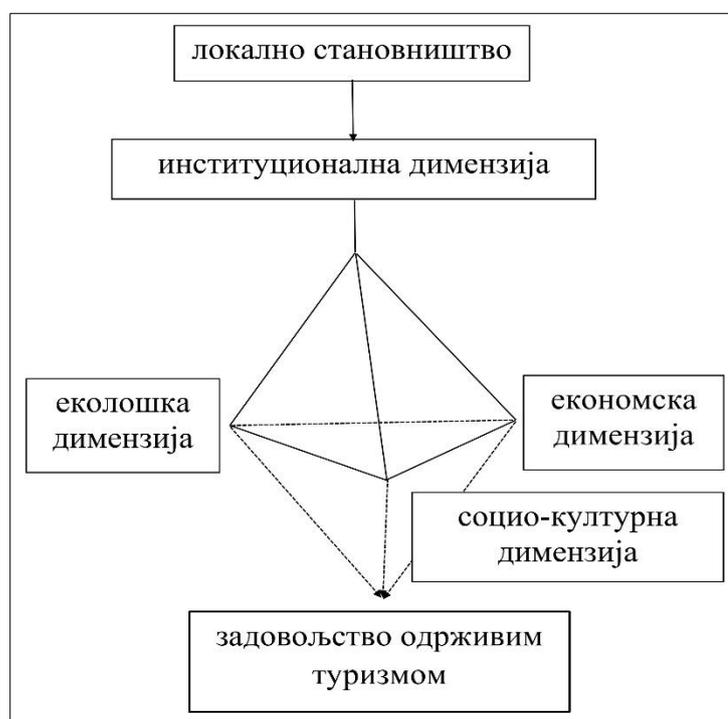
Традиционално, парадигма одрживог развоја туризма укључује три димензије: економску, социо-културну и еколошку димензију (Spangenberg, 2002). Првобитни концепт испитивања одрживог туризма је темељен на овом постулату, што значи да су бројна истраживања одрживог туризма усмерена на испитивање ова три стуба одрживости (Cottrell & Cutumisu, 2006; Cottrell & Raadik, 2008).

Према наведеним истраживањима, одрживи туризам у заштићеним подручјима може се испитивати кроз три димензије одрживости (Spangenberg, 2002; Huayhuaca *et al.*, 2010). Позитивна еколошка димензија може се постићи кроз утицаје туризма на природу унутар заштићених подручја (Ceron & Dubois, 2003; Holladay & Ormsby, 2011). Економска одрживост тиче се зараде локалног становништва од туристичке потрошње, често кроз различите туристичке активности које упражњавају посетиоци (Samora-Arvela *et al.*, 2020; Vuković & Shams, 2020). Ова одрживост може се постићи доступношћу локалних производа и услуга од стране посетилаца, запошљавањем резидената и јачањем локалне економије. Новац стечен од туризма директно повећава запошљавање, јача локалне производе и услуге, јача улогу локалног становништва у планирању и контроли развоја туризма и других активности (Huayhuaca *et al.*, 2010; Trišić *et al.*, 2020; Trišić *et al.*, 2021). Социо-културна одрживост може се постићи кроз прихватљиве утицаје туризма на ставове и задовољство локалног становништва и туриста стањем туризма у оквиру заштићених подручја као туристичких дестинација и њиховом међусобном позитивном интеракцијом (Cottrell *et al.*, 2013; Bello *et al.*, 2016).

Ширење туристичких дестинација и јачање унутрашњих управљачких система модификовало је потребне истраживачке фокусе како би се на најбољи начин могло сагледати стање туризма и доћи до јединствених резултата који укључују предлог адекватних мера у

планирању туризма. То је допринело да се изучавање одрживог туризма у заштићеним подручјима прошири за још једну димензију а то је институционална димензија. Она дефинише околности под којима управљачи могу утицати на очување природе и развој туризма, рад законодаваца и примену легислативе која се тиче очувања заштићених подручја и дозвољених активности (Huaquasa *et al.*, 2010). Аутор истиче да је за испитивање одрживог туризма у оквиру заштићеног подручја неопходно укључивање и институционалне димензије одрживости. Ова димензија укључује управљачке, промотивне и посредничке активности. На овај начин, кроз испитивање одрживог туризма у заштићеним подручјима, може се доћи до јасније слике стварног стања, уз помоћ које се могу конституисати важне смернице и препоруке даљег развоја.

Истраживање Huaquasa *et al.* (2010), темељило се на испитивању значаја одрживог туризма за локално становништво у Парку природе Франкенвалд у Немачкој. У истраживању је коришћена квантитативна методологија, која је укључивала анкетање локалног становништва, коришћењем писаног упитника као инструмента у истраживању. Истраживање је извршено применом PoS (*Prism of Sustainability*) модела који је конципиран за мерење перцепције испитаника о четири димензије одрживости: еколошкој, економској, социо-културној и институционалној (Графикон 3).

Графикон 3. Истраживачки модел Призме одрживости
Извор: Прилагођено из Cottrell *et al.*, 2013

Поред тога, применом регресионе анализе испитиван је утицај димензија одрживости на задовољство локалног становништва одрживим развојем туризма. Као најважније димензије испитаници су издвојили еколошку и институционалну димензију, које остварују најзначајнији утицај на задовољство испитаника и у највећој мери доприносе одрживом туризму у оквиру испитиваног заштићеног подручја.

Истраживање Cottrell *et al.* (2013) тичало се испитивања утицаја одрживог развоја на посетиоце у два заштићена подручја Немачке. Квантитативна методологија је укључивала анкетање посетилаца, писаним упитником. Упитник је конципиран по PoS моделу одрживости (испитивање еколошке, економске, социо-културне и институционалне одрживости), који је прилагођен истраживању одрживог туризма испитивањем посетилаца у овим заштићеним подручјима. Укупно 412 посетилаца је своје одговоре рангирало уз помоћ седмостепене Ликертове скале. Валидност одговора је испитана уз помоћ Cronbach's alpha

коэффицијента. Сви одговори су оцењени као валидни и након факторске статистичке анализе упућују на значај еколошке и социо-културне одрживости на посетиоце. Испитаници су ове две одрживости оценили као најзначајније факторе за развој туризма у два испитивана заштићена подручја, што представља важне резултате истраживања. Научни допринос се огледа у пружању смерница и модела испитивања одрживог развоја туризма.

Stojanović *et al.* (2014) испитивали су утицај одрживог туризма на ставове локалног становништва у СРП „Горње Подунавље“. Циљ истраживања био је да се применом квалитативне методологије, испитају бројне студије случаја и подаци локалних управа о планирању развоја туризма у овом заштићеном подручју. Резултати истраживања издвајају еколошку и социо-културну одрживост као најзначајније приликом планирања туристичког развоја. Еколошка одрживост укључује примену различитих мера заштите, попут носећег капацитета, зонирања простора и примене националних и међународних мера заштите простора. Социо-културна одрживост темељила би се на активнијој промоцији социо-културних вредности локалног становништва. Научни допринос овог истраживања огледа се у пружању значајних информација које могу послужити изради стратегија развоја туризма на локалном, националном и међународном нивоу.

Истраживање Asmelash и Kumar (2019) имало је за циљ да испита функцију коју заштићена подручја могу имати у одрживом развоју туризма. Овде се истиче да се функција заштићених подручја у одрживом туристичком развоју може посматрати кроз четири димензије одрживости: еколошку, економску, социо-културну и институционалну. Истраживање је конципирано на примени SEM модела, који је послужио за испитивање валидности одабраних индикатора одрживог туризма у заштићеном подручју реке Тигар у Етиопији. Након анализе добијених резултата истраживања, издвајају се следећа закључна разматрања: Хипотеза X_1 : Постоје директне везе између еколошке димензије одрживог туризма и задовољства туриста, односно, туристи су задовољни еколошким факторима, а та хипотеза је одбијена. Хипотезе X_2 , X_3 и X_4 су потврђене, а то је да су туристи задовољни економском, социо-културном и институционалном димензијом одрживости. Закључна разматрања указују на потребу доношења различитих мера које би требало да се тичу важних активности у оквиру овог заштићеног подручја као туристичке дестинације одрживог туризма. Те активности морају бити усмерене ка заштити биљног и животињског света, геолошких појава, контролисаном коришћењу ресурса и другим активностима.

Истраживање Obradović *et al.* (2020) односило се на утицаје четири димензије одрживости на задовољство резидената у Специјалном резервату природе „Увац“. У истраживању је коришћена квантитативна методологија применом PoS (*Prism of Sustainability*) модела. Инструмент истраживања био је упитник, којим је анкетирано укупно 152 испитаника. Резултати истраживања указују да су економска и еколошка одрживост издвојене као најзначајније. Издвојени су важни закључци:

- Као резултат развоја туризма, свест становника о екологији је побољшана;
- Туризам у парку је правилно развијен у складу са одрживим принципима;
- Туристичка делатност у парку је усмерена на просторе са одговарајућим садржајима;
- Разноврсност природе у овом резервату природе мора бити заштићена;
- Добри примери заштите животне средине су управо приказани у овом заштићеном подручју.

Резултати истраживања пружају важне информације управљачима заштићених подручја широм света, приликом реализације туристичких активности које би требало да буду усмерене ка очувању еколошких вредности.

Емпиријско истраживање Khan *et al.* (2022) имало је за циљ да се уз примену квалитативне и квантитативне методологије испита утицај одрживости на ставове резидената и посетилаца заштићеног подручја Гилгит у Пакистану. У раду је приказана PLS-SEM методологија, уз помоћ које су анализирани и приказани подаци добијени након анкетања испитаника уз помоћ упитника. У основи, упитник је конципиран према PoS моделу, с циљем

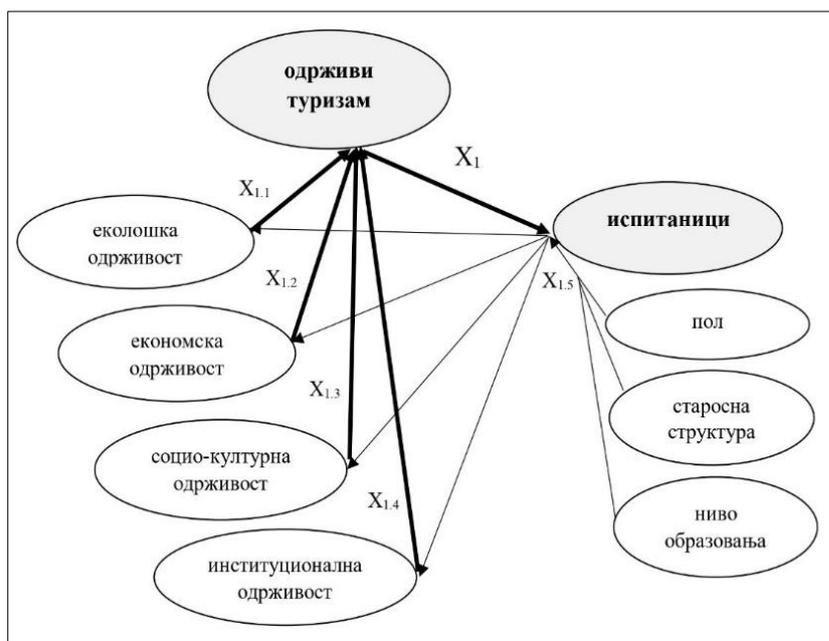
мерења еколошке, економске, социо-културне и институционалне одрживости. У научном раду испитивана је основна истраживачка хипотеза а то је: Четири димензије призме одрживости (еколошка, економска, социо-културна и институционална димензија) позитивно утичу на становнике у Пакистану. Након обављене анализе, закључна разматрања указују да је хипотеза делимично потврђена. Она није потврђена у делу економске и институционалне одрживости. Еколошка димензија је издвојена као најзначајнија димензија, која у највећој мери утиче на задовољство резидената и посетилаца.

Истраживање Trišić *et al.* (2023c) укључило је примену PoS модела у испитивању утицаја одрживог туризма на локално становништво у Специјалном резервату природе „Пашњаци велике дропље”. Упитник је конципиран за испитивање ставова резидената о одрживом туризму, кроз четири димензије одрживости: еколошку, социо-културну, економску и институционалну. Резултати истраживања указују да су еколошка и социо-културна димензија одрживости издвојене као важне за резиденте. Поред тога, заштићена подручја имају важну улогу у одрживом туризму. Одрживи туризам има значајан утицај на задовољство резидената.

Trišić *et al.* (2023d) испитивали су појединачни утицај четири димензије одрживости на одрживи развој туризма у оквиру Предела изузетних одлика „Вршачке планине“, односно утицај одрживог туризма на задовољство резидената и посетилаца у одабраном заштићеном подручју. Узорак је сачињавало 1.419 испитаника (789 резидената и 630 посетилаца). У истраживању је коришћен PoS модел (*Prism of Sustainability*). Резултати истраживања указују да еколошка и социо-културна димензија одрживости имају највећи утицај на одрживи туризам. Институционална димензија одрживости је од стране испитаника најниже оцењена. Закључна разматрања указују да је приликом планирања туризма потребно укључити низ мера које имају за циљ јачање економске и институционалне димензије одрживости. Поред укључивања резидената у планирање и развој туризма, важно је промовисати заштиту природе, локалну културу, традицију, обичаје, културно-историјско наслеђе и домаћу радиност. Облици туризма које је потребно развијати у оквиру заштићених подручја су облици туризма утемељени на природи и екотуризам.

Истраживачки модел у овој дисертацији је заснован на испитивању функције коју заштићена подручја имају у одрживом туристичком развоју на шта може указати задовољство локалног становништва стањем одрживог туризма. На задовољство локалног становништва стањем одрживог туризма могу утицати еколошки, економски, социо-културни и институционални аспекти одрживости, односно приступачност, комуникације, садржаји и погодности, одржавање, заштита, информисање, активности и други фактори. За мерење задовољства локалног становништва послужили су модели истраживања Cottrell, *et al.* (2013) и Asmelash и Kumar (2019). У овом емпиријском истраживању, прикупљање примарних података спроведено употребом методе испитивања, техником упитника, којим су систематски прикупљени подаци од скупа испитаника у форми личних ставова. Применом ове методе дошло се до значајних закључака који приказују тренутно стање и који пружају смернице у дефинисању будућих активности с циљем унапређења одрживог туризма.

У овој дисертацији конципиран модел истраживања Призма одрживости (*Prism of Sustainability – PoS*) прилагођен је испитивању стања одрживог туризма у одабраним заштићеним подручјима АП Војводине, односно испитивању утицаја одрживог туризма одабраних заштићених подручја на задовољство локалног становништва развојем одрживог туризма. Представници локалне заједнице су се изјашњавали о факторима који утичу на одрживи развој туризма заштићених подручја, груписаних у четири димензије: еколошку, економску, социо-културну и институционалну димензију одрживости. Прилагођен модел истраживања може се сагледати на Графикону 4.

Графикон 4. Истраживачки модел
Извор: Тришић, И.

Представљени модел садржи следеће истраживачке зависне варијабле:

- Еколошку, економску, социо-културну и институционалну димензију;
- Одрживи туризам;
- Задовољство одрживим туристичким развојем.

Описане варијабле дефинисане су по основу модела за мерење задовољства туриста на шта утичу различити фактори развоја туризма (Scholtz *et al.*, 2015), и модела за мерење задовољства локалног становништва тренутном еколошком, економском, социо-културном и институционалном одрживошћу (Cottrell *et al.*, 2013; Asmelash & Kumar, 2019).

Димензије одрживости и њихов утицај на одрживи туризам у овом раду испитане су уз помоћ дефинисаних тврдњи које описују стање или перспективе развоја туризма. Еколошка димензија садржи 3 тврдње, економска димензија 5 тврдњи, социо-културна димензија 5 и институционална димензија одрживости садржи 4 тврдње. На основу ових тврдњи испитаници су износили своје ставове. Поред наведених тврдњи које су груписане у 4 димензије одрживости, модел истраживања је укључивао и прикупљање ставова испитаника у вези са задовољством одрживим туризмом кроз 4 дефинисане тврдње. Коришћење прилагођеног PoS истраживачког модела у испитивању одрживог туризма у заштићеним подручјима, може помоћи у дефинисању стања одрживог туризма. Такође, може указати на потенцијалне слабости и претње развоја туризма. Анкетирањем резидената који имају директне везе са заштићеним подручјем може се доћи до одговарајућих резултата који се тичу могућности за развој одређених облика туризма у оквиру заштићених подручја. Ти облици туризма могу допринети појединачној еколошкој, економској, институционалној и социо-културној димензији одрживости.

4.2 Опис инструмента за прикупљање података

За прикупљање података у овој дисертацији коришћен је упитник као инструмент у истраживању. Упитник и тврдње су прилагођене према истраживањима Cottrell *et al.* (2007), Shen & Cottrell (2008), Khan *et al.* (2022) и Lata *et al.* (2023).

Упитник садржи податке о испитаницима и 21 тврдњу које се односе на одрживи туризам. Тврдње у упитнику су преузете из модела Призме одрживости (Spangenberg, 2002;

Cottrell *et al.*, 2007; Shen & Cottrell, 2008; Cottrell *et al.*, 2013; Asmelash & Kumar, 2019; Khan *et al.*, 2022; Gong *et al.*, 2023; Lata *et al.*, 2023) где су коришћене у истраживањима, и прилагођене су испитаницима у одабраним заштићеним подручјима Војводине.

Први део упитника садржи социо-демографске карактеристике испитаника: пол, старосну структуру и ниво образовања. Поред тога у првом делу упитника предвиђено је да се евидентира место у којем живи испитаник и назив заштићеног подручја које се оцењује. Други део упитника садржи 17 тврдњи, груписаних у 4 димензије одрживог туризма. Еколошка димензија садржи 3 тврдње, економска димензија 5, социо-културна 5 и институционална димензија одрживости 4 тврдње. Тврдње за мерење степена одрживог туризма могу се сагледати у Табели 7.

Табела 7. Тврдње за мерење стања одрживог туризма

Еколошка одрживост	
1.	Постоји улога локалног становништва у заштити подручја
2.	У заштићеном подручју постоји туристичка инфраструктура (изграђеност и опремљеност) без штетног утицаја на околину
3.	У заштићеном подручју на располагању су туристички објекти, услуге и активности
Економска одрживост	
4.	Туризам заштићеног подручја ствара економске користи за локално становништво
5.	Туризам заштићеног подручја поспешује локалну економију
6.	Туризам заштићеног подручја доприноси запослењу локалног становништва
7.	Локални производи су доступни куповини од стране туриста
8.	Посетиоци подржавају цене домаћих производа
Социо-културна одрживост	
9.	Туристи су заинтересовани за домаћу радиност и занате
10.	Туристи радо ступају у контакт са локалним становништвом
11.	Туристи се интересују за локалну традицију и обичаје
12.	Туристи посећују локалне објекте културе и манифестације
13.	Туристи су заинтересовани за историјске локалитете и налазишта
Институционална одрживост	
14.	Туристе кроз заштићено подручје воде обучени водичи и представници локалног становништва
15.	Туристи се у заштићеном подручју могу упознати са локалним брэндовима (винаријама, етно кућама, домаћом радиношћу, локалним предузећима итд.)
16.	У заштићеном подручју се следе упутства управљача о заштити природе и туристичким активностима
17.	Туристима се пружају информације које одражавају историју заштићеног подручја, становништва и насеља

Извор: Прилагођено из Spangenberg, (2002); Cottrell *et al.* (2007); Shen & Cottrell (2008); Cottrell *et al.* (2013); Asmelash & Kumar (2019); Khan *et al.* (2022); Gong *et al.* (2023); Lata *et al.* (2023).

Трећи део упитника садржи 4 тврдње које се односе на задовољство испитаника одрживим туризмом. Тврдње за мерење задовољства испитаника се могу сагледати у Табели 8.

Табела 8. Тврдње за мерење задовољства испитаника одрживим туризмом

18. Задовољан сам јер туризам у заштићеном подручју производи различите користи за мене
19. Задовољан сам јер туризам доприноси повећању атрактивности овог заштићеног подручја
20. За мене је важно да у овом заштићеном подручју постоји одрживи туризам
21. Задовољан сам стањем туризма у овом заштићеном подручју

Извор: Прилагођено из Spangenberg, 2002; Cottrell *et al.*, 2007; Shen & Cottrell, 2008; Cottrell *et al.* 2013; Asmelash & Kumar, 2019; Khan *et al.*, 2022; Gong *et al.*, 2023.

Испитаници су изражавали степен слагања са тврдњама из упитника уз помоћ петостепене Ликертове скале, при чему оцена 1 означава неслагање са тврдњом у потпуности, оцена 3 неутралан став (нити неслагање, нити слагање), док оцена 5 означава слагање са понуђеном тврдњом у потпуности (Maple *et al.*, 2010; Puhakka & Siikamäki, 2012; Scholtz *et al.*, 2012; Dolnicar & Grün, 2013; Kruger *et al.*, 2013; Rasoolimanesh & Jaafar, 2016).

Садржина анкетног упитника дата је у Прилогу II.

4.3 Опис узорка и процедура

Укупно је попуњено 6.007 упитника. Од тог броја 3.184 упитника је попуњено у личном контакту са испитаницима. Укупно 2.823 је попуњено електронским путем. Том приликом упитници су послати на мејл адресе или су дистрибуисани уз помоћ тематских група различитих друштвених мрежа. Сви испитаници су бирани методом случајног узорка, односно нису постојали никакви критеријуми приликом њиховог избора. Упитници су попуњени анонимно. Сваки испитаник је могао да одустане од анкетања у било ком тренутку. Нису постојала питања која су могла да утичу на дискрецију и лични интегритет испитаника. Контролом је установљено да су сви упитници валидно попуњени. У зависности од испитиваног заштићеног подручја, структура испитаника се може сагледати у Табели 9.

Табела 9. Структура испитаника по географском пореклу (месту боравка)

заштићено подручје	структура испитаника		укупан број испитаника (n)
Фрушка гора	Петроварадин	301	859
	Сремски Карловци	245	
	Сремска Каменица	211	
	Беоцин	56	
	Ириг	46	
Делиблатска пешчара	Вршац	275	801
	Бела Црква	231	
	Ковин	190	
	Алибунар	105	
Обедска бара	Ашања	123	527
	Грабовци	118	
	Огар	117	
	Купиново	91	
	Обреж	78	

заштићено подручје	структура испитаника		укупан број испитаника (<i>n</i>)
Засавица	Сремска Митровица	211	514
	Мачванска Митровица	101	
	Богатић	82	
	Салаш Ноћајски	47	
	Засавица	39	
	Баново Поље	34	
Карађорђево	Бачка Паланка	109	270
	Бач	84	
	Младеново	51	
	Бачко Ново Село	26	
Ковиљско-петроварадински рит	Сремски Карловци	144	372
	Ковиљ	121	
	Гардиновци	107	
Краљевац	Делиблато	411	519
	Мраморак	108	
Тителски брег	Тител	274	595
	Шајкаш	101	
	Мошорин	84	
	Лок	71	
	Вилово	65	
Палић	Суботица	375	471
	Палић	96	
Русанда	Зрењанин	311	574
	Меленци	154	
	Кумане	109	
Поњавица	Омољица	271	505
	Банатски Брестовац	234	
укупно			6.007

Извор: Тришић, И.

Прикупљање података анкетирањем вршено је у неколико етапа од априла 2021. године до маја 2024. године. Теренско истраживање је обављено посетом заштићених подручја и насеља у којима живи становништво које има директних веза са заштићеним подручјем.

5 РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА ДИСКУСИЈОМ

Ово поглавље дисертације презентује анализирани и добијене резултате након примене методолошких и статистичких инструмената који су детаљно описани у претходном поглављу. Поред тога што се ово поглавље ослања на приказ резултата истраживања, укључена је и дискусија добијених резултата. У склопу дискусије извршена је упоредна анализа са раније објављеним резултатима.

5.1 Провера поузданости резултата (скала)

Провера поузданости скала вршена је Кронбаховим алфа (Cronbach's Alpha) коефицијентом¹, провера адекватности узорковања Кајзер-Мајер-Олкиновом (КМО - Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy)² мером адекватности и Бартлетовим тестом сферичности (Bartlett's Test of Sphericity).

Табела 10 садржи резултате провере поузданости скала.

Табела 10. Резултати провере поузданости скала, адекватности узорковања и теста сферичности

Скала	Тврдње	аритметичка средина (M)	Cronbach's Alpha
Еколошка одрживост	Постоји улога локалног становништва у заштити подручја	4,09	0,847
	У заштићеном подручју постоји туристичка инфраструктура (изграђеност и опремљеност) без штетног утицаја на околину	3,90	
	У заштићеном подручју становницима су на располагању туристички објекти, услуге и активности	3,75	
Економска одрживост	Туризам заштићеног подручја ствара економске користи за локално становништво	2,84	0,842
	Туризам заштићеног подручја поспешује локалну економију	2,57	
	Туризам заштићеног подручја доприноси запослењу локалног становништва	2,67	
	Локални производи су доступни куповини од стране туриста	3,41	
	Посетиоци подржавају цене домаћих производа	3,21	
Социо-културна одрживост	Туристи су заинтересовани за домаћу радиност и занате	4,08	0,797
	Туристи радо ступају у контакт са локалним становништвом	3,99	
	Туристи се интересују за локалну традицију и обичаје	3,86	
	Туристи посећују локалне објекте културе и манифестације	3,84	
	Туристи су заинтересовани за историјске локалитете и налазишта	3,52	

¹ коефицијент $\alpha > 0,9$ има одличну вредност; $\alpha > 0,8$ - добру; $\alpha > 0,7$ - прихватљиву, $\alpha > 0,6$ – упитну (спорну); $\alpha > 0,5$ - неприхватљиву.

² од 0,8 до 1 – узорковање је одговарајуће, од 0,7 до 0,79 има средњу вредност, од 0,6 до 0,69 – има осредњу вредност, од 0,5 до 0,59 – није адекватно и потребно је предузети мере санације, и од 0 до 0,49 је неприхватљиво.

Скала	Тврдње	аритметичка средина (M)	Cronbach's Alpha
Институционална одрживост	Туристе кроз заштићено подручје воде обучени водичи и представници локалног становништва	3,72	0,953
	Туристи се у заштићеном подручју могу упознати са локалним брендovima (винаријама, етно кућама, домаћом радиношћу, локалним предузећима итд.)	3,52	
	У заштићеном подручју се следе упутства управљача о заштити природе и туристичким активностима	3,73	
	Туристима се пружају информације које одражавају историју заштићеног подручја, становништва и насеља	3,55	
Задовољство испитаника	Задовољан сам јер туризам у заштићеном подручју производи различите користи за мене	4,09	0,756
	Задовољан сам јер туризам доприноси повећању атрактивности овог заштићеног подручја	3,92	
	За мене је важно да у овом заштићеном подручју постоји одрживи туризам	3,97	
	Задовољан сам стањем туризма у овом заштићеном подручју	3,97	
Одрживи туризам	Cronbach's Alpha		0,913
	КМО		0,958
	Бартлетов тест	χ^2 -вредност	11,805 $p=0,000$
Задовољство испитаника	Cronbach's Alpha		0,756
	КМО		0,821
	Бартлетов тест	χ^2 -вредност	7.862,916 $p=0,000$
Σ (све тврдње)	Cronbach's Alpha		0,902
	КМО		0,878
	Бартлетов тест	χ^2 -вредност	92.656,502 $p=0,000$

Извор: Тришић, И.

Анализом резултата се може закључити да Cronbach's Alpha коефицијенти имају изузетно високе вредности на шта указује α већа од 0,7. Вредност институционалне димензије одживог туризма α је 0,953, све тврдње одрживог туризма имају вредност α од 0,913, вредност скале за све тврдње је α од 0,902, док је α већа од 0,8 за еколошку, економску и социо-културну димензију одрживости и $\alpha = 0,756$ за задовољство испитаника одрживим туризмом. Према Nunnally и Bernstein (1994) и Cortina (1993), све вредности α веће од 0,6 могу бити прихваћене као поуздане у истраживању. Након анализе добијених вредности у овој дисертацији може се закључити да сви коефицијенти показују висок ниво поузданости и унутрашње конзистентности скала ($\alpha > 0,7$), односно сви добијени подаци анкетним испитивањем могу се сматрати изузетно поузданим за анализу и даље испитивање.

Све вредности Кајзер-Мајер-Олкин теста (КМО $> 0,8$) значајно су веће од препоручене граничне вредности од 0,6. Бартлетове вредности тестова сферичности су статистички врло значајне, што значи да постоји статистички значајна корелација између свих варијабли ($p < 0,001$).

Такође, Кајзер-Мајер-Олкинова (КМО) мера адекватности узорковања и Бартлетов тест сферичности били су у границама оптималних вредности и значајности, због чега су сви подаци погодни за даље анализе.

5.2 Анализа узорка

Истраживање је обављено на узорку од 6.007 испитаника оба пола, од којих је 2.490 (41,5%) мушког и 3.517 (58,5%) женског пола. Сви испитаници имају 18 и више година а према старосној доби груписани су у 6 категорија. Све добијене вредности могу се приказати табеларно (Табела 11).

Табела 11. Дескриптивна статистика узорка (категорија испитаника)

Категорија испитаника		<i>n</i>	%	χ^2 ⁽³⁾	<i>p</i>
Пол	Мушкарци	2.490	41,5	175,583	0,000
	Жене	3.517	58,5		
Старосна структура	18-24	406	6,8	2634,583	0,000
	25-34	942	15,7		
	35-44	2.216	36,9		
	45-54	1.452	24,2		
	55-64	707	11,8		
	65 и више година	284	4,7		
Ниво образовања	основно образовање	457	7,6	5360,580	0,000
	средње образовање	3.901	64,9		
	више/високо	1.202	20,0		
	мастер/докторат	447	7,4		
Σ		6.007	100%		

Извор: Тришић, И.

Анализом добијених вредности може се закључити да је већина испитаника женског пола и да је просечна старост испитаника 42,8 година, са највећим бројем испитаника старости од 35 до 44 године (36,9%) и најмањим бројем старих испитаника са 65 и више година. Према нивоу образовања највише испитаника има средње образовање (64,9%), док најмање испитаника поседује мастер или звање доктора наука. Ако се сагледа збирни резултат средњег, вишег и високог образовања, може се закључити да 5.550 испитаника (92,39%) има ниво образовања који је значајан за утврђивање релевантности исказаних одговора.

5.3 Анализа одговора испитаника

Испитаници су своје одговоре рангирани према тврдњама у оквиру димензија еколошке, економске, социо-културне и институционалне одрживости туризма, и према тврдњама које се односе на задовољство испитаника одрживим туризмом. Одговорима испитаника на петостепеној скали додељене су пондерисане оцене од 1 до 5. Наведене димензије одрживости су новоизведене варијабле као сумарне просечне оцене испитаника

³ У случају исте значајности разлика ($p=0,000$) значајније су разлике са већом χ^2 -вредношћу

према датим констатацијама у оквиру димензија. Добијене вредности могу се приказати табеларно (Табела 12).

Табела 12. Статистичка анализа одрживог развоја туризма и задовољства испитаника

Тврдње	<i>n</i> = 6.007	Аритметичка средина (М)	Стандардна девијација
Еколошка одрживост		3,91	0,77
Постоји улога локалног становништва у заштити подручја		4,09	0,86
У заштићеном подручју постоји туристичка инфраструктура (изграђеност и опремљеност) без штетног утицаја на околину		3,90	0,95
У заштићеном подручју становницима су на располагању туристички објекти, услуге и активности		3,75	0,84
Економска одрживост		2,94	0,79
Туризам заштићеног подручја ствара економске користи за локално становништво		2,84	0,96
Туризам заштићеног подручја поспешује локалну економију		2,57	0,90
Туризам заштићеног подручја доприноси запослењу локалног становништва		2,67	0,98
Локални производи су доступни куповини од стране туриста		3,41	1,12
Посетиоци подржавају цене домаћих производа		3,21	1,05
Социо-културна одрживост		3,86	0,65
Туристи су заинтересовани за домаћу радиност и занате		4,08	0,86
Туристи радо ступају у контакт са локалним становништвом		3,99	0,95
Туристи се интересују за локалну традицију и обичаје		3,86	0,80
Туристи посећују локалне објекте културе и манифестације		3,84	0,90
Туристи су заинтересовани за историјске локалитете и налазишта		3,52	0,87
Институционална одрживост		3,63	0,89
Туристе кроз заштићено подручје воде обучени водичи и представници локалног становништва		3,72	0,93
Туристи се у заштићеном подручју могу упознати са локалним брэндовима (винаријама, етно кућама, домаћом радиношћу, локалним предузећима итд.)		3,52	0,94
У заштићеном подручју се следе упутства управљача о заштити природе и туристичким активностима		3,73	0,96
Туристима се пружају информације које одражавају историју резервата, становништва и насеља		3,55	0,98
ОДРЖИВИ ТУРИЗАМ		3,59	0,62
Задовољство испитаника		3,99	0,64
Задовољан сам јер туризам у заштићеном подручју производи различите користи за мене		4,09	0,86
Задовољан сам јер туризам доприноси повећању атрактивности овог заштићеног подручја		3,92	0,86
За мене је важно да у овом заштићеном подручју постоји одрживи туризам		3,97	0,83
Задовољан сам стањем туризма у овом заштићеном подручју		3,97	0,81

Извор: Тришић, И.

Анализом приказаних резултата закључује се да су испитаници изразили највеће слагање са датим тврдњама и најбоље оценили еколошку (3,91) и социо-културну одрживост (3,86), а најслабије економску одрживост (2,94). Овако добијени резултати релативно су идентични са резултатима Cottrell и Vaske (2007), Shen и Cottrell (2008), Khan *et al.* (2022), Lata *et al.* (2023), Obradović *et al.* (2020) и Trišić *et al.* (2023). Ово указује на значај еколошких принципа у заштићеном подручју за испитанике, што би требало да буде важан принцип планирања и развоја туризма. Заштита природе мора да буде у корелацији са туристичким активностима. Сви фактори који доприносе еколошкој одрживости требало би да буду унапређени како би се оствариле користи за заштићено подручје, локално становништво, посетиоце и управљаче. Заштићено подручје без очуване природе не може имати атрактивно дејство за туристе. Ове тврдње доказане су претходним поглављима ове дисертације. Релативно висока вредност социо-културне одрживости указује на важност улоге локалног становништва у планирању, развоју и контроли развоја туризма. Етно-социјалне вредности заштићених подручја су важан туристички мотив. Поред тога, креирање атмосфере у којој до изражаја долази позитиван однос између локалног становништва и посетилаца значајно је за одрживи развој туризма. Промоција локалне културе је подједнако важна за локалну заједницу и заштићено подручје. Најмању просечну вредност испитаници су исказали према економској одрживости. Овај податак може указати на чињеницу да одређени број заштићених подручја не остварује значајан економски утицај на локално становништво. За одређени број испитаника заштићено подручје не утиче на јачање локалне привреде и запослености. Због детаљније анализе добијених просечних вредности димензија одрживости у свим испитиваним заштићеним подручјима, важно је сагледати збирне резултате приказане у Табели 13.

Табела 13. Анализа одрживог туризма и задовољства испитаника у заштићеним подручјима

Одрживи туризам	Заштићена подручја	<i>n</i>	М	СД	мин.	макс.
Еколошка димензија	Национални парк „Фрушка гора“	859	3,90	0,88	1,0	5,0
	Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“	801	3,89	0,93	1,0	5,0
	Специјални резерват природе „Обедска бара“	527	4,15	0,62	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Засавица“	514	4,13	0,57	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Карађорђево“	270	3,92	0,76	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“	372	4,08	0,57	2,7	5,0
	Специјални резерват природе „Краљевац“	519	4,02	0,67	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Тителски брег“	595	3,62	0,68	1,7	5,0
	Парк природе „Палић“	471	3,91	0,82	2,0	5,0
	Парк природе „Русанда“	574	3,66	0,76	2,0	5,0
	Парк природе „Поњавица“	505	3,91	0,75	2,0	5,0
	Σ	6.007	3,91	0,77	1,0	5,0
Економска димензија	Национални парк „Фрушка гора“	859	2,98	0,91	1,0	5,0
	Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“	801	2,97	0,83	1,0	5,0
	Специјални резерват природе „Обедска бара“	527	2,70	0,72	1,0	5,0
	Специјални резерват природе „Засавица“	514	3,32	0,63	1,0	4,4
	Специјални резерват природе „Карађорђево“	270	3,47	0,61	1,8	4,8
	Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“	372	2,52	0,64	1,0	3,8

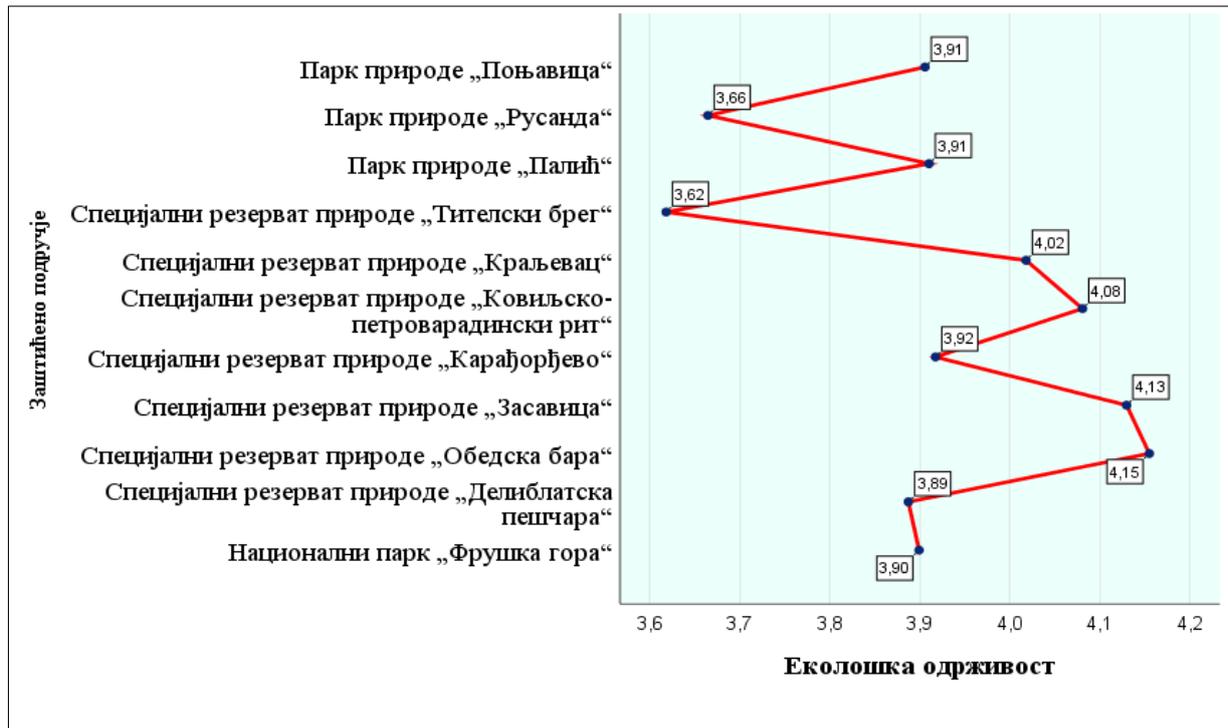
Одрживи туризам	Заштићена подручја	n	M	СД	мин.	макс.
Економска димензија	Специјални резерват природе „Краљевац“	519	2,80	0,65	1,4	4,8
	Специјални резерват природе „Тителски брег“	595	2,62	0,62	1,2	4,2
	Парк природе „Палић“	471	3,29	0,75	1,4	4,8
	Парк природе „Русанда“	574	2,93	0,87	1,0	4,8
	Парк природе „Поњавица“	505	2,92	0,62	1,2	4,4
	Σ	6.007	2,94	0,79	1,0	5,0
Социо-културна димензија	Национални парк „Фрушка гора“	859	3,80	0,77	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“	801	4,00	0,60	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Обедска бара“	527	3,90	0,55	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Засавица“	514	4,02	0,47	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Карађорђево“	270	4,06	0,47	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“	372	3,56	0,67	2,6	5,0
	Специјални резерват природе „Краљевац“	519	3,91	0,71	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Тителски брег“	595	3,76	0,61	2,4	5,0
	Парк природе „Палић“	471	3,97	0,53	2,0	5,0
	Парк природе „Русанда“	574	3,59	0,73	2,0	5,0
	Парк природе „Поњавица“	505	3,92	0,64	2,0	5,0
	Σ	6.007	3,86	0,65	2,0	5,0
Институцион ална димензија	Национални парк „Фрушка гора“	859	3,66	0,96	1,5	5,0
	Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“	801	3,81	0,93	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Обедска бара“	527	3,61	0,88	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Засавица“	514	3,72	0,80	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Карађорђево“	270	3,80	0,84	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“	372	3,37	0,61	2,0	4,8
	Специјални резерват природе „Краљевац“	519	3,68	0,95	1,8	5,0
	Специјални резерват природе „Тителски брег“	595	3,38	0,68	1,8	5,0
	Парк природе „Палић“	471	3,77	0,91	2,0	5,0
	Парк природе „Русанда“	574	3,41	0,92	2,0	5,0
	Парк природе „Поњавица“	505	3,66	0,96	1,8	5,0
	Σ	6.007	3,63	0,89	1,5	5,0
Одрживи туризам	Национални парк „Фрушка гора“	859	3,59	0,73	1,8	5,0
	Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“	801	3,67	0,66	1,8	5,0
	Специјални резерват природе „Обедска бара“	527	3,59	0,52	2,0	5,0
	Специјални резерват природе „Засавица“	514	3,80	0,46	2,4	4,7
	Специјални резерват природе „Карађорђево“	270	3,81	0,56	2,2	5,0
	Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“	372	3,38	0,38	2,6	4,2
	Специјални резерват природе „Краљевац“	519	3,60	0,62	2,2	4,9
	Специјални резерват природе „Тителски брег“	595	3,34	0,46	2,4	4,7
	Парк природе „Палић“	471	3,74	0,62	2,0	5,0

Одрживи туризам	Заштићена подручја	n	M	СД	мин.	макс.
Одрживи туризам	Парк природе „Русанда“	574	3,40	0,69	2,1	5,0
	Парк природе „Поњавица“	505	3,60	0,63	2,2	4,9
	Σ	6.007	3,59	0,62	1,8	5,0

Напомена: У свим димензијама одрживог развоја туризма и задовољства испитаника значајност разлика аритметичких средина (M) између заштићених подручја је веома значајна ($p=0,000<0,01$).

Извор: Тришић, И.

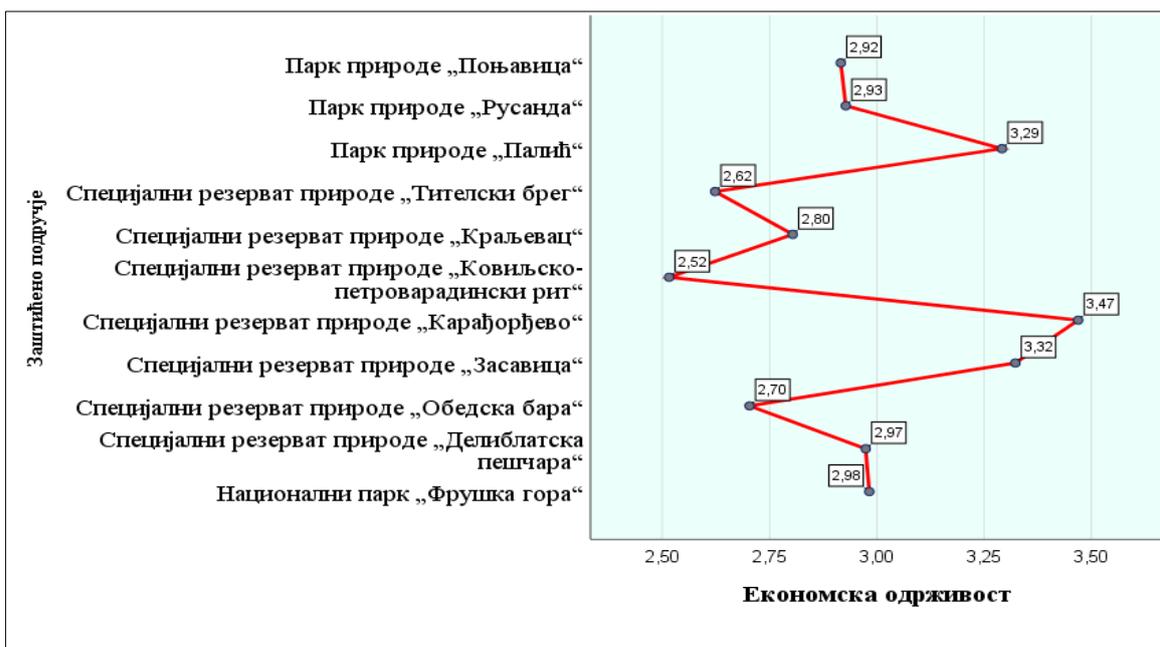
Појединачне вредности димензија одрживости у односу на заштићена подручја могу се приказати графички.

Графикон 5. Преглед аритметичких средина оцена еколошке одрживости туризма у односу на заштићена подручја

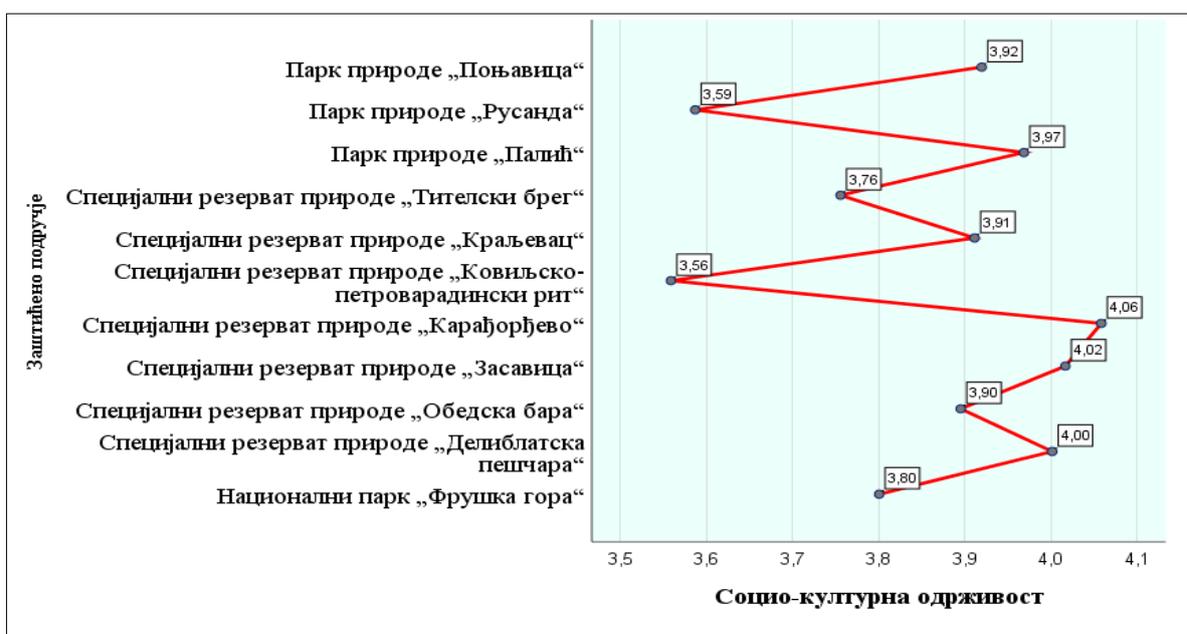
Извор: Тришић, И.

Анализом приказаних података у Графикону 5 може се закључити да еколошка димензија одрживости поседује највише просечне вредности ($M > 4,00$) у заштићеним подручјима „Обедска бара“, „Засавица“, „Ковиљско-петроварадински рит“ и „Краљевац“. То се доводи у везу са тренутним еколошким стањем и активностима које се спроводе с циљем да се унапреде природне вредности ових резервата. Нешто ниже просечне вредности еколошка димензија има у другим заштићеним подручјима, док је најнижа вредност ($M = 3,62$) присутна у Специјалном резервату природе „Тителски брег“. Један од разлога може бити постојање насеља Тител непосредно поред заштићеног подручја, што утиче на активније спровођење еколошких мера од стране управљача и локалног становништва.

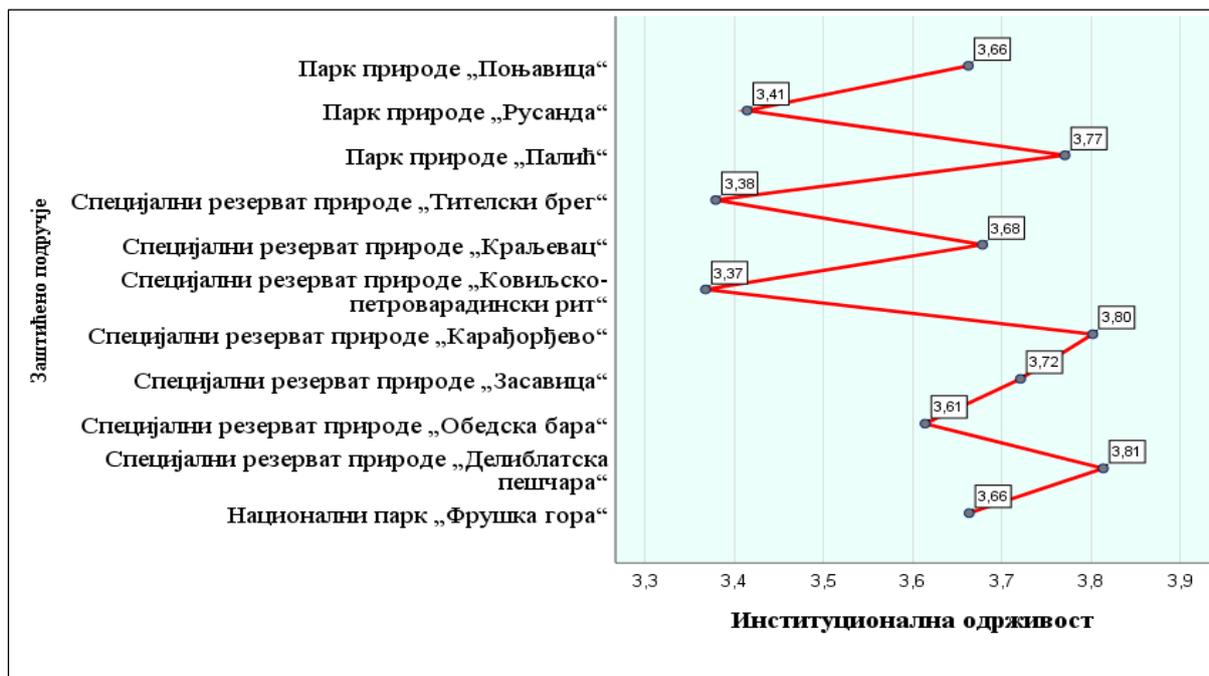
Графикон 6. Преглед аритметичких средина оцена економске одрживости туризма у односу на заштићена подручја
Извор: Тришић, И.

Анализом приказаних вредности у Графикону 6 може се закључити да економска димензија одрживости поседује највише просечне вредности ($M > 3,00$) у Специјалним резерватима природе „Карађорђево“, „Засавица“ и Парку природе „Палић“. То се доводи у везу са стањењем туризма и већом посећеношћу, што за резултат има значајније ангажовање локалног становништва у промоцији етно-социјалних вредности. Ниже просечне вредности ова димензија одрживости има у другим заштићеним подручјима, док се најнижа вредност ($M = 2,52$) бележи у Ковиљско-петроварадинском рит, где је присутно значајније одсуство улоге представника локалне заједнице у промоцији туризма и заштити подручја.

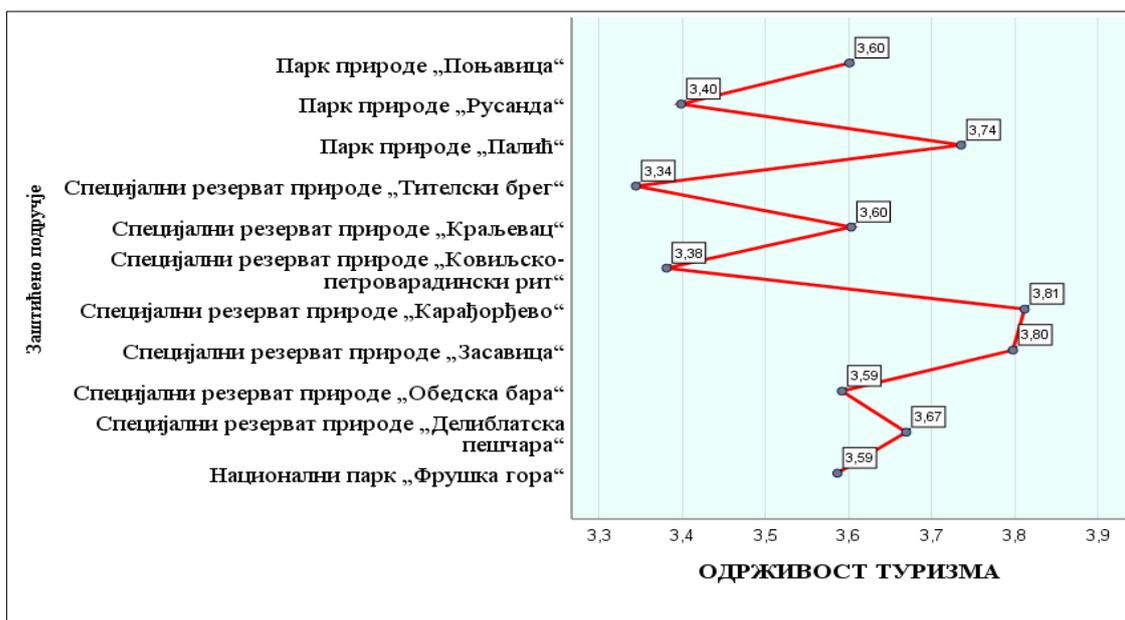
Графикон 7. Преглед аритметичких средина оцена социо-културне одрживости туризма у односу на заштићена подручја
Извор: Тришић, И.

Анализом приказаних података у Графикону 7 може се закључити да социо-културна димензија одрживости поседује највише просечне вредности ($M > 4,00$) у Специјалним резерватима природе „Карађорђево“, „Засавица“ и „Делиблатска пешчара“. То се може довести у везу са значајнијом улогом локалне заједнице у промоцији етно-социјалних вредности као што су фолклор, гастрономија, локална култура, обичаји, стари занати и рукотворине. Нешто ниже просечне вредности ова димензија одрживости има у другим заштићеним подручјима, али се изводи закључак да у свим заштићеним подручјима вредности ове димензије нису испод просечне скале 3,50.

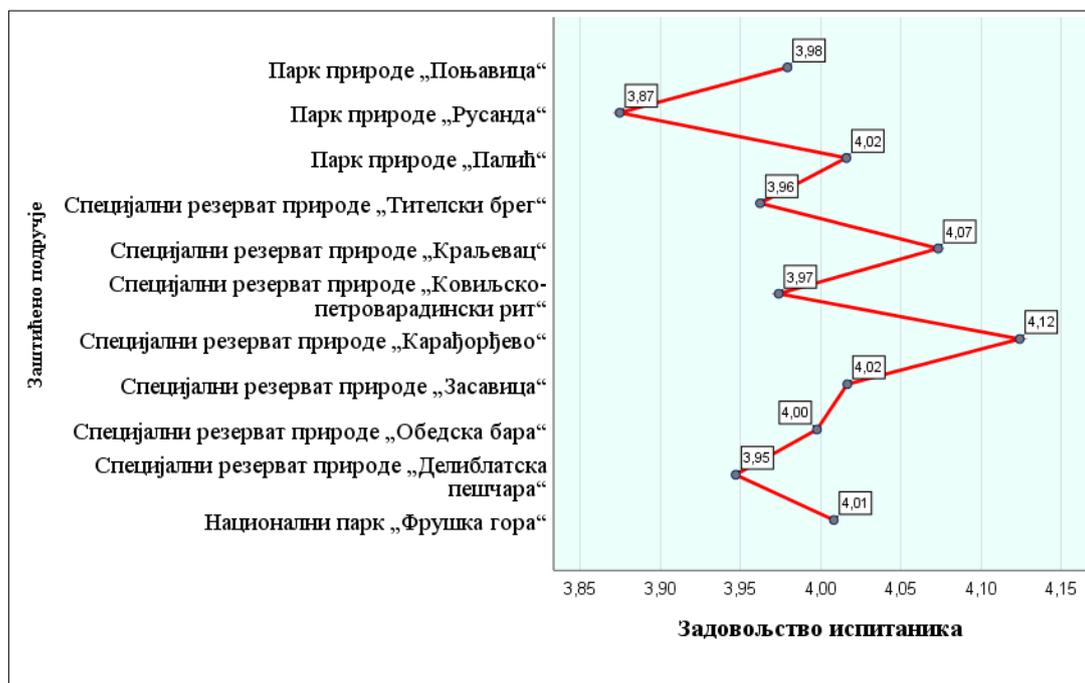
Графикон 8. Преглед аритметичких средина оцена институционалне одрживости туризма у односу на заштићена подручја
Извор: Тришић, И.

Анализом приказаних вредности у Графикону 8 може се закључити да институционална димензија одрживости поседује највише просечне вредности ($M > 3,50$) у свим заштићеним подручјима осим Ковиљско-петроварадинског рита, Тителског брега, и Русанде. То се може довести у везу са недовољном организацијом туристичких активности и спровођењем одређених мера у вези са заштитом подручја и промоцијом природних и друштвених вредности. У осталим заштићеним подручјима ова димензија одрживости има значајно веће вредности од просечне скале ($M > 3,50$). Испитаници су институционалну димензију одрживости у овим подручјима идентификовали кроз примену етичких кодекса, активнију улогу управљача, присуство локалног становништва и интеракцију са посетиоцима.

Графикон 9. Преглед аритметичких средина оцена одрживог туризма у односу на заштићена подручја
Извор: Тришић, И.

Анализом приказаних укупних просечних вредности за све димензије одрживости у Графикону 9, може се закључити да одрживи туризам поседује највише вредности изнад просечне скале ($M > 3,50$) у свим заштићеним подручјима осим Специјалних резервата природе „Тителски брег“, „Ковиљско-петроварадински рит“, и Парка природе „Русанда“. То се може довести у везу са организацијом туристичких активности, спровођењем одређених мера у вези са заштитом подручја, промоцијом природних и друштвених вредности и улогом локалног становништва у развоју туризма. У осталим заштићеним подручјима ова димензија одрживости има вредности изнад просека ($M > 3,50$).

Графикон 10. Преглед аритметичких средина оцена задовољства испитаника у односу на заштићена подручја
Извор: Тришић, И.

Анализом приказаних вредности у Графикону 10 може се закључити да је у свим заштићеним подручјима присутно задовољство испитаника са одрживим туризмом ($M > 3,50$), иако појединачне димензије одрживости имају ниже вредности. То се може довести у везу са податком да је за испитанике управо важан развој одрживог туризма у заштићеним подручјима. Како би се детаљније сагледале све добијене вредности у заштићеним подручјима у односу на димензије одрживости, одрживи туризам и задовољство испитаника, могу се приказати табеларно (Табела 14).

Табела 14. Анализа вредности заштићених подручја у односу на димензије одрживости, одрживи туризам и задовољство испитаника

Заштићено подручје	Одрживост/ задовољство	<i>n</i>	<i>M</i>	СД	Мин	Макс.
Национални парк „Фрушка гора“	Еколошка одрживост	859	3,90	0,88	1,00	5,00
	Економска одрживост	859	2,98	0,91	1,00	5,00
	Социо-културна одрживост	859	3,80	0,77	2,00	5,00
	Институционална одрживост	859	3,66	0,96	1,50	5,00
	Одрживи туризам	859	3,59	0,73	1,75	5,00
	Задовољство	859	4,01	0,71	2,00	5,00
Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“	Еколошка одрживост	801	3,89	0,93	1,00	5,00
	Економска одрживост	801	2,97	0,83	1,00	5,00
	Социо-културна одрживост	801	4,00	0,60	2,00	5,00
	Институционална одрживост	801	3,81	0,93	2,00	СД
	Одрживи туризам	801	3,67	0,66	1,75	5,00
	Задовољство	801	3,95	0,73	1,50	5,00
Специјални резерват природе „Обедска бара“	Еколошка одрживост	527	4,15	0,62	2,00	5,00
	Економска одрживост	527	2,70	0,72	1,00	5,00
	Социо-културна одрживост	527	3,90	0,55	2,00	5,00
	Институционална одрживост	527	3,61	0,88	2,00	5,00
	Одрживи туризам	527	3,59	0,52	2,00	5,00
	Задовољство	527	4,00	0,63	2,00	5,00
Специјални резерват природе „Засавица“	Еколошка одрживост	514	4,13	0,57	2,00	5,00
	Економска одрживост	514	3,32	0,63	1,00	4,40
	Социо-културна одрживост	514	4,02	0,47	2,00	5,00
	Институционална одрживост	514	3,72	0,80	2,00	5,00
	Одрживи туризам	514	3,80	0,46	2,42	4,65
	Задовољство	514	4,02	0,63	2,00	5,00
Специјални резерват природе „Карађорђево“	Еколошка одрживост	270	3,92	0,76	2,00	5,00
	Економска одрживост	270	3,47	0,61	1,80	4,80

Заштићено подручје	Одрживост/ задовољство	<i>n</i>	М	СД	Мин	Макс.
Специјални резерват природе „Карађорђево“	Социо-културна одрживост	270	4,06	0,47	2,00	5,00
	Институционална одрживост	270	3,80	0,84	2,00	5,00
	Одрживи туризам	270	3,81	0,56	2,15	4,95
	Задовољство	270	4,12	0,47	2,50	5,00
Специјални резерват природе „Ковиљско- петроварадински рит“	Еколошка одрживост	372	4,08	0,57	2,67	5,00
	Економска одрживост	372	2,52	0,64	1,00	3,80
	Социо-културна одрживост	372	3,56	0,67	2,60	5,00
	Институционална одрживост	372	3,37	0,61	2,00	4,75
	Одрживи туризам	372	3,38	0,38	2,56	4,19
	Задовољство	372	3,97	0,40	2,75	5,00
Специјални резерват природе „Краљевац“	Еколошка одрживост	519	4,02	0,67	2,00	5,00
	Економска одрживост	519	2,80	0,65	1,40	4,80
	Социо-културна одрживост	519	3,91	0,71	2,00	5,00
	Институционална одрживост	519	3,68	0,95	1,75	5,00
	Одрживи туризам	519	3,60	0,62	2,17	4,87
	Задовољство	519	4,07	0,75	2,00	5,00
Специјални резерват природе „Тителски брег“	Еколошка одрживост	595	3,62	0,68	1,67	5,00
	Економска одрживост	595	2,62	0,62	1,20	4,20
	Социо-културна одрживост	595	3,76	0,61	2,40	5,00
	Институционална одрживост	595	3,38	0,68	1,75	5,00
	Одрживи туризам	595	3,34	0,46	2,42	4,70
	Задовољство	595	3,96	0,45	2,00	5,00
Парк природе „Палић“	Еколошка одрживост	471	3,91	0,82	2,00	5,00
	Економска одрживост	471	3,29	0,75	1,40	4,80
	Социо-културна одрживост	471	3,97	0,53	2,00	5,00
	Институционална одрживост	471	3,77	0,91	2,00	5,00
	Одрживи туризам	471	3,74	0,62	2,00	4,95
	Задовољство	471	4,02	0,62	2,25	5,00
Парк природе „Русанда“	Еколошка одрживост	574	3,66	0,76	2,00	5,00
	Економска одрживост	574	2,93	0,87	1,00	4,80
	Социо-културна одрживост	574	3,59	0,73	2,00	5,00

Заштићено подручје	Одрживост/ задовољство	<i>n</i>	М	СД	Мин	Макс.
Парк природе „Русанда“	Институционална одрживост	574	3,41	0,92	2,00	5,00
	Одрживи туризам	574	3,40	0,69	2,10	4,95
	Задовољство	574	3,87	0,57	2,00	5,00
Парк природе „Поњавица“	Еколошка одрживост	505	3,91	0,75	2,00	5,00
	Економска одрживост	505	2,92	0,62	1,20	4,40
	Социо-културна одрживост	505	3,92	0,64	2,00	5,00
	Институционална одрживост	505	3,66	0,96	1,75	5,00
	Одрживи туризам	505	3,60	0,63	2,17	4,85
	Задовољство	505	3,98	0,73	2,00	5,00

Извор: Тришић, И.

Анализом података у Табели 14. може се закључити да највише просечне вредности одрживи туризам има у заштићеним подручјима „Карађорђево“ ($M = 3,81$), „Засавица“ ($M = 3,80$), „Палић“ ($M = 3,74$) и „Делиблатска пешчара“ ($M = 3,67$). Најниже просечне вредности одрживи туризам има у заштићеним подручјима „Тителски брег“ ($M = 3,34$), „Ковиљско-петроварадински рит“ ($M = 3,38$) и „Русанда“ ($M = 3,40$).

Највише вредности задовољства одрживим туризмом бележе се у заштићеним подручјима „Карађорђево“ ($M = 4,12$), „Краљевац“ ($M = 4,07$), „Палић“ ($M = 4,02$) и „Засавица“ ($M = 4,02$). Најнижа вредност задовољства одрживим туризмом је забележена у заштићеном подручју „Русанда“ ($M = 3,87$).

Анализом табеларно и графички приказаних података који се односе на укупан приказ добијених вредности у свим испитиваним заштићеним подручјима, може се извести закључак да еколошка одрживост има највише вредности у Специјалним резерватима природе „Обедска бара“, „Засавица“, „Ковиљско-петроварадински рит“ и „Краљевац“, где су добијене просечне вредности изнад 4.0 ($M > 4,00$), што представља релативно високе вредности. Ове информације могу указати на то да су еколошки принципи најизраженији управо у овим заштићеним подручјима. Такође, може се закључити да у овим подручјима туризам остварује најмање утицаје на природу, флору и фауну ових заштићених подручја. Овај резултат истраживања је значајан са аспекта планирања туристичког развоја, где туристичке активности треба усмерити ка заштити и унапређењу природних вредности. У осталим испитиваним подручјима просечне вредности еколошке димензије одрживости имају вредности које нису ниже од скале просечних вредности ($M < 3,50$).

Друга значајна димензија одрживости која остварује највећи утицај на одрживи туризам је социо-културна димензија. Испитаници су највише вредности дали овој димензији у Специјалним резерватима природе „Делиблатска пешчара“, „Засавица“ и „Карађорђево“, где су просечне вредности једнаке или веће од 4,00 ($M \geq 4,00$). Нешто ниже вредности имају остала заштићена подручја, али те вредности нису ниже од 3,56. Најнижу вредност ове димензије одрживости има Специјални резерват природе „Ковиљско-петроварадински рит“. Овај податак указује на недовољну интеракцију између посетилаца и локалног становништва кроз различите туристичке активности. Ово је значајно за управљаче овог заштићеног подручја како би у склопу акционих планова и планова заштите подручја акцентовали управо ове активности, које могу резултирати значајнијим социо-културним бенефитима. Слични планови могли би да буду део управљачких процеса у Специјалном резервату природе „Тителски брег“ и Парку природе „Русанда“.

Институционална димензија поседује укупну просечну вредност ($M = 3,63$), што је изнад просека. Специјални резерват природе „Делиблатска пешчара“ испитаници су са аспекта ове одрживости оценили са највишом оценом (3,81). Најнижим оценама испитаници су ову одрживост оценили у Специјалном резервату природе „Ковиљско-петроварадински рит“ ($M = 3,37$). Увођењем школа у природи, научних и едукативних центара, створиле би се могућности за посете различитих циљних група, где би локално становништво имало своју посебну улогу. Такође, изградња визиторског центра, ишла је у прилог развоју туризма у заштићеним подручјима која немају ове објекте. Зонирањем простора директно би се ограничиле деструктивне активности на окружење (Maksin *et al.*, 2018). Промоција заштите подручја и туризма од стране локалног становништва може бити јача страна одрживости. Активно упознавање посетилаца са законским регулативама које се тичу заштите природе, може представљати значајну активност за локално становништво и управљаче. Ово може бити добар предуслов за имплементацију националних и међународних статуса и режима заштите подручја.

Економска димензија одрживости је од стране испитаника најниже оцењена. Разлог за то јесу ниске вредности тврдњи да туризам у заштићеном подручју поспешује локалну економију и да утиче на запослење локалног становништва. Поред тога, на ниску вредност економске одрживости утицала је и тврдња да постоји одсуство економске користи за локално становништво од развоја туризма. Највишу вредност економска димензија има у Специјалном резервату природе „Карађорђево“ ($M = 3,47$) а најнижу у Специјалном резервату природе „Ковиљско-петроварадински рит“ ($M = 2,52$). Овај податак може бити значајан са аспекта планирања економске добити туризма кроз развој специфичних облика туризма, који због значаја еколошке димензије одрживости, морају бити усаглашени са принципима очувања природе.

Анализом приказаних података у овом поглављу, који се тичу утицаја туризма на елементе дестинације, може се закључити да бројне туристичке активности могу резултирати различите еколошке утицаје на географске и биолошке карактеристике заштићених подручја (Torres-Delgado & Saarinen, 2014; Valdivieso *et al.*, 2015). Непланска изградња туристичких објеката који се обично састоје од смештајних капацитета, туристичко-едукативних центара и стаза, саобраћајница и других, може створити различите ризике у заштићеном подручју. Наведени фактори имају за последицу девастацију ресурса, енергетску потрошњу, уништавање станишта, изумирање биљног и животињског света и друге геолошке промене. Такође, тип станишта и степен његове осетљивости на поремећај може имати удео у укупном обиму еколошког утицаја од стране туристичких активности (Selva *et al.*, 2011).

Имплементација активних мера заштите и контрола туристичког коришћења може се обезбедити изградњом визиторских центара, доступним брошурама које садрже јасне етичке кодексе који би требало да упуте на одређене одрживе активности и однос према природним и друштвеним вредностима, контролом носећег капацитета од стране управе и укључивањем корисника у директне активности заштите. Препоручено је и увођење еко-радионица и екотуризма по узору на слична заштићена подручја из света или окружења.

Због потребе за прецизнијим подацима који се тичу појединачних вредности и утицаја сваке тврдње у оквиру димензија одрживости, извршена је секторска подела просечних вредности сваке тврдње у свим испитиваним заштићеним подручјима.

То је приказано у Табели 15.

Табела 15. Просечне вредности тврдњи димензија одрживости (М) у заштићеним подручјима

димензије	Тврдње	ФГ	ДП	ОБ	ЗА	КА	КО	КР	ТБ	ПА	РУ	ПО	М
Еколошка одрживост	Постоји улога локалног становништва у заштити подручја	4,02	4,03	4,36	4,23	4,07	4,41	4,16	3,97	4,06	3,78	4,07	4,11
	У заштићеном подручју постоји туристичка инфраструктура (изграђеност и опремљеност) без штетног утицаја на околину	3,88	3,87	4,14	4,16	3,85	4,17	3,99	3,52	3,88	3,67	3,94	3,92
	Становницима су на располагању туристички објекти, услуге и активности	3,80	3,76	3,96	4,00	3,83	3,66	3,90	3,36	3,79	3,54	3,71	3,76
Економска одрживост	Туризам заштићеног подручја ствара економске користи за становништво	2,86	2,99	2,88	3,15	3,44	2,41	2,66	2,41	3,05	2,72	2,87	2,86
	Туризам заштићеног подручја поспешује локалну економију	2,70	2,43	2,34	2,98	3,03	2,39	2,39	2,40	2,84	2,72	2,26	2,59
	Туризам заштићеног подручја доприноси запослењу локалног становништва	2,92	2,59	2,30	3,08	3,24	2,18	2,49	2,19	3,20	2,92	2,41	2,68
	Локални производи су доступни куповини од стране туриста	3,25	3,50	2,83	3,97	3,95	2,93	3,27	3,26	3,96	3,24	3,69	3,44
	Посетиоци подржавају цене домаћих производа	3,18	3,36	3,16	3,44	3,67	2,68	3,23	2,85	3,41	3,04	3,35	3,22
Социо-културна одрживост	Туристи су заинтересовани за домаћу радиност и занате	3,99	4,23	4,13	4,24	4,25	3,83	4,10	3,99	4,24	3,83	4,11	4,09
	Туристи радо ступају у контакт са локалним становништвом	3,99	4,20	4,10	4,23	4,09	3,39	4,10	3,71	4,13	3,73	4,09	3,98
	Туристи се интересују за локалну традицију и обичаје	3,87	4,03	4,00	4,03	4,01	3,49	3,92	3,67	3,93	3,53	3,96	3,86
	Туристи посећују локалне објекте културе и манифестације	3,82	3,95	3,80	3,87	4,10	3,77	3,87	3,85	3,89	3,50	3,87	3,85
	Туристи су заинтересовани за историјске локалитете и налазишта	3,33	3,59	3,44	3,72	3,83	3,32	3,58	3,56	3,64	3,34	3,58	3,54
Институционална одрживост	Туристе кроз заштићено подручје воде обучени водичи и представници локалног становништва	3,64	3,84	3,73	3,77	3,83	3,87	3,71	3,72	3,75	3,50	3,70	3,73
	Туристи се у заштићеном подручју могу упознати са локалним брендovima (винаријама, етно кућама, домаћом радиношћу, локалним предузећима итд.)	3,66	3,76	3,43	3,67	3,74	3,01	3,61	3,07	3,74	3,30	3,59	3,51
	У заштићеном подручју се следе упутства управљача о заштити природе и туристичким активностима	3,73	3,86	3,71	3,77	3,85	3,72	3,66	3,72	3,81	3,51	3,70	3,73
	Туристима се пружају информације које одражавају историју резервата, становништва и насеља	3,63	3,79	3,59	3,67	3,79	2,87	3,73	3,00	3,79	3,35	3,66	3,53
Задовољство испитаника	Задовољан сам јер туризам производи различите користи за мене	4,05	4,05	4,25	4,30	4,03	3,83	4,22	3,96	4,14	4,00	4,19	4,09
	Задовољан сам јер туризам доприноси повећању атрактивности овог заштићеног подручја	3,96	3,90	3,89	3,89	4,08	3,88	4,00	3,86	3,95	3,91	3,88	3,93
	За мене је важно да у овом заштићеном подручју постоји одрживи туризам	4,00	3,90	3,90	3,95	4,17	4,15	4,03	4,09	3,95	3,80	3,89	3,98
	Задовољан сам стањем туризма у овом заштићеном подручју	4,01	3,94	3,95	3,93	4,22	4,03	4,04	3,94	4,03	3,79	3,96	3,99

Извор: Тришић, И.

Након анализе података у Табели 15. може се закључити да је присутно релативно високо задовољство испитаника са тврдњама у вези са одрживим туризмом и поред нижих појединачних вредности димензија одрживости.

Еколошка димензија одрживости је од стране испитаника оцењена са укупном просечном оценом ($M = 3,93$). Специјални резерват природе „Засавица“ поседује највише оцењену еколошку димензију одрживости (4,13). Највишу просечну вредност (M) ове димензије поседује тврдња да локално становништво активно учествује и заштити подручја (4,11). Такође, појединачну највишу вредност (M) поседује ова тврдња и то у заштићеном подручју Ковиљско-петроварадински рит (4,41), што представља релативно високу вредност. Поред тога, ова тврдња има високе вредности у Обедској бари и Краљевцу, док већина осталих подручја бележи вредност преко ($M > 4,00$). Најнижу вредност ове димензије одрживости има тврдња да су доступни туристички садржаји и еколошке активности (3,36) у Специјалном резервату природе „Тителски брег“. Посматрањем укупних вредности може се закључити да ово заштићено подручје поседује најниже оцењене вредности еколошке димензије од стране испитаника. Анализом резултата истраживања у претходним поглављима ове дисертације може се закључити да би одрживи туристички развој и заштита простора требало да егзистирају на најзначајнијим потенцијалима а то су: доступност фондова за унапређење заштите, постојање националних и међународних оквира заштите, активности локалне заједнице, постојање манифестација и могућност промоције етносоцијалних вредности (Scholtz *et al.*, 2015), зонирање простора, економске и еколошке добити од заштите, елиминисање загађивача у непосредној близини заштићеног простора, значајно решавање проблема отпадних вода, коришћење могућности развоја едукативних активности, постојање еко стаза и др. (Cottrell *et al.*, 2013; Asmelash & Kumar, 2019). Развој екотуризма, едукативног, екскурзионог, спортско-рекреативног и руралног туризма, може значајно утицати на промоцију заштићених подручја као еколошки прихватљивих туристичких дестинација (Queiroz *et al.*, 2002; Queiroz *et al.*, 2014; Higham & Miller, 2018). Прихода би се требало усмерити на унапређење природних вредности ових осетљивих дестинација. Овај процес може бити важан стуб одрживости у којем се еколошки аспект издваја као покретач других одрживих димензија, попут економских, социо-културних и институционалних.

У погледу економске димензије, испитаници су као најниже оцењене факторе идентификовали одсуство радних места, недовољан утицај туризма на локалну економију и одсуство донација за заштиту природе и врста у заштићеним подручјима. Најниже вредности ова димензија има у заштићеним подручјима Обедска бара, Ковиљско-петроварадински рит и Тителски брег. Анализом података закључује се да је у сва три подручја идентификован проблем отварања радних места под утицајем туризма. Такође, најниже оцењена тврдња у ова три посматрана подручја јесте утицај туризма на локалну економију. Анализом ових вредности може се закључити да би требало направити везу између атрактивности заштићеног подручја, посета туриста и економских утицаја на локално становништво и привреду. Правилан развој туризма може утицати на масовност посета у заштићеним подручјима (Cottrell *et al.*, 2007; Shen & Cottrell, 2008; Khan *et al.*, 2022). На такав начин може се директно утицати на повећање радних места за локалну заједницу (Lata *et al.*, 2023; Obradović *et al.*, 2020). Посетиоцима у заштићеним подручјима на располагању може бити широк спектар локалних производа јер остали одговори указују на важност ове тврдње и податак да су посетиоци управо заинтересовани и спремни да за њих плате одговарајућу цену. Приликом планирања развоја туризма у заштићеним подручјима посебна пажња би требало да буде усмерена ка јачању улоге резидената у промоцији локалних производа и локалне културе (Stojanović *et al.*, 2024). Економска одрживост је оцењена нешто вишим оценама у заштићеним подручјима Карађорђево и Палић. Испитаници су као најзначајнију тврдњу издвојили доступност локалних производа посетиоцима и подршку цени тих производа од стране посетилаца ($3,41 \geq M \geq 3,67$). Наведене тврдње имају највише вредности у заштићеним подручјима Засавица (3,97) и Поњавица (3,69). Најнижу вредност ова димензија одрживости има у заштићеном подручју Ковиљско-петроварадински рит (2,18), и то тврдња да туризам

утиче на стварање радних места и запослење локалног становништва. Иста тврдња поседује релативно идентичну вредност (2,19) у Специјалном резервату природе „Тителски брег“. Ако се посматрају просечне вредности тврдњи у свим посматраним подручјима може се закључити да укупну најнижу вредност економске димензије одрживости има тврдња да туризам остварује утицај на локалну економију (2,59). То се може идентификовати са степеном развијености туризма, што може користити управљачима других заштићених подручја. Такође, ово може значити да је локално становништво које живи уз заштићено подручје препознало шансу да пласира своје производе посетиоцима уз приступачну цену. Анализом претходних истраживања у овој дисертацији може се закључити да економска димензија има важну и покретачку улогу у одрживом туризму (Cottrell *et al.*, 2007; Shen & Cottrell, 2008; Obradović *et al.*, 2020; Khan *et al.*, 2022; Lata *et al.*, 2023; Stojanović *et al.*, 2024). Туризам може остварити позитиван економски допринос свим корисницима заштићеног подручја. На пример, правилно организован и регулисан туризам, као што је случај код посетилаца који су заинтересовани за едукативне облике туризма, може обезбедити средства за финансирање истраживања, едукацију и заштиту окружења и врста. Анализом резултата истраживања у претходним поглављима може се закључити да су овакви приходи директно помогли финансирању националних паркова и одрживог развоја, посебно у земљама у развоју (McCool *et al.*, 2001). Туризам се у заштићеним подручјима са аспекта економске димензије одрживости може посматрати као средство за обезбеђење финансијских средстава путем различитих метода, укључујући донације, улазнице, накнаде за изнајмљивање и лиценце, опорезивање туристичких малопродајних трговаца и привредних субјеката везаних за туризам (Stojanović, 2023). Остварење економске добити би требало да буде важан циљ локалног становништва које живи у насељима удаљеним од зона заштите и простирања заштићеног подручја. Тако позиционирана насеља требало би валоризовати као контрактивне туристичке зоне, односно зоне остварења првих контаката туриста са локалном заједницом приликом доласка у дестинацију и одласка на локалитет (Romelić & Ćurčić, 2001; Romelić & Tomić, 2002).

Социо-културна димензија је од стране испитаника оцењена релативно вишим оценама од просечне скале ($M > 3,50$). Најнижа вредност ове димензије одрживости бележи се у заштићеном подручју Ковиљско-петроварадински рит (3,32), и то тврдња да су туристи заинтересовани за историјске локалитете и налазишта. Највећу вредност ова димензија (4,25) има у Карађорђеву, и то тврдња да су посетиоци заинтересовани за локалне занате и домаћу радиност. Релативно идентичне вредности ова значајно издвојена тврдња има у заштићеним подручјима Засавица и Палић (4,24). Приликом израде стратегија одрживог туристичког развоја, локални производи морају зауимати значајно место у туристичкој понуди (Belsoy *et al.*, 2012). Потребно је имплементирати креативне радионице у којима су едукатори туриста управо представници локалне заједнице (Bramwell, 2015). Стварањем такве интеракције и везе, туристи могу на најбољи начин прихватити информације и научити о култури, обичајима, домаћој радиности, гастрономији, изворном народном мелосу, односу човека према природи и ресурсима из природе, унапређењу природних и друштвених вредности (Butzmann & Job, 2017). Индиректни социо-културни утицаји туризма се могу манифестовати кроз пораст локалног учешћа у дешавањима, која су у вези са туризмом, оснаживање културних вредности и традиције унутар дестинације, елиминисање етничких и културних предрасуда, подстицање локалног поноса и грађанског активизма и изложеност новим идејама кроз глобализацију (Dwyer & Edwards, 2009).

Институционална димензија одрживости је релативно ниже оцењена од стране испитаника ($M=3,63$). Испитаници су идентификовали одсуство писаних обавештења и публикација о историји становништва и настајању заштићеног подручја. Постојање различитих брошура и информатора је врло важно за посетиоце (Stojanović, 2023). На овај начин се директно врши едукација и презентација свих значајних туристичких вредности. Посетиоци се уз помоћ ових пропагандних средстава могу едуковати о култури, традицији, историји становништва, културним и природним вредностима заштићеног подручја и његове околине.

Анализом приказаних резултата може се закључити да је за побољшање стања одрживог туризма потребно значајније развијање институционалних вредности. Процес развоја туризма треба да интегриса и активности око едукације посетилаца о локалним производима и начину њихове производње, као и ангажовање у заштити подручја. Ово као резултат може имати јачање интеракције између резидената и посетилаца (Cottrell *et al.*, 2013; Asmelash & Kumar, 2019), што може имати директне везе са јачањем социо-културне одрживости заштићеног подручја. Ако се анализирају одговори испитаника у оквиру ове димензије, може се закључити да највише вредности поседује тврдња да се у заштићеном подручју следе упутства управљача о заштити природе и туристичким активностима (3,86 и 3,85) у заштићеним подручјима Делиблатска пешчара и Карађорђево. Поред тога, тврдње са релативно високим вредностима да туристе кроз заштићено подручје воде обучени водичи и представници локалног становништва ($M = 3,87, 3,84$ и $3,83$) имају заштићена подручја Ковилско-петроварадински рит, Делиблатска пешчара и Карађорђево. Развојем специфичних облика туризма могу се у значајној мери јачати институционалне вредности заштићених подручја (Ristić *et al.*, 2024). Такви облици туризма могу бити едукативни, екотуризам, посматрање природе, фотографисање птица и други облици кроз које ће јачати улога резидената и посетилаца, односно институционална димензија одрживог туризма.

Анализом вредности задовољства испитаника одрживим туризмом могу се идентификовати релативно високе вредности ($3,79 \geq M \geq 4,25$). Укупна просечна вредност задовољства одрживим туризмом износи $M = 3,99 \approx 4,00$. Испитаници су истакли да је важно развијати туризам у заштићеним подручјима. Такође, истакли су да туризам доноси различите користи и да утиче на атрактивност дестинације. У развој туризма је потребно значајније укључивати резиденте, што се подудара са резултатима истраживања описаним у претходним поглављима. Посетиоци у сваком погледу очекују помоћ резидената у различитим туристичким активностима. На тај начин се директно гради веза између резидената и посетилаца, што може представљати карику у развоју туризма заштићених подручја (Stojanović *et al.*, 2023).

Како би се у потпуности могле сагледати наведене просечне вредности димензија одрживости и задовољства испитаника одрживим туризмом, потребно је приказати учесталост исказаних одговора. Учесталост оцена одрживог развоја туризма и задовољства испитаника приказана је у Табели 16.

Табела 16. Учесталост оцена одрживог развоја туризма и задовољства испитаника

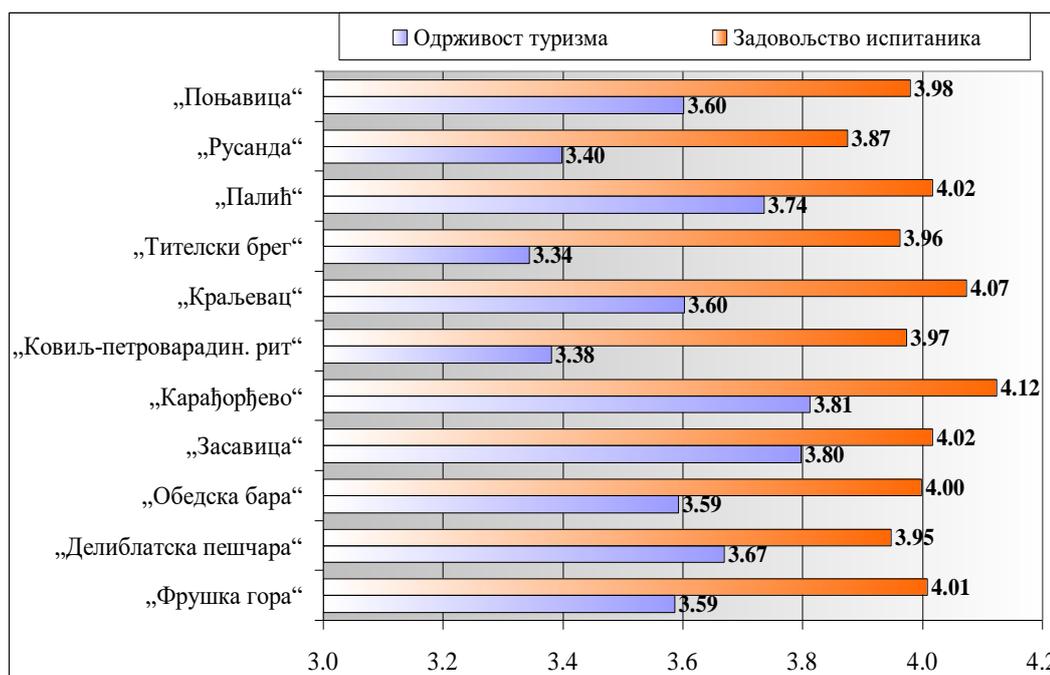
Тврдња	<i>n</i>	О ц е н а				
	%	1	2	3	4	5
Еколошка одрживост						
Постоји улога локалног становништва у заштити подручја	<i>n</i>	18	273	1.064	2.465	2.187
	%	0,3	4,5	17,7	41,0	36,4
У заштићеном подручју постоји туристичка инфраструктура (изграђеност и опремљеност) без штетног утицаја на околину	<i>n</i>	26	471	1.447	2.186	1.877
	%	0,4	7,8	24,1	36,4	31,2
У заштићеном подручју становницима су на располагању туристички објекти, услуге и активности	<i>n</i>	24	547	1.278	3.212	946
	%	0,4	9,1	21,3	53,5	15,7
Економска одрживост						
Туризам заштићеног подручја ствара економске користи за локално становништво	<i>n</i>	476	1.727	2.241	1.392	171
	%	7,9	28,7	37,3	23,2	2,8
Туризам заштићеног подручја поспешује локалну економију	<i>n</i>	617	2.313	2.209	758	110

Тврдња	<i>n</i>	О ц е н а				
	%	1	2	3	4	5
Туризам заштићеног подручја поспешује локалну економију	%	10,3	38,5	36,8	12,6	1,8
Туризам заштићеног подручја доприноси запослењу локалног становништва	<i>n</i>	424	2.691	1522	1.164	206
	%	7,1	44,8	25,3	19,4	3,4
Локални производи су доступни куповини од стране туриста	<i>n</i>	148	1.343	1.631	1.642	1.243
	%	2,5	22,4	27,1	27,3	20,7
Посетиоци подржавају цене домаћих производа	<i>n</i>	317	1.443	1.358	2.458	431
	%	5,3	24,0	22,6	40,9	7,2
Социо-културна одрживост						
Туристи су заинтересовани за домаћу радиност и занате	<i>n</i>	13	363	824	2.726	2.081
	%	0,2	6,0	13,7	45,4	34,6
Туристи радо ступају у контакт са локалним становништвом	<i>n</i>	0	642	819	2.497	2.049
	%	0	10,7	13,6	41,6	34,1
Туристи се интересују за локалну традицију и обичаје	<i>n</i>	0	482	948	3.480	1.097
	%	0	8,0	15,8	57,9	18,3
Туристи посећују локалне објекте културе и манифестације	<i>n</i>	0	498	1.530	2.444	1.535
	%	0	8,3	25,5	40,7	25,5
Туристи су заинтересовани за историјске локалитете и налазишта	<i>n</i>	51	635	2.171	2.434	716
	%	0,8	10,6	36,1	40,5	11,9
Институционална одрживост						
Туристе кроз заштићено подручје воде обучени водичи и представници локалног становништва	<i>n</i>	1	893	972	3.055	1.086
	%	0,0	14,9	16,2	50,8	18,1
Туристи се у заштићеном подручју могу упознати са локалним брэндовима (винаријама, етно кућама, домаћом радиношћу, локалним предузећима итд.)	<i>n</i>	21	1.124	1.287	2.858	717
	%	0,3	18,7	21,4	47,6	11,9
У заштићеном подручјима се следе упутства управљача о заштити природе и туристичким активностима	<i>n</i>	0	964	884	2.963	1.196
	%	0,0	16,0	14,7	49,3	19,9
Туристима се пружају информације које одражавају историју резервата, становништва и насеља	<i>n</i>	1	1.282	1.009	2.869	846
	%	0,0	21,3	16,8	47,8	14,1
Задовољство испитаника						
Задовољан сам јер туризам у заштићеном подручју производи различите користи за мене	<i>n</i>	7	405	698	2.801	2096
	%	0,1	6,7	11,6	46,6	34,9
Задовољан сам јер туризам доприноси повећању атрактивности овог заштићеног подручја	<i>n</i>	7	492	981	3.015	1.512
	%	0,1	8,2	16,3	50,2	25,2
За мене је важно да у овом заштићеном подручју постоји одрживи туризам	<i>n</i>	3	442	825	3.198	1.539

Тврдња	<i>n</i>	О ц е н а				
	%	1	2	3	4	5
За мене је важно да у овом заштићеном подручју постоји одрживи туризам	%	0,0	7,4	13,7	53,2	25,6
Задовољан сам стањем туризма у овом заштићеном подручју	<i>n</i>	0	333	1.058	3.062	1.554
	%	0,0	5,5	17,6	51,0	25,9

Извор: Тришић, И.

Напред приказане укупне вредности одрживог туризма и задовољства испитаника по заштићеним подручјима могу се приказати графички (Графикон 11).

Графикон 11. Преглед аритметичких средина оцена одрживог туризма и задовољства локалног становништва према заштићеним подручјима

Извор: Тришић, И.

Анализом података у Графикону 12, установљава се да су испитаници изразили највеће слагање са датим тврдњама и дали оцене одрживог туризма и задовољства (највеће и са најмањом разликом) за Специјални резерват природе „Карађорђево“ (3,81 и 4,12) и „Засавица“ (3,80 и 4,02), као и за Парк природе „Палић“ (3,74 и 4,02). Код осталих заштићених подручја релативно је велика разлика у оценама, нарочито за СРП „Тителски брег“ (3,34 и 3,96), „Ковиљско-петроварадински рит“ (3,38 и 3,97) и „Краљевац“ (3,60 и 4,07), као и за ПП „Русанда“ (3,40), са којом су и најмање задовољни (3,87).

5.4 Тестирање хипотеза

Тестирање хипотеза је вршено простом и вишеструком регресионом анализом у којој је садржана и корелација између одговарајућих варијабли. Најпре је вршена провера нормалности расподеле података Колмогоров-Смирнов-им тестом. Све варијабле немају нормалну дистрибуцију, због чега је за испитивање међусобне повезаности коришћен непараметарски Спирманов коефицијент корелације ранга. У циљу праћења и упоређивања средњих вредности анализирајућих варијабли и утврђивања значајности њихових разлика, вршено је тестирање помоћу упареног Т-теста.

Главна хипотеза X_1 : Одрживи туризам заштићених подручја АП Војводине позитивно утиче на задовољство локалног становништва.

Резултати упареног Т-теста (Табела 17) су показали да постоји статистички значајна разлика аритметичких средина одрживог туризма ($M = 3,59$) и задовољства локалног становништва ($M = 3,99$; $p = 0,000 < 0,01$).

Спирманов коефицијент показује да је корелација између ове две варијабле позитивна, релативно слаба али и веома значајна ($\rho = 0,242$; $p < 0,01$), што наводи на закључак о значајној повезаности ове две варијабле.

Табела 17. Аритметичке средине одрживог туризма и задовољства локалног становништва

Варијабле	М	СД	t	df	p
Одрживи туризам	3,59	0,62	-40,413	6006	0,000
Задовољство локалног становништва	3,99	0,64			

М - аритметичка средина; СД – стандардна девијација; df-степен слободе (N-1).

** Значајност М је на нивоу 0.01.

Извор: Тришић, И.

Резултати просте регресионе анализе (Табела 18) показују да је модел значајан и да одрживи туризам има значајан позитиван утицај на задовољство локалног становништва ($\beta = 0,242$; $p < 0,01$). Нестандардизовани коефицијент регресије (В) показује снагу регресије између ове две варијабле, док је стандардизовани коефицијент регресије (β) валидан показатељ регресије. Код просте регресионе анализе регресија се може посматрати као корелација између две варијабле (зависне и независне), због чега су коефицијент корелације и стандардизовани коефицијент регресије исти ($R = \beta = 0,242$). Коефицијент детерминације (R^2), као квадрат коефицијента корелације, показује колику варијансу зависне променљиве објашњава независна променљива ($R^2 = 0,058$), што значи да је варијанса објашњена са 6%. Иако се ради о релативно слабој регресији, може се констатовати да је регресија слаба и веома значајна ($p < 0,01$).

Значајност модела опредељује статистика ANOVA (F) теста, тако што је модел значајан уколико је значајна F-вредност ($F = 372,501$; $p < 0,01$).

Табела 18. Резултати просте регресионе анализе (зависна варијабла: Задовољство локалног становништва)

Варијабла	В	β	t	p
Константа	3,092	-	65,514	0,000
Одрживи туризам	0,250	0,242	19,300	0,000
R=0,242; $R^2=0,058$; F=372,501** (модел је значајан)				

В - нестандардизовани коефицијент регресије, β - стандардизовани коефицијент регресије, t - вредност, p - значајност регресије, R - коефицијент корелације, R^2 - коефицијент детерминације, F - фишерава вредност ANOVA - теста.

** Значајност на нивоу $p < 0,01$.

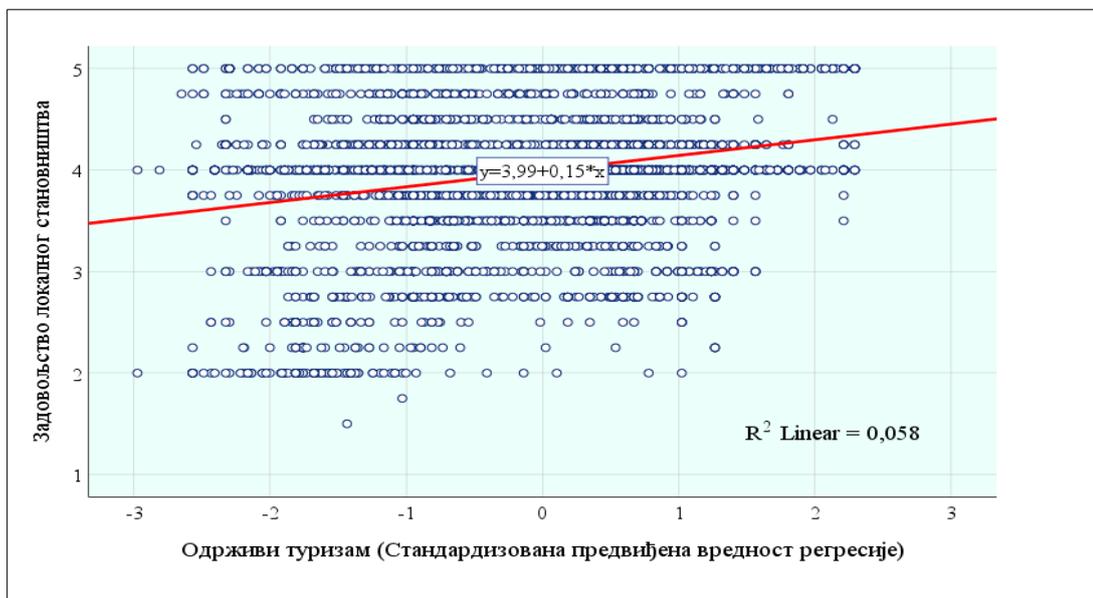
Извор: Тришић, И.

Графички приказ просте регресије (Графикон 12) приказује дијаграм расипања задовољства локалног становништва у односу на одрживи туризам заштићених подручја. Плаве тачке на графикону представљају координате оцена сваког испитаника. По x-оси су оцене одрживог туризма а по у-оси су оцене задовољства испитаника. Са графикона се може уочити да дистрибуција већине тачака није близу око праве (црвене линија) и да је расипање релативно велико, што показује да је корелација слабија. Снагу регресије показује нагиб праве, која пролази кроз средину свих тачака по функцији $y = f(x)$ и може се израчунати вредност зависне променљиве „у” у зависности од независне променљиве „х” по формули:

$$y = a + b \times x$$

где је a одсечак на y -оси а b је коефицијент правца (регресије).

Коефицијент правца је тангенс угла α^4 , кога права заклапа са x -осом и представља коефицијент регресије β . Будући да је коефицијент регресије $\beta = 0,242$, вредности тангенса одговара угао нагиба α од $13,6^\circ$, који показује релативно слабу регресију.

Графикон 12. Дијаграм расипања задовољства локалног становништва у односу на одрживи туризам заштићених подручја
Извор: Тришић, И.

Приказани резултати указују да одрживи туризам заштићених подручја АП Војводине позитивно утиче на задовољство локалног становништва, стога се **хипотеза X_1 прихвата** у потпуности.

Помоћна хипотеза $X_{1.1}$: Еколошка димензија одрживости у значајној мери доприноси одрживом туризму одабраних заштићених подручја Аутономне Покрајине Војводине.

Резултати упареног Т-теста (Табела 19) су показали да постоји статистички значајна разлика аритметичких средина еколошке одрживости ($M = 3,91$) и одрживог туризма ($M = 3,59$; $p = 0,000 < 0,01$).

Спирманов коефицијент корелације показује да је корелација између ове две варијабле позитивна, веома снажна и значајна ($\rho = 0,849$; $p < 0,01$), што наводи на закључак о снажној повезаности ове две варијабле.

Табела 19. Аритметичке средине еколошке одрживости и одрживог туризма

Варијабле	М	СД	t	df	p
Еколошка одрживост	3,91	0,77	61,698	6006	0,000
Одрживи туризам	3,59	0,62			

Извор: Тришић, И.

⁴ Коефицијент регресије (корелације) може имати највећу вредност од 1 (или -1 код опадајуће функције), којој одговара правац под углом од 45° (135°) у односу на x -осу.

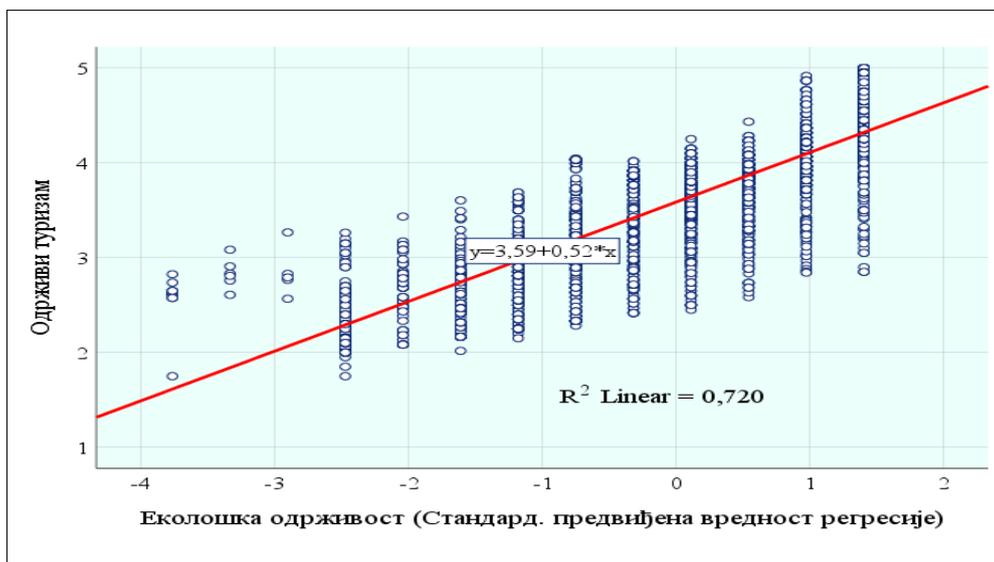
Резултат ANOVA - теста показује да је модел поседује значајну F - вредност. Резултати просте регресионе анализе (Табела 20) показују да на одрживи туризам врло значајно и позитивно утиче еколошка одрживост туризма ($\beta = 0,849$; $p < 0,01$).

Табела 20. Резултати просте регресионе анализе
(зависна варијабла: Одрживи туризам)

Варијабла	B	β	t	p
Константа	0,937	-	43,148	0,000
Еколошка одрживост	0,677	0,849	124,335	0,000
R=0,849; R ² =0,720; F= 15459,294** (модел је значајан)				

Извор: Тришић, И.

Проста регресија приказана је графички на дијаграму расипања одрживог туризма у односу на еколошку одрживост (Графикон 13). Са графикона се може уочити да је дистрибуција већине тачака близу праве црвене линије и да је расипање релативно мало, што показује да је регресија веома снажна. Овај закључак потврђује нагиб праве, односно велики угао који права заклапа са x-осом. Будући да је коефицијент регресије $\beta = 0,849$, овој вредности тангенса одговара угао нагиба α од $40,3^\circ$, који показује врло снажну и значајну регресију.

Графикон 13. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на еколошку одрживост
Извор: Тришић, И.

Приказани резултати указују да еколошка димензија одрживости у великој и значајној мери доприноси одрживом туризму ових заштићених подручја, стога се **хипотеза Х1.1 прихвата у потпуности**.

Помоћна хипотеза Х1.2: Економска димензија позитивно утиче на одрживи туризам одабраних заштићених подручја.

Резултати упареног Т-теста (Табела 21) указују на постојање статистички значајних разлика аритметичких средина економске одрживости (2,94) и одрживог туризма ($M = 3,59$; $p = 0,000 < 0,01$).

Спирманова корелациона анализа показује да је корелација између ове две варијабле позитивна, веома снажна и значајна ($\rho = 0,698$; $p < 0,01$), што потврђује снажну повезаност ове две варијабле.

Табела 21. Аритметичке средине економске одрживости и одрживог туризма

Варијабле	М	СД	t	df	p
Економска одрживост	2,94	0,79	-88,006	6006	0,000
Одрживи туризам	3,59	0,62			

Извор: Тришић, И.

Резултати просте регресионе анализе (Табела 22) показују да је модел значајан и да економска одрживост има позитиван, снажан и врло значајан утицај на одрживи туризам ($\beta = 0,698$; $p < 0,01$).

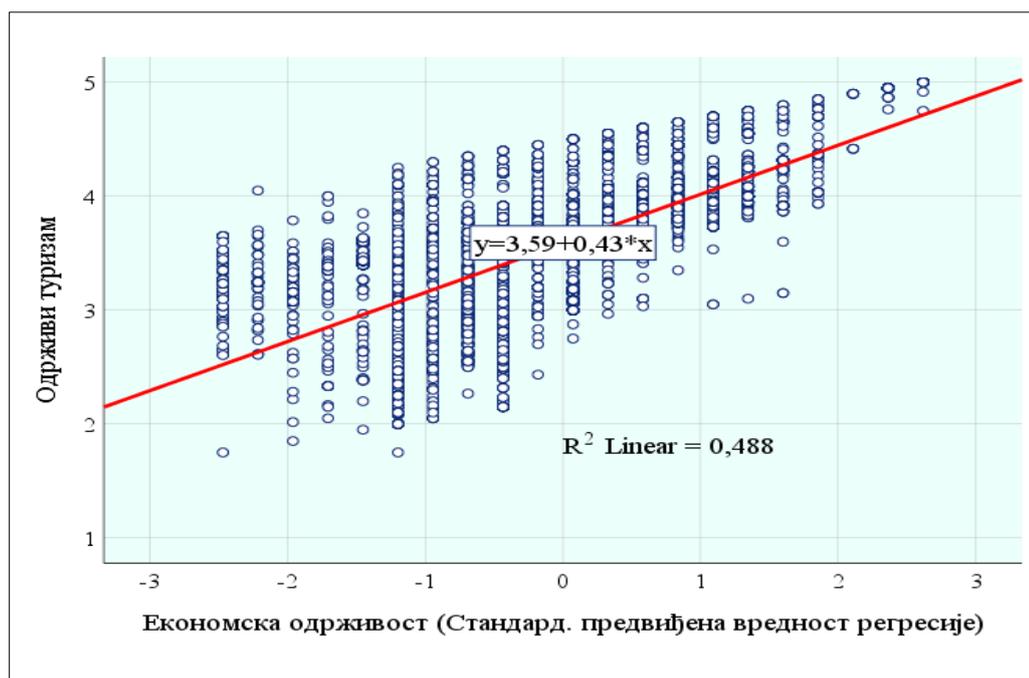
Табела 22. Резултати просте регресионе анализе (зависна варијабла: Одрживи туризам)

Варијабла	В	β	t	p
Константа	1,974	-	89,455	0,000
Економска одрживост	0,548	0,698	75,637	0,000

R=0,698; R²=0,488; F= 5721,018
 ** (модел је значајан)

Извор: Тришић, И.

Графикон 14 приказује дијаграм расипања одрживог туризма у односу на економску одрживост. Из графикона се може уочити да је дистрибуција већине тачака близу праве линије и да је расипање релативно мало а да је нагиб праве велики, што значи да је регресија веома снажна. Коефицијенту регресије $\beta = 0,698$ одговара угао нагиба α од 35°, који потврђује врло снажну и значајну регресију.

Графикон 14. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на економску одрживост

Извор: Тришић, И.

Закључује се да економска димензија врло снажно и значајно утиче на одрживи туризам одабраних заштићених подручја, стога се **хипотеза Х_{1.2} прихвата у потпуности**.

Помоћна хипотеза Х_{1.3}: Социо-културна димензија позитивно утиче на одрживост туризма одабраних заштићених подручја Војводине.

Постоји статистички веома значајна разлика аритметичких средина социо-културне одрживости (3,86) и одрживог туризма ($M = 3,59$; $p = 0,000 < 0,01$), што потврђују резултати упареног Т-теста (Табела 23).

Спирманов коефицијент показује да је корелација између ове две варијабле позитивна, веома снажна и значајна ($\rho = 0,756$; $p < 0,01$), из чега се закључује да је повезаност ове две варијабле веома снажна.

Табела 23. Аритметичке средине социо-културне одрживости и одрживог туризма

Варијабле	М	СД	t	df	p
Социо-културна одрживост	3,86	0,65	47,589	6006	0,000
Одрживи туризам	3,59	0,62			

Извор: Тришић, И.

Резултати просте регресионе анализе (Табела 24) показују да је модел значајан ($F = 8019,455$; $p < 0,01$) и да социо-културна одрживост има позитиван, снажан и веома значајан утицај на одрживи туризам ($\beta = 0,756$; $p < 0,01$).

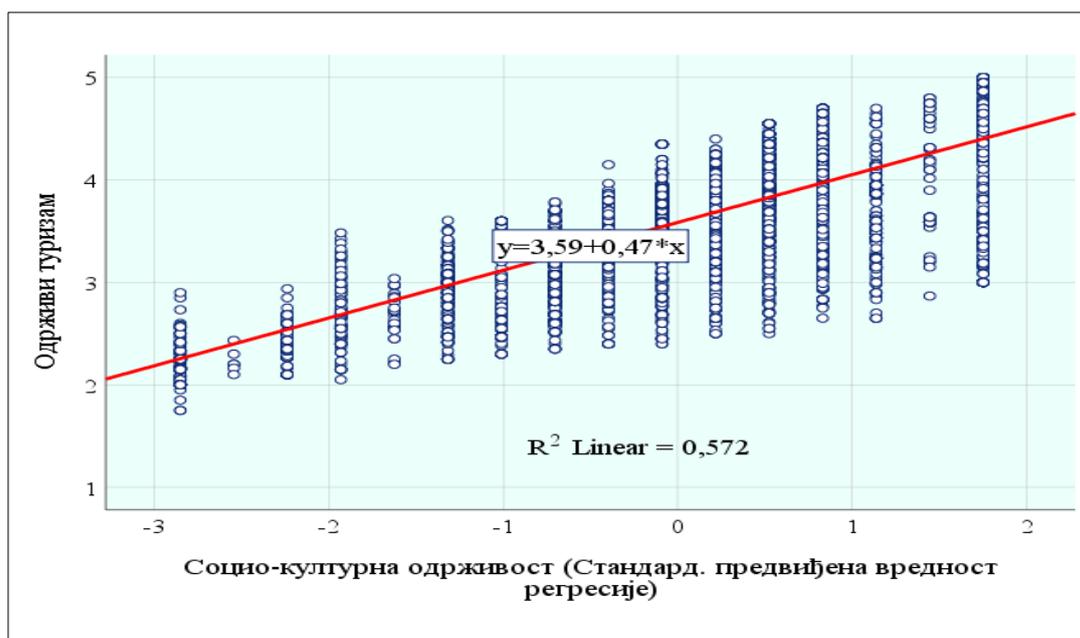
Табела 24. Резултати просте регресионе анализе (зависна варијабла: Одрживи туризам)

Варијабла	B	β	t	p
Константа	0,823	-	26,320	0,000
Социо-културна одрживост	0,716	0,756	89,551	0,000

$R=0,756$; $R^2=0,572$; $F= 8019,455^{**}$ (модел је значајан)

Извор: Тришић, И.

Графички приказ просте регресионе анализе (Графикон 15) показује дијаграм расипања одрживог туризма у односу на социо-културну одрживост. Са графикона се може уочити да је дистрибуција већине тачака близу праве линије и без великог расипања, као и да је нагиб праве велики, што значи да је регресија веома снажна. Коефицијенту регресије $\beta = 0,756$ одговара угао нагиба α од 37° , што потврђује врло снажну и значајну регресију.

Графикон 15. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на социо-културну одрживост

Извор: Тришић, И.

Резултати упућују на чињеницу да социо-културна димензија позитивно, снажно и веома значајно утиче на одрживост туризма одабраних заштићених подручја, стога се **хипотеза Х1.3 прихвата у потпуности**.

Помоћна хипотеза Х1.4: Институционална димензија има важну улогу у одрживом туризму одабраних заштићених подручја Војводине.

Резултати упареног Т-теста (Табела 25) су показали да постоји статистички значајна разлика аритметичких средина институционалне одрживости (3,63) и одрживог туризма (М = 3,59; $p = 0,000 < 0,01$). Спирманов коефицијент показује да је корелација између ове две варијабле позитивна, релативно слаба, али и веома значајна ($\rho = 0,864$; $p < 0,01$), што наводи на закључак о снажној повезаности ове две варијабле.

Табела 25. Аритметичке средине институционалне одрживости и одрживог туризма

Варијабле	М	СД	<i>t</i>	df	<i>p</i>
Институционална одрживост	3,63	0,89	7,151	6006	0,000
Одрживи туризам	3,59	0,62			

Извор: Тришић, И.

Резултати просте регресионе анализе (Табела 26) показују да је модел значајан ($F = 17676,256$; $p < 0,01$) и да институционална одрживост има позитиван, снажан и веома значајан утицај на одрживи туризам ($\beta = 0,864$; $p < 0,01$).

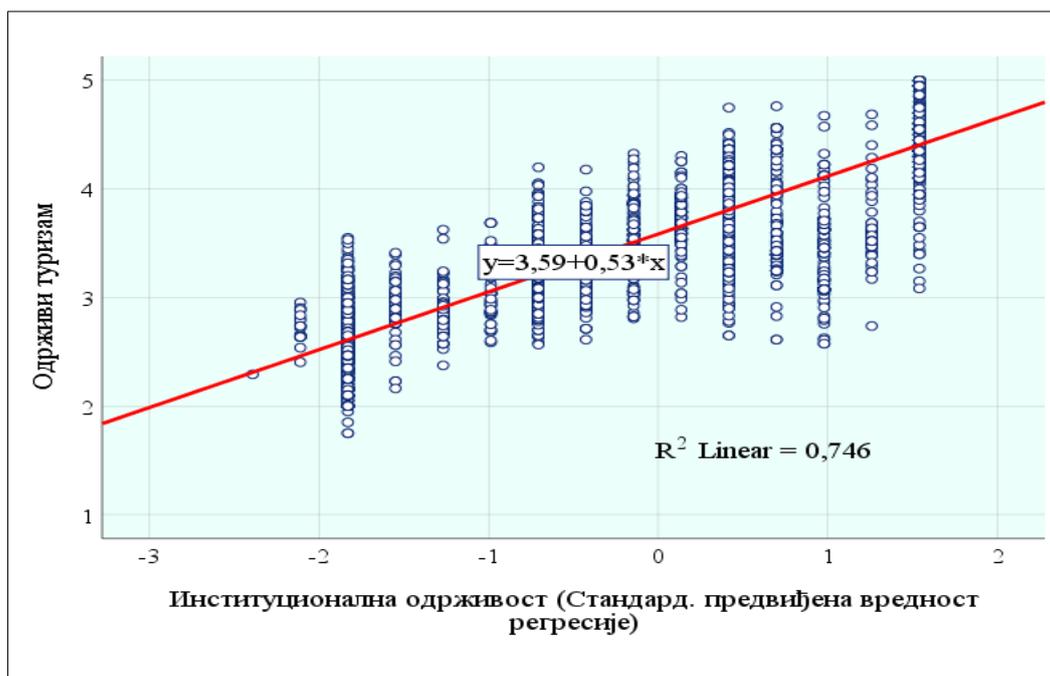
Табела 26. Резултати просте регресионе анализе (зависна варијабла: Одрживи туризам)

Варијабла	В	β	<i>t</i>	<i>p</i>
Константа	1,413	-	83,980	0,000
Институционална одрживост	0,599	0,864	132,952	0,000

$R=0,864$; $R^2=0,746$; $F=17676,256^{**}$ (модел је значајан)

Извор: Тришић, И.

Графички приказ просте регресионе анализе (Графикон 16) показује дијаграм расипања одрживог туризма у односу на институционалну одрживост. Са графикона се може уочити да је дистрибуција већине тачака близу праве линије и да нема великог расипања, као и да је нагиб праве велики, што значи да је регресија веома снажна. Коефицијенту регресије $\beta = 0,864$ одговара угао нагиба α од $40,8^\circ$, што потврђује врло снажну и значајну регресију.

Графикон 16. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на институционалну одрживост
Извор: Тришић, И.

На основу свих приказаних резултата може се закључити да институционална димензија позитивно и веома снажно утиче на одрживи туризам, и да има значајну улогу у одабраним заштићеним подручјима, стога се **хипотеза Х1.4 прихвата у потпуности**.

Поред тестирања хипотеза о појединачном утицају свих димензија одрживости на одрживи туризам заштићених подручја, испитан је истовремени утицај свих димензија на одрживи туризам, применом вишеструке регресионе анализе (Табела 27). Резултати вишеструке регресионе анализе показују да је модел значајан ($p < 0,01$) и да све димензије одрживости имају позитиван, снажан и веома значајан утицај на одрживи туризам ($p < 0,001$).

У овом случају, упоређивање јачине утицаја димензија на одрживи туризам врши се према коефицијенту регресије β . Најснажнији утицај на одрживи туризам по редоследу имају димензије: институционална одрживост ($\beta = 0,361$), економска ($\beta = 0,319$), еколошка одрживост ($\beta = 0,313$) и социо-културна одрживост ($\beta = 0,264$), што се разликује у односу на претходна тестирања.

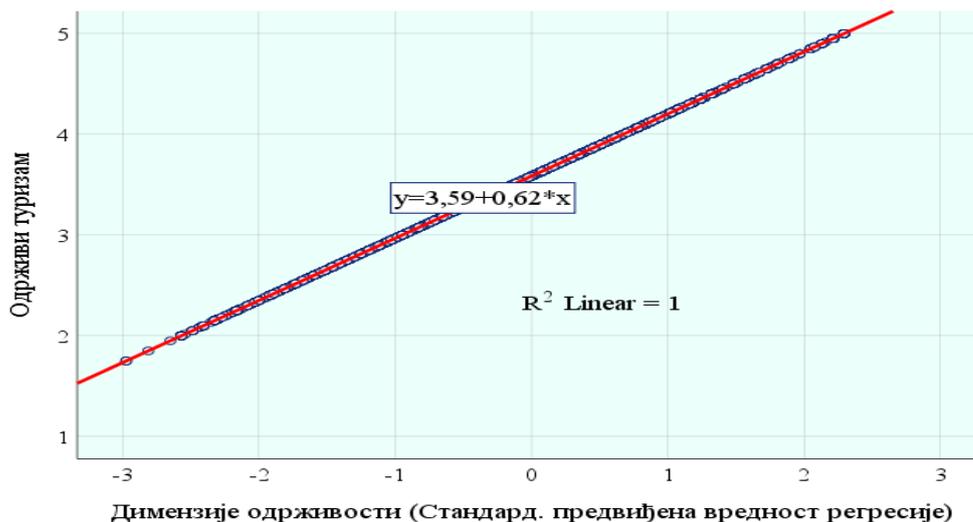
Табела 27. Резултати вишеструке регресионе анализе

Испитиване димензије	B	β	t	p
Еколошка одрживост	0,250	0,313	106954491,848	0,000
Економска одрживост	0,250	0,319	134071864,978	0,000
Социо-културна одрживост	0,250	0,264	97229940,279	0,000
Институционална одрживост	0,250	0,361	118010497,411	0,000

R=R²=1; F=59520,952** (модел је значајан)

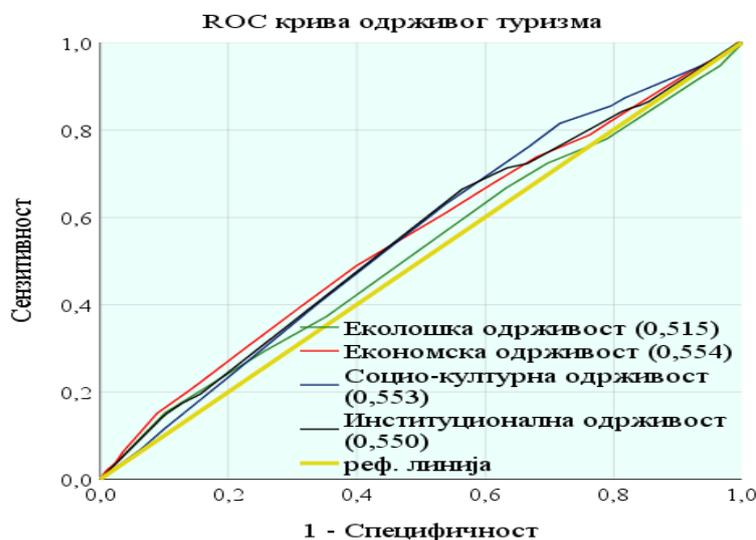
Извор: Тришић, И.

Графички приказ вишеструке регресионе анализе (Графикон 17) показује дијаграм расипања одрживог туризма у односу на све димензије одрживости. Коефицијент линеарне корелације ($R = 1, \alpha = 45^\circ$) показује максималну теоријску корелацију одрживог туризма и стандардизованих предиктивних вредности димензија одрживости. Значај ових показатеља је у томе што они потврђују тачност изведене варијабле одрживог туризма из својих димензија и тачност претходних тестирања хипотеза.

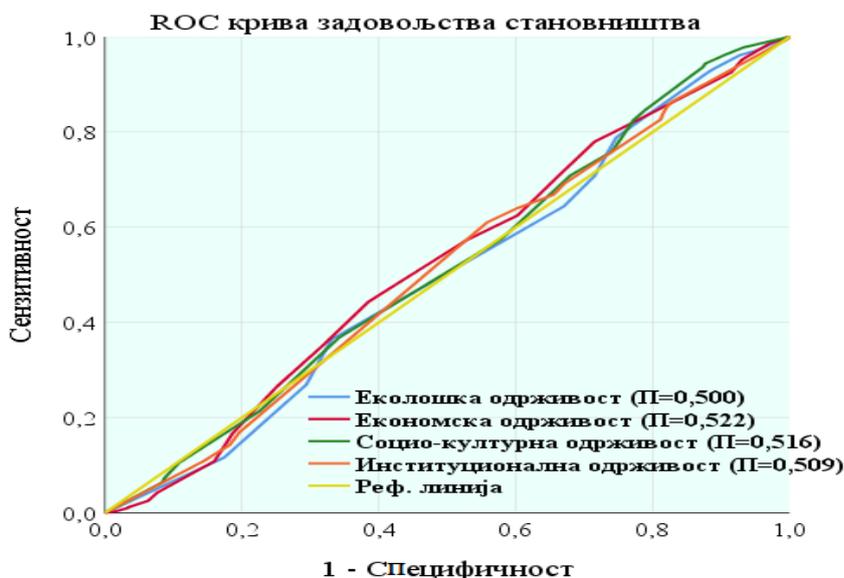
Графикон 17. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на све димензије одрживости
Извор: Тришић, И.

У циљу утврђивања различитости утицаја појединих димензија на одрживи туризам у заштићеним подручјима, вршена је анализа ROC криве (Графикон 18). Површине испод криве (П) утврђују јачину утицаја предикторских варијабли (димензије) на зависну варијаблу (одрживи туризам). Према површинама које заклапају криве, утицај димензија на одрживост туризма је следећи: економска одрживост ($\Pi = 0,554$), социо-културна одрживост ($\Pi = 0,553$) и институционална одрживост ($\Pi = 0,550$) са значајношћу утицаја $p < 0,01$ и еколошка одрживост ($\Pi = 0,519$; $p < 0,05$).

Графикон 18. Утицај димензија на одрживост развоја туризма у заштићеним подручјима
Извор: Тришић, И.

Испитани су истовремени утицаји појединих димензија одрживог туризма на задовољство становништва у заштићеним подручјима, такође применом анализе ROC криве (Графикон 19). Према површинама које заклапају криве, утицај димензија одрживог туризма на задовољство становништва је слабији, али са истим редоследом значајности: економска одрживост ($\Pi = 0,522$), социо-културна одрживост ($\Pi = 0,516$) и институционална одрживост ($\Pi = 0,509$) са значајношћу утицаја $p < 0,01$ и еколошка одрживост ($\Pi = 0,500$; $p < 0,05$).

Графикон 19. Утицај димензија одрживости развоја туризма на задовољство становништва у заштићеним подручјима
Извор: Тришић, И.

Помоћна хипотеза $X_{1.5}$: Постоје статистички значајне разлике у перцептивним ставовима локалног становништва о димензијама одрживости у односу на њихове социо-демографске карактеристике (пол, старосна структура и ниво образовања).

Тестирање хипотезе о димензијама одрживости у односу на пол вршено је помоћу Т-теста за два независна узорка и анализом варијансе ANOVA у односу на узраст и ниво образовања.

Како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у перцептивним ставовима испитаника о димензијама одрживости у зависности од њихових социо-демографских карактеристика, извршена је детаљна анализа добијених вредности. У Табели 28. могу се уочити разлике у исказаним одговорима у односу на пол испитаника.

Табела 28. Оцене димензија одрживости туризма у односу на пол

Димензије одрживости	Пол	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>СД</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
Еколошка одрживост	Мушки	2.490	4,00	0,73	6,928	6.005	0,000
	Женски	3.517	3,86	0,80	7,035	5.631,925	
Економска одрживост	Мушки	2.490	2,98	0,80	3,508	6005	0,000
	Женски	3.517	2,91	0,78	3,494	5.283,238	
Социо-културна одрживост	Мушки	2.490	3,91	0,57	4,894	6.005	0,000
	Женски	3.517	3,82	0,70	5,069	5.892,453	
Институционална одрживост	Мушки	2.490	3,76	0,82	9,575	6.005	0,000
	Женски	3.517	3,54	0,93	9,779	5.720,191	

Извор: Тришић, И.

Приказани подаци у Табели 28. указују на закључак да су оцене мушкараца значајно веће по свим димензијама одрживости у односу на одговоре жена ($p < 0,01$).

Како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у перцептивним ставовима испитаника о димензијама одрживости у односу на узраст испитаника, извршена је детаљана анализа добијених вредности.

У Табели 29. и Графикону 20. могу се уочити различити одговори у односу на старосну категорију испитаника.

Табела 29. Оцене димензија одрживости туризма у односу на старосну структуру испитаника

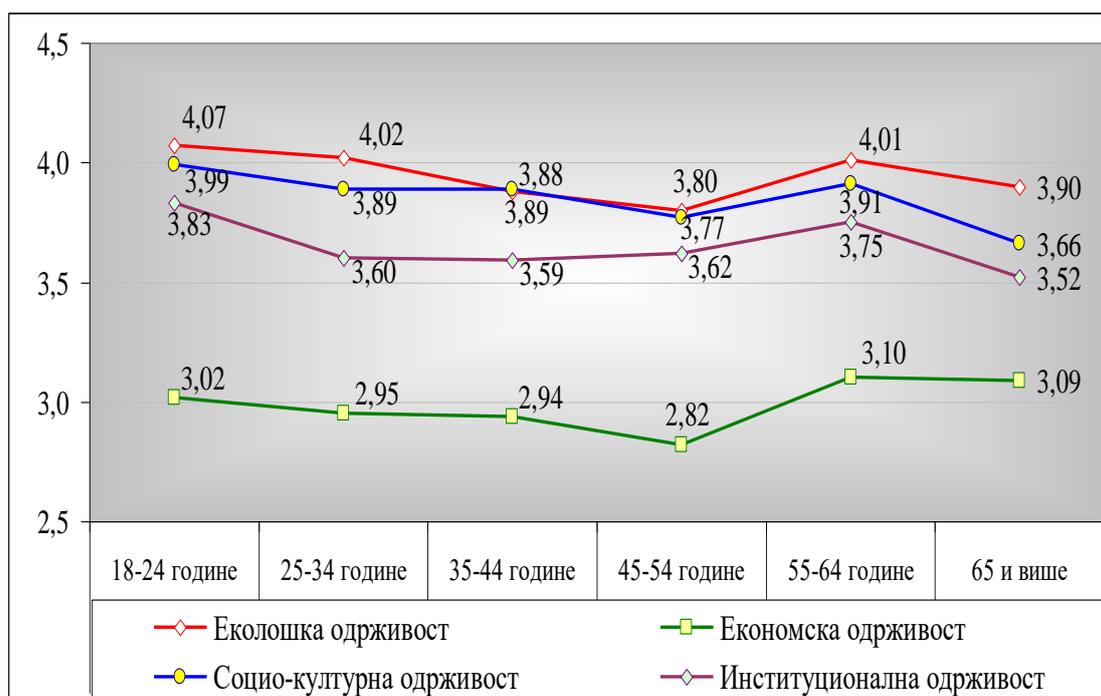
Димензије одрживости	Старосна структура	n	M	СД	F
Еколошка одрживост	18-24	406	4,07	15,918	0,000
	25-34	942	4,02		
	35-44	2.216	3,88		
	45-54	1.452	3,80		
	55-64	707	4,01		
	65 и више година	284	3,90		
Економска одрживост	18-24	406	3,02	15,456	0,000
	25-34	942	2,95		
	35-44	2.216	2,94		
	45-54	1.452	2,82		
	55-64	707	3,10		
	65 и више година	284	3,09		
Социо-културна одрживост	18-24	406	3,99	15,507	0,000
	25-34	942	3,89		
	35-44	2.216	3,89		
	45-54	1.452	3,77		
	55-64	707	3,91		
	65 и више година	284	3,66		
Институционална одрживост	18-24	406	3,83	8,720	0,000
	25-34	942	3,60		
	35-44	2.216	3,59		
	45-54	1.452	3,62		
	55-64	707	3,75		
	65 и више година	284	3,52		

Извор: Тришић, И.

Ако се анализирају приказани подаци, може се закључити да су најмлађи испитаници од 18 до 24 године старости најбоље оценили еколошку одрживост (4,07) и то је уједно највиша оцена у самопроцени одрживости туризма. Поред тога, социо-културну одрживост испитаници мушког пола су оценили са просечном оценом 3,99, док је најслабије оцењена економска одрживост (3,02).

Испитаници узраста од 25 до 34 године су релативно идентично оценили димензије одрживости, највишом оценом за еколошку одрживост (4,02) и најслабијом оценом економску одрживост (2,95).

Испитаници узраста од 35 до 44 године и од 45 до 54 године су слично оценили димензије одрживости, с тим што су млађи испитаници вишом оценом оценили еколошку одрживост (3,88) и социо-културну одрживост (3,89), док су испитаници узраста од 45-54 године најслабије оценили економску одрживост (2,82), што је уједно и најслабија оцена у односу на све димензије одрживости.

Графикон 20. Оцене димензија одрживости туризма у односу на старосну структуру испитаника
Извор: Тришић, И.

Испитаници узраста од 55 до 64 године слично су оцењивали све димензије одрживости као и најмлађи испитаници, с тим што су незнатно боље оценили економску одрживост (3,10), што је уједно и највиша оцена у оквиру ове димензије одрживости.

Најстарији испитаници преко 65 година старости најбоље су оценили еколошку одрживост (3,90), а најстрожије социо-културну одрживост (3,66) и институционалну одрживост (3,52), што су најслабије оцене у оквиру ових димензија.

Анализирајући приказане податке који се тичу оцена димензија одрживости у односу на старосну структуру, закључује се да постоје статистички значајне разлике у одговорима испитаника у односу на њихову старосну структуру.

Испитаници старосне доби од 35 до 44, и од 45 до 54 су најбројније категорије у узорку. Ако се анализирају просечне вредности димензија одрживости, оцењене од стране ове две категорије испитаника, може се закључити постојаност најнижих вредности у односу на млађе старосне категорије испитаника. Димензије одрживости су највишим оценама вредноване од стране најмлађе категорије испитаника, односно старосне групе од 18 до 24 године.

Ако се ови резултати упореде са ранијим резултатима истраживања одрживог туризма од стране аутора дисертације у овим и другим заштићеним подручјима Војводине, може се уочити релативно подударање резултата истраживања. Испитаници старосне доби од 35 до 54 године су најниже оценили економску одрживост, док је еколошка одрживост оцењена највишим оценама и представља најважнију димензију одрживог туризма.

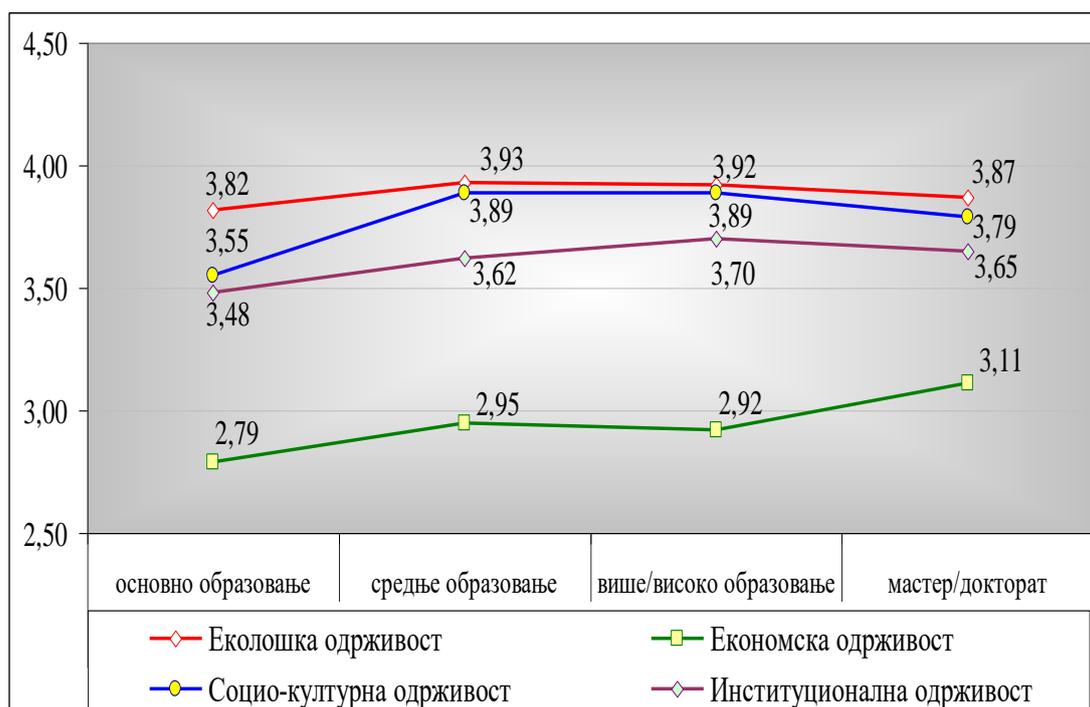
због потребе утврђивања постојећа статистички значајних разлика перцептивних ставова о димензијама одрживости у односу на стечени образовни ниво испитаника, извршена је детаљна анализа добијених вредности.

У Табели 30. и Графикону 21. могу се уочити одређене разлике у исказаним одговорима испитаника.

Табела 30. Оцене димензија одрживости туризма у односу на ниво образовања

Димензија одрживости	Узраст	<i>n</i>	М	СД	F	<i>p</i>
Еколошка одрживост	основно образовање	457	3,82	0,69	3,270	0,020
	средње образовање	3.901	3,93	0,78		
	више/високо образовање	1.202	3,92	0,78		
	мастер/докторат	447	3,87	0,78		
Економска одрживост	основно образовање	457	2,79	0,70	13,380	0,000
	средње образовање	3.901	2,95	0,78		
	више/високо образовање	1.202	2,92	0,83		
	мастер/докторат	447	3,11	0,79		
Социо-културна одрживост	основно образовање	457	3,55	0,70	41,094	0,000
	средње образовање	3.901	3,89	0,66		
	више/високо образовање	1.202	3,89	0,57		
	мастер/докторат	447	3,79	0,69		
Институционална одрживост	основно образовање	457	3,48	0,83	7,018	0,000
	средње образовање	3.901	3,62	0,90		
	више/високо образовање	1.202	3,70	0,87		
	мастер/докторат	447	3,65	0,92		

Извор: Тришић, И.

Графикон 21. Оцене димензија одрживости туризма у односу на ниво образовања испитаника
Извор: Тришић, И.

Испитаници са основним образовањем оценили су све четири димензије одрживости туризма најнижим оценама у односу на остале испитанике. Као и сви испитаници, најбоље су оценили еколошку одрживост (3,82) и социо-културну одрживост (3,55), а најслабије економску одрживост (2,79).

Испитаници са средњим, вишим и високим образовањем су врло слично оценили све димензије одрживости, највишим оценама еколошку и социо-културну одрживост а најслабије економску одрживост (2,95 и 2,92).

Испитаници са мастер и докторском дипломом су истим редоследом као и претходни испитаници оценили димензије одрживости, осим економске одрживости која има вишу оцену (3,11), што је уједно и највиша оцена економске одрживости туризма.

Анализирајући приказане податке који се тичу оцена димензија одрживости у односу **на образовну структуру, може се закључити да постоје статистички значајне разлике у одговорима испитаника у односу на њихов ниво образовања.**

На то указује податак да су испитаници са средњим образовањем највишим оценама оценили све димензије одрживости. Поред ове категорије, испитаници са вишим или високим образовањем су релативно високо оценили испитиване димензије. После ових категорија следе испитаници који поседују мастер или докторат и основно образовање. Ако се анализира скала образовања, може се закључити да су испитаници који поседују мастер или докторат или основно образовање, најстроже оценили одређене околности или појаве у заштићеним подручјима, које се односе на одрживи развој туризма. То се може довести у везу са податком да су испитаници са стеченим основним образовањем, мастером или докторатом уједно и средњих старосних доби или најстарији испитаници, што се опет може повезати са искуством посете заштићених подручја које они имају, као и са потребом да детаљно сагледају, процене и анализирају појаве на које се односе постављене тврдње из упитника, како би што објективније исказали своје ставове.

Ако се у обзир узму резултати појединачних анализа одговора испитаника у односу на њихове социо-демографске карактеристике, може се закључити да је **помоћна хипотеза Х_{1.5} потврђена у потпуности**, односно да **постоје статистички значајне разлике у одговорима испитаника у односу на њихове социо-демографске карактеристике.**

Резултати испитивања и тестирања хипотеза могу се приказати у Табели 31.

Табела 31. Приказ резултата тестирања хипотеза

Хипотеза		Резултат
X ₁	Одрживи туризам заштићених подручја АП Војводине позитивно утиче на задовољство локалног становништва	+
X _{1.1}	Еколошка димензија одрживости у значајној мери доприноси одрживом туризму одабраних заштићених подручја Аутономне Покрајине Војводине	+
X _{1.2}	Економска димензија позитивно утиче на одрживи туризам одабраних заштићених подручја	+
X _{1.3}	Социо-културна димензија позитивно утиче на одрживост туризма одабраних заштићених подручја Војводине	+
X _{1.4}	Институционална димензија има важну улогу у одрживом туризму одабраних заштићених подручја Војводине	+
X _{1.5}	Постоје статистички значајне разлике у перцептивним ставовима локалног становништва о димензијама одрживости у односу на њихове социо-демографске карактеристике	+

Извор: Тришић, И.

5.5 Анализа улоге димензија одрживости у туризму заштићених подручја

Један од циљева у овој дисертацији је да се анализирају стање и потенцијали за развој туризма, као и да се испита утицај туризма на задовољство резидената и посетилаца. Заштићена подручја су дестинације у којима постоје различите биолошке (специјске), екосистемске, просторне и геолошке карактеристике. То би значило да је у овим дестинацијама природа примарни ресурс за развој туризма. У раду су одабрана различита подручја за испитивање, код којих су различити нивои и режими заштите, врсте и обим притисака од стране корисника, туристичко коришћење, разлози и резултати заштите. Упоредном анализом системских активности и резултата заштите и развоја туризма сваког заштићеног подручја, може се извести закључак да одрживи туристички развој генерише одређене додатне мере или активности како би се дошло до одрживих резултата. Одабрана подручја за анализу имају релативно различит карактер простора у погледу елемената, као и различите нивое постојећих заштита и резултата заштите. Иако им је готово идентичан и јединствен разлог због којег се штите, начин постизања резултата је различит и својствен за свако заштићено подручје. Ово потврђују напред приказане вредности појединачних димензија одрживости, као у резултати тестирања истраживачких хипотеза.

Одрживи туризам у овом истраживању испитиван је кроз четири димензије одрживости: еколошку, економску, социо-културну и институционалну одрживост. Ово су уједно истраживачке хипотезе које су испитане уз помоћ конципиране истраживачке методологије. Испитивање хипотеза резултирало је корисним подацима, који указују да одрживи туризам заштићених подручја остварује значајне утицаје на задовољство локалног становништва. Иако све димензије одрживости немају подједнаке појединачне вредности, свака од димензија одрживости има значајног удела у одрживом туризму, што је тестирањем хипотеза потврђено. Ако се анализирају просечне вредности димензија, може се закључити да су испитаници еколошку и социо-културну димензију издвојили као најзначајније димензије за одрживи туризам заштићених подручја. Резултати овог истраживања се подударују са резултатима истраживања Cottrell *et al.* (2007), Shen & Cottrell (2008), Obradović *et al.* (2020), Khan *et al.* (2022), Lata *et al.* (2022) и Stojanović *et al.* (2024). У наведеним истраживањима еколошка димензија је издвојена као најзначајнија за испитанике, како локално становништво, тако и за посетиоце. Ова димензија одрживости представља важан стуб за развој туризма јер се ради о дестинацијама са осетљивим ресурсима. Уколико развој туризма буде компатибилан са екологијом заштићеног подручја, могу се развијати потенцијали за економску, социо-културну и институционалну димензију одрживости. Такође, резултати наведених истраживања издвајају значај улоге локалног становништва у развоју туризма. Промоција социо-културних вредности је важна за све субјекте у туризму. Даљим одрживим развојем туризма, могу се развијати и јачати економска и институционална димензија одрживости кроз нова радна места, доступност локалних производа, развој едукативних активности и манифестација, практичну примену законске легислативе итд.

Ако се ово истраживање упореди са истраживањима која су користила релативно идентичан модел истраживања, може се закључити да постоји велика сличност са добијеним резултатима из других заштићених подручја. У наведеним истраживањима испитаници су посебно издвојили значај еколошке и социо-културне димензије одрживости. Оно што ово истраживање разликује од претходних јесте да су у овом испитивању испитаници истакли висок степен задовољства одрживим туризмом, иако туризам није у довољној мери развијен у свим посматраним заштићеним подручјима. У претходним приказима у овој дисертацији наведено је да су економска и институционална димензија најниже оцењене од стране испитаника. Утицај туризма на запошљавање становништва и локалну економију су најмање оцењене тврдње економске димензије. Анализом резултата тестирања главне хипотезе може се закључити да постоји значајно задовољство испитаника одрживим туризмом, иако димензије одрживости нису оцењене подједнаким оценама. Овај податак може упутити на чињеницу да у заштићеним подручјима постоје неискоришћени туристички потенцијали.

Уколико се анализирају резултати тестирања хипотеза, може се закључити да заштићена подручја представљају потенцијале за унапређење природе са једне, и развој одређених специфичних облика туризма са друге стране. У испитиваним подручјима присутна је врло ретка флора, која је карактеристична само за ова заштићена подручја. Због реткости које поседују и спречавања антропогених утицаја, ова се подручја штите како би се очувале све њихове вредности. Еколошка димензија одрживости је од стране испитаника у овом истраживању оцењена највишим оценама. Такође, ова димензија остварује и значајан утицај на стање туризма у готово свим испитиваним подручјима. Из наведеног проистиче закључак да примарни облици туризма у заштићеним подручјима морају бити усаглашени са еколошким принципима. Различити туристички фактори представљају значајну основу у истраживању услова за развој туризма (Buckley, 2003; Choi & Sirakaya, 2006; Schianetz & Kavanagh, 2008; Chávez-Cortés & Maya, 2010; Tanguay *et al.*, 2013). Према истим ауторима, на формирање и развој туристичке дестинације, заштиту животне средине и одржив развој туризма утичу различити фактори у дестинацијама а због функције ових дестинација, најзначајнији су еколошки фактори.

У овом истраживању су као главне претње за заштићено подручје наведени: дивља и непланска градња, загађење вода и земљишта, девастација терена, пољопривредно земљиште са третираним хемијским средствима која преко ваздуха, земљишта и вода доспевају у заштићена подручја, криволов, присуство домаћих животиња, зарастање терена услед одсуства испаше, унос алохтоних врста, смањење аутохтоних врста, честа и висока угроженост флоре и фауне, исушивање влажних станишта, ерозија тла, туристичке активности са последицама на окружење и многи други притисци. Сваки од наведених оставља траг у екосистемима. Правилним и брзим дејством, ови утицаји се могу свести на минимум или у потпуности елиминисати. Испитивани заштићени простори трпе различите утицаје од стране корисника или других природних појава. Стога је њихова заштита стални приоритет. У оквиру заштићених подручја потребно је редефинисати дозвољене и забрањене активности у оквиру зона заштите, увести примену носећег капацитета простора, ограничити коришћење ресурса и загађење и што је најважније ограничити и контролисати изградњу (McCool *et al.*, 2001; Twining-Ward & Butler, 2002; Buckley, 2003; Cottrell *et al.*, 2013; Queiro *et al.*, 2014; Sowinska-Świerkosz & Chmielewski, 2014; Scholtz *et al.*, 2015; Banos-Gonzales *et al.*, 2016; Lee and Hsieh, 2016; Agyeiwaah *et al.*, 2017; Vučetić, 2018).

Допринос одрживог туризма задовољству испитаника може представљати значајан податак приликом укључивања заштићених подручја у туристичку понуду. Главни управљачки циљеви требало би да буду утемељени на идентификацији ових снага, шанси и слабости појединих димензија у развоју одрживих облика туризма. Анализом резултата тестирања хипотеза могу се идентификовати одређене основе за развој одговорног туризма заснованог на природи. Поред наведених, културни облици туризма могли би да додатно појачају вредност туристичке понуде. Значајно је истаћи да је улога локалне заједнице врло важна и без ње се не могу имплементирати планске активности. Догађаји и други културни облици туризма представљају потенцијале туризма кроз које се на најбољи начин може презентовати културно наслеђе локалног становништва (Jones *et al.*, 2014). Овај податак пружио је смернице да је потребно сагледати све културне потенцијале становништва које живи уз заштићена подручја и да је важно анализирати нематеријално културно наслеђе, постојеће и потенцијалне догађаје који могу имати комплементарни туристички карактер.

Да би туризам заштићених подручја имао одржив карактер, потребно је да се локално становништво активно укључи у све активности. Резултати истраживања у овој дисертацији указују на констатацију да су испитаници социо-културне факторе издвојили као важне у развоју туризма. Овакав податак указује да је у склопу планирања и развоја туризма неопходно јачати улогу локалног становништва у едукацији посетилаца о значају заштите овог подручја и развоју потенцијално одрживих облика туризма. Ове активности се могу организовати у склопу програма различитих радионица и едукативних центара (Cottrell *et al.*, 2013).

Интензивирањем или увођењем ових активности и укључивањем представника локалне заједнице, могу се обезбедити радна места.

Очекивања посетилаца заштићеног подручја могу бити врло различита (Asmelash & Kumar, 2019) што се подудара са перцепцијама испитаника у односу на пол, старосну и образовну категорију. Ово је значајно за управљаче заштићеним подручјима, који могу планирати туристичке активности за различите узрасте посетилаца.

На основу анализе резултата овог истраживања, које се тиче улоге димензија одрживости туристичког развоја, закључује се да заштићена подручја поседују значајне потенцијале одрживог развоја туризма и да се у бројним истраживањима у значајној мери издвајају управо еколошка и социо-културна одрживост. Овај податак се може искористити приликом планирања и развоја специфичних облика туризма, као што су едукативни туризам, екотуризам, авантуристички туризам, рурални туризам, здравствени туризам, спортски, односно облици туризма засновани на природним ресурсима. За очување заштићених подручја, најзначајнији облик туризма би био екотуризам, са еколошким и одрживим компонентама. Свакако да се еко и рурални туризам тешко могу развијати без очуване природе и сарадње са локалном заједницом. Стога су за еко туристе од посебног значаја оне дестинације у којима има заштићених подручја (Cottrell *et al.*, 2013) и где постоји активна улога локалног становништва. У оваквом простору правилно развијан туризам ствара користи, док су ефекти развоја у међусобној интеракцији на различите начине (Hall, 2019).

Успешна имплементација еколошких компоненти, заштита околине и давање предности оним производима који су организовани у складу са еколошким стандардима, у будућем спровођењу маркетиншких активности у туризму заштићених подручја, јесте императив управљача заштићених подручја. Одрживи туризам може представљати један од најшире прихваћених облика коришћења простора јер производи позитивне резултате на нивоу укупног туристичког развоја (Kruger *et al.*, 2017).

Одрживост туризма заштићених подручја се може постићи:

- Имплементацијом активних мера заштите и контролом туристичког коришћења;
- Изградњом визиторских центара;
- Доступношћу брошура које садрже јасне етичке кодексе који би требало да упуте на одређене одрживе активности и однос према природним и друштвеним вредностима;
- Контролом носећег капацитета од стране управе;
- Укључивањем корисника у директне активности заштите.

Одабрана заштићена подручја поседују значајне потенцијале одрживог развоја туризма. Еколошка и социо-културна одрживост су од стране испитаника оцењене као најзначајније димензије одрживости, односно димензије које у највећој мери доприносе одрживом туризму. То би значило да су еколошки и социо-културни фактори примарни у овим дестинацијама. Овај податак се може искористити приликом планирања и развоја специфичних облика туризма, као што су едукативни туризам, екотуризам, авантуристички туризам, рурални туризам, здравствени, спортски, манифестациони, културни, односно облици туризма засновани на природним и социо-културним ресурсима. За очување заштићених подручја значајан би био развој туризма утемељеног на природи (nature-based), са еколошким и одрживим компонентама. Улога локалног становништва у туристичким активностима је од пресудног значаја за креирање имица дестинације (Kruger *et al.*, 2017; Stojanović, 2011). Стога су за одрживи туризам од посебног значаја дестинације које поседују социо-културне туристичке факторе. На основу анализе наведених резултата истраживања, закључује се да заштићена подручја могу поседовати врло различите атрактивне факторе за развој специфичних облика туризма као што су едукативни туризам, екотуризам, авантуристички туризам, рурални туризам, креативни туризам, здравствени туризам, спортски туризам, риболовни, волонтерски, и други облици који директно могу помоћи социо-културном, еколошком, економском и институционалном одрживом развоју.

Значај туризма у заштићеним подручјима се темељи на постојању и очувању основних еколошких фактора. Нарушена природа, уништавање и загађење екосистема чине ове дестинације неатрактивним за посетиоце с једне, док с друге стране негативно утичу на задовољство локалног становништва и недостатак економских бенефита од туристичке потрошње (Saarinen, 2013).

На основу испитиваних варијабли и хипотеза у овом истраживању у складу са општим и посебним циљевима истраживања и принципима одрживог туризма, могу се извести следећи закључци:

- Емпиријско истраживање је укључило теренски рад, квалитативну и квантитативну истраживачку методологију;
- Резултати добијени анкетним истраживањем се подударају са резултатима добијеним теренским опажањем и испитивањем фактора за развој туризма уз помоћ индикатора одрживог туризма;
- Задовољство локалног становништва тренутним стањем еколошке, економске, социо-културне и институционалне одрживости може утицати на одрживи туристички развој;
- Задовољство резидената може бити условљено различитим факторима развоја туризма попут приступачности и комуникација, садржаја и погодности, одржавања и заштите, информисања и активности;
- Задовољство развојем туризма може бити у узајамној вези са еколошком, економском, социо-културном, институционалном одрживошћу и социо-демографским карактеристикама;
- Задовољство локалног становништва може бити последица еколошке, економске, социо-културне и институционалне одрживости;
- Задовољство посетилаца стањем туризма индиректно утиче на задовољство локалног становништва;
- Позитивни резултати развоја туризма заштићених подручја могу бити унапређење природних вредности, елиминација негативних утицаја туризма на простор и живи свет, коришћење природних ресурса за развој одређених облика туризма и задовољство субјеката у туризму;
- Заштићена подручја као туристичке дестинације омогућавају научно-истраживачки рад, еколошку едукацију и прихватљиво (одрживо) коришћење у сврху рекреације и туризма;
- Заштићена подручја Војводине индиректно учествују у очувању културне баштине локалног становништва и доприносе унапређењу економије локалних заједница;
- Одрживи туризам у значајној мери доприноси задовољству локалног становништва;
- Одабрана заштићена подручја могу бити део туристичке понуде туризма утемељеног на природи;
- Заштићена подручја Војводине имају значајну функцију у одрживом развоју туризма.

6 ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Циљ истраживања био је да се испита утицај одрживог туризма на локално становништво, односно функција коју заштићена подручја могу имати у одрживом туризму. Да би се дошло до што поузданијих истраживачких резултата, детаљно су испитане природне и друштвене карактеристике одабраних заштићених подручја. Теренским испитивањем и мерењем индикатора одрживог туризма у заштићеним подручјима, прикупљени су важни подаци. Резултати овог дела истраживања указују да ове дестинације поседују значајне потенцијале који би требало да буду правилно валоризовани и туристички афирмисани.

Свих 11 анализираних заштићених подручја поседује по структури врло различите елементе дестинације. Поједина подручја имају већи просторни обухват, повољнији географски положај, различиту климу, влажна станишта као примарни ресурс, ретке геолошке форме, ендемичну флору и фауну, етнички различито становништво са богатом културном традицијом, локалитете од историјског значаја и различите статусе заштите у националним и међународним оквирима.

Други и главни део истраживања у овој дисертацији је укључио анкетно испитивање, односно прикупљање података од локалног становништва кроз форму личних ставова о факторима и стању одрживог туризма и његовом утицају на њихово задовољство. Извођењем резултата истраживања дошло се до закључка да свако подручје има одређени утицај у одрживом туризму, односно да доприноси еколошкој, економској, социо-културној и институционалној димензији одрживости. Као таква имају и значајан утицај на задовољство локалног становништва одрживим туризмом, што је био основни постављени циљ истраживања.

Еколошка и социо-културна одрживост су од стране испитаника оцењене као најзначајније димензије одрживости, односно димензије које у највећој мери доприносе одрживом туризму. То би значило да су еколошки и социо-културни фактори примарни у овим дестинацијама. Овај податак се може искористити приликом планирања и развоја специфичних облика туризма, као што су едукативни туризам, екотуризам, авантуристички туризам, рурални туризам, здравствени, спортски, манифестациони, културни, односно облици туризма засновани на природним и социо-културним ресурсима. За очување заштићених подручја значајан би био развој туризма утемељеног на природи (nature-based), са еколошким и одрживим компонентама. Улога локалног становништва у туристичким активностима је од пресудног значаја за креирање имиџа дестинације. Стога су за одрживи туризам од посебног значаја дестинације које поседују социо-културне туристичке факторе.

Анализом приказаних података за заштићена подручја, изводи се закључак да сви субјекти коришћења простора морају имати удела у спречавању деградације животне средине и окружења, планирању и развоју туризма. Ти субјекти су држава, локална заједница као најзначајнија страна, представници директног мониторинга и заштите и туристи као главни корисници простора.

Може се закључити да је у већини одабраних заштићених подручја улога локалне заједнице и туриста у системима управљања и унапређења заштите недовољно заступљена. Како су држава и Покрајинска влада, као и остали значајни субјекти у систему заштите, допринели унапређењу заштите доношењем одговарајућих законских одредаба, студија заштите и планова управљања одређеним просторима, као и имплементацијом истих, изводи се закључак да доношење и придржавање великог броја прописа и норми може допринети бољој еколошкој, економској, социо-културној и институционалној одрживости дестинације, што је један од основних постулата одрживог туристичког развоја.

Основни аспект сваког система заштите представља и финансијски градијент. Анализом расположивих података може се извести закључак да је економска одрживост и финансирање заштите, у поређењу са заштићеним просторима региона и света на врло ниском нивоу. Унапређење заштите и правилан развој специфичних облика туризма значајно би

унапредили комплетан систем управљања оваквим подручјима до њихове финансијске одрживости, односно док њихово управљање не би омогућило самостално финансирање. Стога је у планове заштите нужно уврстити и туристички развој али искључиво облике утемељене на одрживим основама и ресурсима, како се не би нарушио елементарни концепт заштите.

Оригиналност овог истраживања огледа се у томе што су стање и перспективе одрживог туризма испитани у 11 одабраних заштићених подручја Аутономне Покрајине Војводине. Одабрана заштићена подручја чине једну географску целину, што представља иновативност у испитивању стања одрживог туризма и његовог утицаја на локално становништво Војводине. Оно што ово истраживање разликује од претходних јесте да су у појединим подручјима одабраним за анализу, по први пут испитани стање туризма и утицај на задовољство припадника локалне заједнице. Приликом теренског истраживања и прикупљања података мерени су индикатори одрживог туризма опажањем појава и обављеним разговорима са појединим управљачима, посетиоцима и резидентима, што такође представља иновацију у истраживању.

Практични допринос овог истраживања јесте да се уз помоћ компаративне анализе података из света са добијеним резултатима спроведеног истраживања, утврди тренутно стање утицаја ових дестинација на одрживи туристички развој и дефинишу кораци и смернице унапређења стања, који се могу имплементирати у стратегије управљања заштићеним подручјима и развоја туризма. Научни и практични допринос се темељи на чињеници да добијени резултати могу послужити законодавним институцијама, управљачима заштићеним подручјима, експертима за унапређење заштите и развој туризма приликом израде студија и стратегија развоја одрживог туризма, локалном становништву и посетиоцима, како би се остварила што значајнија постигнућа у погледу еколошких квалитета, економских резултата и социо-културних вредности ових дестинација и тиме постигли значајнији резултати укупног одрживог развоја туризма.

Истраживачки резултати могу послужити за постављање критеријума и општих циљева одрживог развоја АП Војводине, који свакако треба да имплементирају туристички развој заштићених подручја као значајних потенцијала у развоју туризма. Адекватна процена стања у одабраним потенцијалним и заштићеним подручјима обухватила је идентификовање свих туристичких потенцијала, могућих користи и дефинисање главних компоненти заштите и основних одрживих циљева.

У истраживању и анализи приказаних података полазило се од главне хипотезе да одрживи туризам заштићених подручја утиче на задовољство локалног становништва, односно да еколошка, економска, социо-културна и институционална одрживост доприносе одрживом развоју туризма заштићених подручја. На потврђивање истраживачких хипотеза утицали су и фактори који се односе на угроженост флоре и фауне, притиске на датом простору, очуваност угрожених врста, адекватан статус заштите и стање туризма. Овај податак упућује на чињеницу да је због потреба заштите, разноврсности и рањивости врста, потребно успостављати и довољан број заштићених простора и површина. Анализом приказаних резултата истраживања може се закључити да је у Војводини је под заштиту стављено 138 заштићених природних добара, укупне површине од 148.599,6 ha, што чини 6,91% њене територије. Простор под заштитом је релативно мала површина у поређењу са простором и ситуацијом из света, док се број угрожених врста рапидно повећава. Стога је за нашу земљу важно повећање површина под заштитом.

Спровођењем истраживања у заштићеним подручјима идентификовани су недовољно присутни потенцијали за развој одрживог туризма у погледу изграђене туристичке инфраструктуре. Изградња еколошки подржаних објеката за смештај туриста требало би да буде примарни циљ. У појединим заштићеним подручјима постоје објекти за пружање услуга локалне и аутентичне хране и пића, што се са аспекта задовољства испитаника показало као значајно. Пошто становништво које насељава подручја око заштићених подручја поседује богату културну и етно-социјалну традицију, изградња оваквих објеката може са сигурношћу

унапредити стање туризма. Изградња објеката за смештај туриста треба да буде усклађена са амбијенталном и природном целином заштићених подручја. Како би се у заштићеним подручјима унапредили потенцијали за развој специфичних облика туризма утемељених на природи, потребна је ревитализација или изградња визиторских и едукативних центара, у којима се могу организовати различите едукативне и научне активности. Поред тога, изградња ових објеката би унапредила маркетинг управљачке процесе, кроз презентацију природних и друштвених вредности заштићених подручја. Проширење едукативних стаза здравља и изградња осматрачница за посматрање природе и животиња, може бити атрактиван туристички атрибут. Како се заштићена подручја разликују по свом просторном обухвату, потребна је изградња већег броја ових објеката. Пошто значајан број заштићених подручја поседује ретка и пространа влажна станишта, по узору на слична подручја из света, може се изградити жичара и успињача за висинско проучавање и разгледање био-географских вредности. Како је истраживање показало да су посетиоци заштићених подручја заинтересовани за природне и друштвене вредности ових дестинација, могу се увести и еколошка средства превоза у заштићеним подручјима, намењена групним осматрањима уз учешће стручних водича. Поједина заштићена подручја попут Засавице, Обедске баре, Горњег Подунавља и Краљевца, у склопу туристичке инфраструктуре поседују катамаране и чамце за превоз посетилаца. Како је ово подржано од стране посетилаца и преставља њихов мотив доласка, потребно је проширити постојеће капацитете и увести овај вид саобраћаја у остала заштићена подручја. Изградња објеката за спорт и рекреацију може допринети значају одрживог туризма али уколико су такви објекти усаглашени са еколошким критеријумима.

Један од резултата овог истраживања указује на податак да социо-културне вредности заштићених подручја могу бити значајни покретачи туристичких кретања. Истраживање је укључило испитивање друштвених фактора који могу креирати социо-културну одрживост. Подаци указују да је ова димензија одрживости високо оцењена од стране испитаника, односно да има значајан утицај на стање туризма у заштићеним подручјима. Културна баштина, језик, обичаји из личног и народног живота, манифестације, историјски локалитети, гастрономија, занати и локални производи, јесу важни социо-културни елементи дестинације. Ове вредности могу значајно утицати на стање и могућност развоја туризма. Ово наслеђе се у виду понуде пласира туристима с циљем упознавања са културом, традицијом, обичајима, фолклором, начином исхране, манифестацијама и многим другим етно-социјалним мотивима.

Да би туризам заштићених подручја имао одржив карактер, потребно је да се локално становништво активно укључи у све активности. Резултати истраживања у овој дисертацији указују на податак да су испитаници социо-културне факторе издвојили као важне у развоју туризма. Овакав податак указује да је у склопу планирања и развоја туризма неопходно јачати улогу локалног становништва у едукацији посетилаца о значају заштите овог подручја и развоју потенцијално одрживих облика туризма. Ове активности се могу организовати у склопу програма различитих радионица и едукативних центара. Интензивирањем или увођењем ових активности и укључивањем представника локалне заједнице, могу се обезбедити радна места.

Јачање социо-културних потенцијала заштићених подручја је могуће кроз едукацију посетилаца и образовање, водичку стручну службу, контролу коришћења ресурса, управљачке процесе и промоцију туризма. Приликом израде стратегија одрживог туристичког развоја, локални производи морају заузимати значајно место у туристичкој понуди. Потребно је имплементирати креативне радионице у којима су едукатори туриста управо представници локалне заједнице. Стварањем такве интеракције и везе, туристи могу на најбољи начин прихватити информације и научити о култури, обичајима, домаћој радности, гастрономији, изворном народном мелосу, о односу човека према природи и ресурсима из природе, о унапређењу природних и друштвених вредности и слично. Интензивирање школа у природи утицало би на формирање јединственог туристичког производа који би допринео одрживом развоју комплетног региона. Едукативни туризам може бити форма за остале видове туризма или наставе у природи. Студијски облици и теренске вежбе, за основу истраживачког рада

могу користити заштићена подручја. Сви наведени облици, уз правилну туристичку стратегију, могу унапредити простор, његово управљање и заштиту. Уз локалне едукаторе и водиче, уз међусобну интеракцију и активно учешће, остварили би се позитивни социо-културни, еколошки, институционални и економски бенефити одрживог туризма.

Како би се креирала јединствена база заштићених подручја која може представљати значајан извор информација за туристе и основни ресурс у креирању туристичке понуде, потребно је да се сва заштићена подручја умреже у један информациони систем по узору на поједина заштићена подручја из света. На овај начин избегле би се значајне разлике у презентацији основних података који се тичу регистра заштићених подручја на покрајинском и републичком нивоу. Јединствени информациони систем би могао да садржи податке о положају, површини, статусу заштите, структури флоре и фауне, управљачу, едукативним програмима, активностима на националном и међународном нивоу, насељима, становништву, социо-културном наслеђу, манифестацијама, смештају и потенцијалним облицима туризма. Поред тога, информациони систем би могао да омогући упознавање са заштићеним подручјем путем online камера за ноћно и дневно осматрање, које се могу поставити на местима која се не могу обићи одласком у заштићено подручје. Уз помоћ интерактивне мапе могу се формирати нивои и умрежити исте врсте заштићених подручја. Информације у бази могу бити од користи различитим интересним групама, како у научно-истраживачке сврхе, тако и за потребе туриста. Умрежавањем заштићена подручја могу остварити значајне посете, односно обезбедити значајна финансијска средства која се могу усмерити у заштиту и развој одрживог туризма. Ова јединствена база података би могла да буде и део националне туристичке понуде за различита туристичка тржишта.

Главна истраживачка ограничења у овој дисертацији односила су се на остварење физичких контаката са локалним становништвом и посетиоцима на терену у току одређених етапа прикупљања података, на шта су утицали: честе временске непогоде које су у Војводини причиниле велике материјалне штете у неколико етапа у току летњих месеци, епидемија COVID-19 у почетним фазама истраживања и мигранти који су својим присуством у великом броју насељених места утицали на стварање неповерења код локалног становништва. Због наведених ограничења било је потребно да се одвоји значајније дужи време за обављање истраживања на терену. Друго ограничење у истраживању тичало се компетенција испитаника да на правилан начин одговоре на постављене тврдње које су се односиле на неописиве доказе у вези са стањем одрживог туризма у испитиваном подручју. Да би се ово избегло у значајној мери, испитаницима су пружана додатна објашњења приликом анкетања, односно попуњавања упитника. Електронски и писани упитници садржали су детаљно упутство за попуњавање. Трећи значајан проблем био је тај што је одрживи туризам одабраних заштићених подручја испитиван од стране малог броја истраживача. У одређеним заштићеним подручјима истраживање одрживог туризма је први пут обављено. Ово је онемогућило упоредну анализу са раније објављеним резултатима

Будућа истраживања укључиће испитивање стања одрживог развоја туризма у другим заштићеним подручјима Србије и региона, што ће представљати наставак истраживања функције коју заштићена подручја могу имати у одрживом развоју туризма. Када се прикупе потребне информације и дође до одређених резултата, може се извршити упоредна анализа уз помоћ које се планира доћи до ширих резултата који се тичу стања и могућности развоја одрживог туризма. Будућа истраживања укључиће прикупљање информација од посетилаца заштићених подручја с циљем прикупљања података о мотивима њихове посете овим дестинацијама и биће конципирана на разматрању свих могућности одрживог туризма и пружању смерница како би се креирала јединствена туристичка понуда. У будућем истраживању одрживог туризма заштићених подручја планира се испитивање могућности значајне заштите природног и културног наслеђа и екосистема, управљање биодиверзитетом, значај и унапређење архитектонских вредности у културном наслеђу, јачање традиције, обичаја и манифестација унутар дестинације, могућност запослења локалног становништва, развој малих локалних предузећа и других могућности.

СПИСАК ТАБЕЛА

- Табела 1. Примарни циљеви одрживог туризма у различитим дестинацијама
- Табела 2. Индикатори за утврђивање стања и могућности одрживог туризма заштићених подручја
- Табела 3. Однос туризма према основним елементима животне средине
- Табела 4. Оквир за проучавање утицаја туризма на животну средину
- Табела 5. Користи од туризма заштићених подручја
- Табела 6. Стање одрживог туризма
- Табела 7. Тврдње за мерење стања одрживог туризма
- Табела 8. Тврдње за мерење задовољства испитаника одрживим туризмом
- Табела 9. Структура испитаника по географском пореклу (месту боравка)
- Табела 10. Резултати провере поузданости скала, адекватности узорковања и теста сферичности
- Табела 11. Дескриптивна статистика узорка (категорија испитаника)
- Табела 12. Статистичка анализа одрживог развоја туризма и задовољства испитаника
- Табела 13. Анализа одрживог туризма и задовољства испитаника у заштићеним подручјима
- Табела 14. Анализа вредности заштићених подручја у односу на димензије одрживости, одрживи туризам и задовољство испитаника
- Табела 15. Просечне вредности тврдњи димензија одрживости у заштићеним подручјима
- Табела 16. Учесталост оцена одрживог развоја туризма и задовољства испитаника
- Табела 17. Аритметичке средине одрживог туризма и задовољства локалног становништва
- Табела 18. Резултати прости регресионе анализе (зависна варијабла: Задовољство локалног становништва)
- Табела 19. Аритметичке средине еколошке одрживости и одрживог туризма
- Табела 20. Резултати прости регресионе анализе (зависна варијабла: Одрживи туризам)
- Табела 21. Аритметичке средине економске одрживости и одрживог туризма
- Табела 22. Резултати прости регресионе анализе (зависна варијабла: Одрживи туризам)
- Табела 23. Аритметичке средине социо-културне одрживости и одрживог туризма
- Табела 24. Резултати прости регресионе анализе (зависна варијабла: Одрживи туризам)
- Табела 25. Аритметичке средине институционалне одрживости и одрживог туризма
- Табела 26. Резултати прости регресионе анализе (зависна варијабла: Одрживи туризам)
- Табела 27. Резултати вишеструке регресионе анализе (зависна варијабла: Одрживи туризам)
- Табела 28. Оцене димензија одрживости туризма у односу на пол
- Табела 29. Оцене димензија одрживости туризма у односу на старосну структуру испитаника
- Табела 30. Оцене димензија одрживости туризма у односу на ниво образовања
- Табела 31. Приказ резултата тестирања хипотеза

СПИСАК МАПА И СЛИКА

- Мапа 1. Приказ подручја истраживања
- Мапа 2. Положај Националног парка „Фрушка гора“
- Мапа 3. Положај Специјалног резервата природе „Делиблатска пешчара“
- Мапа 4. Положај Специјалног резервата природе „Обедска бара“
- Мапа 5. Положај Специјалног резервата природе „Засавица“
- Мапа 6. Положај Специјалног резервата природе „Карађорђево“
- Мапа 7. Географски положај Специјалног резервата природе „Ковиљско-петроварадински рит“
- Мапа 8. Географски положај Краљевца
- Мапа 9. Положај Специјалног резервата природе „Тителски брег“
- Мапа 10. Географски положај Парка природе „Палић“
- Мапа 11. Положај Парка природе „Русанда“
- Мапа 12. Географски положај Парка природе „Поњавица“

- Слика 1. Планирање туристичких активности у Швајцарском националном парку
- Слика 2. Парк природе Јужни Шварцвалд (извор Дунава у Донауешингену и језеро Schluchsee)
- Слика 3: Слика 3. Одрживи туризам и објекти UNESCO културне баштина (атински Акропол и Епидеум)
- Слика 4. Изградња еколошке инфраструктуре као примарни циљ одрживог туризма (СРП „Стари Бегеј – Царска бара“)
- Слика 5. Традиција израде зидних сатова као део промоције локалне културе у заштићеним подручјима Немачке и Аустрије
- Слика 6. Пример организованог туризма. Природни резерват Кукунариес, слано језеро Строфилија, Грчка
- Слика 7. Примери негативних утицаја посетилаца у заштићеним подручјима Војводине
- Слика 8. Кључни критеријуми у одабиру заштићених подручја
- Слика 9. Влажно станиште значајно за развој туризма
- Слика 10. Интерпретација вредности националног парка „Фрушка Гора“
- Слика 11. Инфоцентар Националног парка „Фрушка гора“
- Слика 12. Одмаралиште Летенка
- Слика 13. Приоритети у управљању резерватом (интерпретативна табла)
- Слика 14. Ретка врста *Anser anser* у локалитету „Лабудово окно“
- Слика 15. Школски центар „Чардак“
- Слика 16. Вредне биоценозе ретког и угроженог жутог локвања (*Nuphar luteum*)
- Слика 17. Едукативни туристички центар „Обедска бара“
- Слика 18. Екосистем Засавице
- Слика 19. Локални производи Засавице
- Слика 20. Катамаран и осматрачница визиторског центра Засавице
- Слика 21. Букински рукавац
- Слика 22. Орнитофауна у Ковиљско-петроварадинском рит
- Слика 23. Специјални резерват природе „Краљевац“
- Слика 24. Лесни одсек Тителски брег
- Слика 25. Амбијентална целина Парка природе „Палић“
- Слика 26. Бања „Русанда“, интегрални део истоименог заштићеног подручја
- Слика 27. Река Поњавица
- Слика 28. Објекти туристичке инфраструктуре

СПИСАК ГРАФИКОНА

- Графикон 1. Приказ система одрживог туризма
- Графикон 2. Графички приказ одрживог туризма
- Графикон 3. Истраживачки модел Призме одрживости
- Графикон 4. Истраживачки модел
- Графикон 5. Преглед аритметичких средина оцена еколошке одрживости туризма у односу на заштићена подручја
- Графикон 6. Преглед аритметичких средина оцена економске одрживости туризма у односу на заштићена подручја
- Графикон 7. Преглед аритметичких средина оцена социо-културне одрживости туризма у односу на заштићена подручја
- Графикон 8. Преглед аритметичких средина оцена институционалне одрживости туризма у односу на заштићена подручја
- Графикон 9. Преглед аритметичких средина оцена одрживог туризма у односу на заштићена подручја
- Графикон 10. Преглед аритметичких средина оцена задовољства испитаника у односу на заштићена подручја
- Графикон 11. Преглед аритметичких средина оцена одрживог туризма и задовољства локалног становништва према заштићеним подручјима
- Графикон 12. Дијаграм расипања задовољства локалног становништва у односу на одрживи туризам заштићених подручја
- Графикон 13. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на еколошку одрживост
- Графикон 14. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на економску одрживост
- Графикон 15. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на социо-културну одрживост
- Графикон 16. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на институционалну одрживост
- Графикон 17. Дијаграм расипања одрживог туризма у односу на све димензије одрживости
- Графикон 18. Утицај димензија на одрживост развоја туризма у заштићеним подручјима
- Графикон 19. Утицај димензија одрживости развоја туризма на задовољство становништва у заштићеним подручјима
- Графикон 20. Оцене димензија одрживости туризма у односу на старосну структуру испитаника
- Графикон 21. Оцене димензија одрживости туризма у односу на ниво образовања испитаника

ЛИТЕРАТУРА

1. Agyeiwaah, E., McKercher, B. & Suntikul, W. (2017). Identifying core indicators of sustainable tourism: A path forward? *Tourism Management Perspectives*, 24, 26–33.
2. Amidžić, L., Bartula, M. & Cvetković, D. (2014). The state of biodiversity in Serbia. *Natural Areas Journal*, 34(2), 222–226.
3. Amidžić, L., Krasulja, S. & Belij, S. (2017). *Zaštićena prirodna dobra Srbije*. Beograd: Ministarstvo zaštite životne sredine, Zavod za zaštitu prirode Srbije.
4. Anđelković, A., Đeković, V. & Milošević, N. (2014). Kontrola kvaliteta vode i mulja Paličkog jezera. *Šumarstvo*, 1–2, 113–129.
5. Aquino, R.S. (2019). Transforming travel: realising the potential of sustainable tourism. *Journal of Ecotourism*, 18(2), 193–195.
6. Asmelash, A.G. & Kumar, S. (2019). The structural relationship between tourist satisfaction and sustainable heritage tourism development in Tigray, Ethiopia. *Heliyon*, 5(3), E01335.
7. Banos-Gonzales, I., Martinez-Fernandez, J. & Esteve-Selma, M.A. (2016). Using dynamic sustainability indicators to assess environmental policy measures in Biosphere Reserves. *Ecological Indicators*, 67, 565–576.
8. Belij Radin, M., Vujičić, M.D., Todorović, N., Dragin, A.S., Stankov, U. & Mijatov, M.B. (2022). Modeling spa destination choice for leveraging hydrogeothermal potentials in Serbia. *Open Geosciences*, 14, 906–920.
9. Bello, F.G., Carr, N. & Lovelock, B. (2016). Community participation framework for protected area-based tourism planning. *Tourism Planning & Development*, 13, 469–485.
10. Belsoy, J., Korir, J. & Yego, J. (2012). Environmental impacts of tourism in protected areas. *Journal of Environment and Earth Science*, 2(10), 64–73.
11. Bennett, N.J., Whitty, T.S., Finkbeiner, E., Pittman, J., Bassett, H., Gelcich, S. & Allison, E.H. (2018). Environmental stewardship: A conceptual review and analytical framework. *Environmental Management*, 61(4), 597–614.
12. Biederman, P., Lai, J., Laitamaki, J., Messerli, H., Nyheim, P. & Plog, S. (2008). *Tourism and travel – An industry primer*. Upper Saddle River: Pearson.
13. Bjeljac, Ž. (2010). *Turističke manifestacije u Srbiji*. Beograd: Geografski institut „Jovan Cvijić“ SANU.
14. Boley, B.B., McGehee, N.G. & Hammett, A.L.T. (2017). Importance-performance analysis (IPA) of sustainable tourism initiatives: The resident perspective. *Tourism Management*, 58, 66–77. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.10.002>
15. Boniface, B. & Cooper, C. (2009). *Worldwide destinations: The geography of travel and tourism*. Oxford, UK: Elsevier.
16. Borges de Lima, I. & Green, R.J. (2017). *Wildlife tourism, environmental learning and ethical encounters, ecological and conservation aspects*. Cham: Springer International Publishing.
17. Bošković, T. (2008). Održivi turizam kao savremeni koncept razvoja turizma. *Škola biznisa*, 4, 123–127.
18. Bosworth, G. & Curry, N. (2020). National parks. In A. Kobayashi (Ed.), *International Encyclopedia of Human Geography* (pp. 229–237). Amsterdam: Elsevier.
19. Bramwell, B. (2015). Theoretical Activity in Sustainable Tourism Research. *Annals of Tourism Research*, 54, 204–218. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2015.07.005>
20. Bramwell, B. & Lane, B. (2011). Critical research on the governance of tourism and sustainability. *Journal of Sustainable Tourism*, 19(4–5), 411–421. <https://doi.org/10.1080/09669582.2011.580586>

21. Bridgewater, P. & Kim, R.E. (2021). 50 Years on, w(h)ither the Ramsar convention? A case of institutional drift. *Biodiversity and Conservation*, 30, 3919–3937.
22. Buckley, R. (2003). Ecological indicators of tourist impacts in parks. *Journal of Ecotourism*, 2(1), 54–66.
23. Buckley, R. (2009). Evaluating the net effects of ecotourism on the environment: A framework, first assessment and future research. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(6), 643–672. <https://doi.org/10.1080/09669580902999188>
24. Buckley, R. (2010). *Conservation tourism*. Wallingford, Oxfordshire: CAB International.
25. Buckley, R. (2012). Sustainable tourism: Research and reality. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 528–546. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.02.003>
26. Budeanu, A., Miller, G., Moscardo, G. & Ooi, C.S. (2016). Sustainable tourism, progress, challenges and opportunities: An introduction. *Journal of Cleaner Production*, 111(B), 285–294. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.10.027>
27. Burbano, D.V., Valdivieso, J.C., Izurieta, J.C., Meredith, T.C. & Ferri, D.Q. (2022). “Rethink and reset” tourism in the Galapagos Islands: Stakeholders' views on the sustainability of tourism development. *Annals of Tourism Research Empirical Insights*, 3(2), 100057.
28. Butler, R.W. (1999). Sustainable tourism: A state-of-the-art review. *Tourism Geographies*, 1(1), 7–25. <https://doi.org/10.1080/14616689908721291>
29. Butzmann, E. & Job, H. (2017). Developing a typology of sustainable protected area tourism products. *Journal of Sustainable Tourism*, 25, 1736–1755. <https://doi.org/10.1080/09669582.2016.1206110>
30. Cajiao, D., Izurieta, J.C., Casafont, M., Günter Reck, G., Castro, K., Santamaría, V., Cárdenas, S. & Leung, Y. (2020). Tourist use and impact monitoring in the Galápagos: an evolving programme with lessons learned. *Parks*, 26.2, 89–102.
31. Carr, A., Ruhanen, L. & Whitford, M. (2016). Indigenous peoples and tourism: the challenges and opportunities for sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 24(8–9), 1067–1079.
32. Cater, C. (2013). Nature bites back, impacts of the environment on tourism. In A. Holden, & D. Fennell (Eds.), *The Routledge Handbook of Tourism and the Environment* (pp. 119–129). London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
33. Ceron, J. & Dubois, G. (2003). Tourism and sustainable development indicators: the gap between theoretical demands and practical achievement. *Current Issues in Tourism*, 6(1), 54–75. <https://doi.org/10.1080/13683500308667944>
34. Chávez-Cortés, M. & Maya, J.A.A. (2010). Identifying and structuring values to guide the choice of sustainability indicators for tourism development. *Sustainability*, 2(9), 3074–3099.
35. Chin, C.L.M., Moore, S.A., Wallington, T.J. & Dowling, R. (2000). Ecotourism in Bako National Park, Borneo: visitors' perspectives on environmental impacts and their management. *Journal of Sustainable Tourism*, 8(1), 20–35.
36. Choi, H.C. & Sirakaya, E. (2006). Sustainability indicators for managing community tourism. *Tourism Management*, 27(6), 1274–1289.
37. Chow, A.S.Y., Cheng, I.N.Y. & Cheung, L.T.O. (2017). Self-determined travel motivations and ecologically responsible attitudes of nature-based visitors to the Ramsar wetland in South China. *Annals of Leisure Research*, 22(1), 42–61. <https://doi.org/10.1080/11745398.2017.1359791>
38. Cortina, J.M. (1993). What is coefficient alpha? An examination of theory and applications. *Journal of Applied Psychology*, 78(1), 98–104.
39. Cottrell, S.P. & Cutumisu, N. (2006). Sustainable tourism development strategy in WWF Pan Parks: Case of a Swedish and Romanian national park. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 6(2), 150–167.

40. Cottrell, S.P. & Raadik, J. (2008). Socio-cultural benefits of PAN Parks at Bieszczady National Park, Poland. *Matkailututkimus*, 1(1), 56–67.
41. Cottrell, S.P., Vaske, J.J. & Roemer, J.M. (2013). Resident satisfaction with sustainable tourism: The case of Frankenwald Nature Park, Germany. *Tourism Management Perspectives*, 8, 42–48.
42. Cottrell, S.P., Vaske, J.J. & Shen, F. (2007). Modeling resident perceptions of sustainable tourism development: Applications in Holland and China. *Journal of China Tourism Research*, 3, 219–234.
43. Csagoly, P., Magnin, G. & Mohl, A. (2018). Danube, Drava, and Mura Rivers: The “Amazon of Europe”. In C.M. Finlayson, G.R. Milton, R.C. Prentice & N.C. Davidson (Eds.). *The Watland Book* (pp. 903–909). Cambridge: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-4001-3>
44. Dalle Fratte, M., Brusa, G. & Cerabolini, B.E.L. (2018). A low-cost and repeatable procedure for modelling the regional distribution of Natura 2000 terrestrial habitats. *Journal of Maps*, 15(2), 79–88. <https://doi.org/10.1080/17445647.2018.1546625>
45. Dalmacija, B., Bečelić-Tomin, M., Krčmar, D. & Lazić, N. (2011). Vode. U S. Puzović, & H. Radovanović-Jovin (Eds.), *Životna sredina u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini: stanje–izazovi–perspektive* (pp. 94–133). Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za urbanizam, graditeljstvo i zaštitu životne sredine.
46. Davidović, R., Miljković, B. & Ristanović, B. (2003). *Reljef Banata, monografija*. Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
47. Deguignet M., Juffe-Bignoli D., Harrison J., MacSharry B., Burgess N.D. & Kingston N. (2014). *United Nations list of protected areas*. Cambridge, UK: UNEP-WCMC.
48. Denda, S. (2014). Održivi razvoj Parka prirode „Palić“ – želja ili realnost. *Reciklaža i održivi razvoj*, 7, 35–43.
49. Dolnicar, S. & Grün, B. (2013). Validly measuring destination images in survey studies. *Journal of Travel Research*, 52(1), 3–14. <https://doi.org/10.1177%2F0047287512457267>
50. Dražić, G. (2020). *Održivi turizam*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
51. Dwyer, L. & Edwards, D. (2009). Managing tourism to avoid ‘strategic drift’. *International Journal of Tourism Research*, 11(4), 321e335.
52. Đuričić, J., Kovačević, B. & Bejatović, G. (2012). Zaštićena dobra u pravu Srbije – stavljanje pod zaštitu, način korišćenja i mogućnosti za razvoj održivog turizma. *Pravo – teorija i praksa*, 29(7-9), 176–190.
53. Eagles, P.F.J. & McCool, S.F. (2002). *Tourism in national parks and protected areas: planning and management*. Wallingford: CABI Publishing.
54. Eagles, P.F.J., Bowman, M.E. & Tao, T.C. (2001). *Guidelines for tourism in parks and protected areas of East Asia*. Gland and Cambridge: IUCN.
55. Eagles, P.F.J., McCool, S.F. & Haynes, C.D. (2002). *Sustainable tourism in protected areas: guidelines for planning and management*. Gland, Switzerland and Cambridge, UK: IUCN.
56. Fennell, D. (2008). *Ecotourism*. London & New York: Routledge.
57. Fennell, D.A. (2002). *Ecotourism programme planning*. Wallingford, Oxon: CABI Publishing.
58. Fennell, D.A. (2003). *Ecotourism: An introduction*. London & New York: Routledge.
59. Fennell, D.A. (2015). *Ecotourism*, 4th edition. London & New York: Routledge.
60. Franceschinis, C., Swait, J., Vij, A. & Thiene, M. (2022). Determinants of recreational activities choice in protected areas. *Sustainability*, 14, 412.
61. Frost, W. & Hall, C.M. (2009). *Tourism and national parks, international perspectives on development, histories and change*. London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
62. Gajić, M. & Cvetanović, M. (2015). Theoretical bases of ecotourism and examples of potential ecotourism destinations in Serbia. *Glasnik Srpskog geografskog drustva*, 95(3), 37–58.

63. Gong, J., Shapovalova, A., Lan, W. & Knight, D.W. (2023). Resident support in China's new national parks: an extension of the Prism of Sustainability. *Current Issues in Tourism*, 26(11), 1731–1747.
64. Goodland, R. (1995). The concept of environmental sustainability. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 26(1), 1–24.
65. Grubač, B. & Stojnić, N. (2011). Present status and conservation of Eastern Imperial Eagle (*Aquila heliaca*) in Serbia. *Acta Zoologica Bulgarica*, 63, 79–86.
66. Habibah, A., Er, A.C., Mushrifah, I., Hamzah, J., Sivapalan, S., Buang, A., Toriman, M.E. & Sharifah Mastura, S.A. (2013). Revitalizing ecotourism for a sustainable Tasik Chini Biosphere Reserve. *Asian Social Science*, 9(15), 70–85. <https://doi.org/10.5539/ass.v9n14p70>
67. Hall, C.M. (2010). Tourism and Biodiversity: More Significant Than Climate Change? *Journal of Heritage Tourism*, 5(4), 253–266. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2010.517843>
68. Hall, C.M. (2019). Constructing sustainable tourism development: The 2030 agenda and the managerial ecology of sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(7), 1044–1060. <https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1560456>
69. Hall, C.M. & Frost, W. (2009). The making of the national parks concept. In C.M. Hall, & W. Frost (Eds.), *Tourism and National Parks, International Perspectives on Development, Histories and Change* (pp. 3–15). London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
70. Hall, C.M. & Saarinen, J. (2010). *Tourism and change in polar regions, climate, environments and experiences*. London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
71. Hall, C.M., Gössling, S. & Scott D. (2015). *The routledge handbook of tourism and sustainability*. London and New York: Taylor & Francis Group.
72. Hall, C.M., Scott, D. & Gössling, S. (2013). The primacy of climate change for sustainable international tourism. *Sustainable Development*, 21(2), 112–121. <https://doi.org/10.1002/sd.1562>
73. Higginbottom, K. (2004). *Wildlife tourism, impacts, management, and planning*. Melbourne: Common Ground Publishing Pty.
74. Higham, J. & Miller, G. (2018). Transforming societies and transforming tourism: Sustainable tourism in times of change. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(1), 1–8. <https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1407519>
75. Holden, A. (2016). *Environment and tourism*. London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
76. Holden, A. & Fennell, D. (2013). *The routledge handbook of tourism and the environment*. London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
77. Holden, J. (2008). *An Introduction to physical geography and the environment*, third edition. Edinburg: Pearson Education Limited.
78. Holladay, P.J. & Ormsby, A.A. (2011). A comparative study of local perceptions of ecotourism and conservation at Five Blues Lake National Park, Belize. *Journal of Ecotourism*, 10(2), 118–134.
79. Huayhuaca, C., Cottrell, S., Raadik, J. & Gradl, S. (2010). Resident perceptions of sustainable tourism development: Frankenwald Nature Park, Germany. *International Journal of Tourism Policy*, 3(2), 125–141.
80. Hussain, K., Ali, F., Ragavan, N.A. & Manhas, P.S. (2015). Sustainable tourism and resulting resident satisfaction at Jammu and Kashmir, India. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 7(5), 486–499.
81. Izveštaj o sprovođenju programa zaštite prirodnih dobara za 2019. godinu. (2020). Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
82. Jakšić, P. (Ed.). (2008). *Prime Butterfly Areas: A tool for nature conservation in Serbia*. Beograd: HabiProt.

83. Janusz, G.K. & Bajdor, P. (2013). Towards to sustainable - tourism framework, activities and dimensions. *Procedia Economics and Finance*, 6, 523–529.
84. Jeelani, P., Shah, S.A., Dar, S.N. & Rashid, H. (2023). Sustainability constructs of mountain tourism development: the evaluation of stakeholders' perception using SUS-TAS. *Environment, Development and Sustainability*, 25, 8299–8317. <https://doi.org/10.1007/s10668-022-02401-8>
85. Jimura, T. (2019). *World Heritage sites: tourism, local communities and conservation activities*. Oxfordshire, UK: CABI.
86. Jojić-Glavonjić, T. (2002). Protected areas as recreational zones for nerby cities – the case study of the city of Pančevo. *Hotel and Tourism Management*, 10(1), 91–105.
87. Jojić-Glavonjić, T., Todorović, J., Doljak, D. & Golubović, N. (2017). Analysis of tourist motifs in the function of development of cultural tourism in the settlements surrounded by protected natural resources. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijić" SASA*, 67(3), 333–340. <http://doi.org/10.2298/IJGII703333J>
88. Jones, P., Hillier, D. & Comfort, D. (2014). Sustainability in the global hotel industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 26(1), 5–17. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-10-2012-0180>
89. Jovanović, L., Živković, D., Janković, M., Šiljak, V. & Toskić, D. (2019). Significance of sustainable eco-tourism for Serbia's economic development. *Collection of Papers - Faculty of Geography at the University of Belgrade*, 67(2), 53–67. <https://doi.org/10.5937/zrgfub1902053J>
90. Jovičić, D. (2008). *Uvod u turizmologiju i turističku geografiju*. Beograd: Ton PLUS.
91. Jovičić, D. (2020). *Turizam i životna sredina: koncepcija održivog turizma*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
92. Khan, I.U., Khan, S.U. & Khan, S. (2022). Residents' satisfaction with sustainable tourism: the moderating role of environmental awareness. *Tourism Critiques: Practice and Theory*, 3(1), 72–87.
93. Konu, H. & Kajala, L. (2012). *Segmenting protected area visitors based on their motivations*. Vantaa: Metsähallitus.
94. Kovačev, N., Romelić, J., Pivac, T. & Lukić, T. (2014). Trips as primary and associated forms of other tourist Deliblato Sands movement. *Researches Review of the Department of Geography, Tourism and Hotel Management*, 43(2), 130–147.
95. Krajić, A. (2011). Geološko vrednovanje područja rezervata prirode „Obedska bara“. *Glasnik srpskog geografskog društva*, 91(4), 1–26.
96. Kruger, M., Viljoen, A. & Saayman, M. (2013). Who pays to view wildflowers in South Africa? *Journal of Ecotourism*, 12(3), 146–164. <https://doi.org/10.1080/14724049.2013.871286>
97. Kruger, M., Viljoen, A. & Saayman, M. (2017). Who visits the Kruger National Park and why? Identifying target markets. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 34(3), 312–340. <https://doi.org/10.1080/10548408.2016.1156618>
98. Lata, S., Mathiyazhagan, K. & Jasrotia, A. (2023). Sustainable tourism and residents' satisfaction: An empirical analysis of UNESCO World Heritage Sites in Delhi (India). *Journal of Hospitality Application & Research*, 18(1), 70–97.
99. Lazić, L., Ivkov-Džigurski, A., Pavić, D. & Savić, S. (2011). Prostor i stanovništvo AP Vojvodine. U S. Puzović, & H. Radovanović-Jovin (Eds.), *Životna sredina u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini: stanje–izazovi–perspektive* (pp. 18–39). Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za urbanizam, graditeljstvo i zaštitu životne sredine.
100. Lazić, L., Pavić, D., Stojanović, V., Tomić, P., Romelić, J., Pivac, T., Košić, K., Besermenji, S. & Kicošev, S. (2008). *Zaštićena prirodna dobra i ekoturizam Vojvodine*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.

101. Lee, T.H. & Hsieh, H.P. (2016). Indicators of sustainable tourism: A case study from a Taiwan's wetland. *Ecological Indicators*, 67, 779–787.
102. Lukić, D. & Petrović, M.D. (2020). *Uloga objekata geonasleđa u turizmu Podunavlja Srbije*. Beograd: Geografski institut „Jovan Cvijić” SANU.
103. Maksin, M., Pucar, M., Milijić, S. & Korać, M. (2011). *Održivi razvoj turizma u Evropskoj uniji i Srbiji*. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
104. Maksin, M., Ristić, V., Nenković-Riznić, M. & Mičić, S. (2018). The role of zoning in the strategic planning of protected areas: Lessons learnt from EU countries and Serbia. *European Planning Studies*, 26(4), 838–872. <https://doi.org/10.1080/09654313.2018.1426736>
105. Maksin-Mičić, M. (2008). *Turizam i prostor*. Beograd: Univerzitet Singidunum, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment.
106. Maple, L.C., Eagles, P.F.J. & Rolfe, H. (2010). Birdwatchers' specialisation characteristics and national park tourism planning. *Journal of Ecotourism*, 9(3), 219–238. <https://doi.org/10.1080/14724040903370213>
107. Master plan održivog razvoja Fruške gore od 2012 do 2022. godine. (2012). Novi Sad: Vlada AP Vojvodine, Univerzitet u Novom Sadu, JP „Nacionalni park Fruška gora“.
108. McCool, S.F. (2006). Managing for visitor experiences in protected areas: Promising opportunities and fundamental challenges. *Parks: The International Journal for Protected Areas Managers*, 16, 3–9.
109. McCool, S.F. & Bosak, K. (2016). *Reframing sustainable tourism*. New York: Springer.
110. McCool, S.F., Moisey, R.N. & Nickerson, N.P. (2001). What should tourism sustain? The disconnect with industry perceptions of useful indicators. *Journal of Travel Research*, 40, 124–131.
111. Menković, L. (2013). Eolian relief of southeast Banatian. *Glasnik Srpskog Geografskog Društva*, 93(4), 1–22.
112. Mercer, D. (2013). Biodiversity and tourism. In A. Holden, & D. Fennell (Eds.), *The Routledge Handbook of Tourism and the Environment* (pp. 130–144). London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
113. Mesaroš, G. (2014). *Vrste biljaka i životinja značajne za zaštitu prirode u Evropskoj Uniji*. Subotica: Udruženje za zaštitu i razvoj okruženja i graditeljskog nasleđa – Protego.
114. Mihalic, T. (2016). Sustainable-responsible tourism discourse – towards ‘responsustable’ tourism. *Journal of Cleaner Production*, 111(B), 461–470. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.12.062>
115. Mijatov, M., Pavić, L. & Rančić, M. (2014). Potential for development of wellness tourism in Rusanda. *Researches Reviews of the Department of Geography, Tourism and Hotel Management*, 43(2), 148–164.
116. Milić, Đ. & Stefanović, I. (2007). Pristup za održivo planiranje na primeru zaštićenog prirodnog dobra. *Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić” SANU*, 57, 365–373.
117. Mitsch, W.J., Bernal, B. & Hernandez, M.E. (2015). Ecosystem Services of Wetlands. *International Journal of Biodiversity Science, Ecosystem Services & Management*, 11(1), 1–4. <https://doi.org/10.1080/21513732.2015.1006250>
118. Moore, S.A. & Polley, A. (2007). Defining indicators and standards for tourism impacts in protected areas: Cape Range National Park, Australia. *Environmental Management*, 39, 291–300. <https://doi.org/10.1007/s00267-005-0191-5>
119. Mowforth, M. & Munt, I. (2016). *Tourism and sustainability. Development, globalisation and new tourism in the Third World*. Oxon, UK: Routledge.
120. Mulongoy, K.J. & Chape, S. (2004). *Protected areas and biodiversity, an overview of key issues*. Nairobi: United Nations Environment Programme (UNEP).

121. Muñoz, L., Hausner, V., Brown, G., Runge, C. & Fauchald, P. (2019). Identifying spatial overlap in the values of locals, domestic and international tourists to protected areas. *Tourism Management*, 71, 259–271. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.07.015>
122. Nacionalni park „Fruška gora“. (2010). *Plan upravljanja od 2011. do 2020.* Sremska Kamenica: JP „Nacionalni park Fruška gora“.
123. Nacionalni park „Fruška gora“. (2017). *Plan upravljanja od 2018. do 2027.* Sremska Kamenica: JP „Nacionalni Park Fruška gora“.
124. Newsome, D., Moore, S.A. & Dowling, R.K. (2013). *Natural area tourism, ecology, impacts and management.* Bristol: Channel View Publications.
125. Nikolić, S. (2006). *Turizam u zaštićenim prirodnim dobrima Srbije.* Beograd: Zavod za zaštitu prirode Srbije.
126. Noakes, D.L.G. & Bouvier, L.D. (2013). Threatened fishes of the world: the end of a series. *Environmental Biology of Fishes*, 96, 1135–1149. <https://doi.org/10.1007/s10641-013-0174-y>
127. Nunnally, J.C. & Bernstein, I.H. (1994). *Psychometric theory.* New York, NY, USA: McGraw-Hill.
128. Obradović, S., Stojanović, V., Kovačić, S., Jovanović, T., Pantelić, M. & Vujičić, M. (2021). Assessment of residents' attitudes toward sustainable tourism development – A case study of Bačko Podunavlje Biosphere Reserve, Serbia. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 35, 100384.
129. Obradović, S., Tešin, A., Božović, T. & Milošević, D. (2020). Residents' perceptions of and satisfaction with tourism development: A case study of the Uvac Special Nature Reserve, Serbia. *Tourism and Hospitality Research*, 21(1), 31–43.
130. Page, S.J. & Dowling, R. (2002). *Ecotourism.* Harlow: Prentice Hall.
131. Panjković, B. & Stojnić, N. (2011). Biološka raznovrsnost i zaštićena područja. U S. Puzović, & H. Radovanović-Jovin (Eds.), *Životna sredina u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini: stanje–izazovi–perspektive* (pp. 168–211). Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za urbanizam, graditeljstvo i zaštitu životne sredine, Novi Sad.
132. Panjković, B., Šipka, S. & Maksimović, D. (2016). *Zaštićena područja prirode u AP Vojvodini, status zaštite i finansiranje u kontekstu evropskih integracija.* Vršac: Ekološki centar „Stanište“.
133. Pantelić, M., Stamenković, I. & Purić-Samardžija, J. (2012). Razvoj ekoturizma na prostoru specijalnog rezervata prirode „Deliblatska peščara“. *Zbornik radova Departmana za geografiju, turizam i hotelijerstvo*, 41, 235–247.
134. Park prirode „Palić“. (2011). *Predlog za stavljanje pod zaštitu kao zaštićenog područja III kategorije, studija zaštite,* Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
135. Park prirode „Palić“. (2022). *Izveštaj o realizaciji Godišnjeg programa upravljanja zaštićenim područjem Park prirode „Palić“ za 2021. godinu.* Palić: JP „Palić-Ludaš“.
136. Park prirode „Ponjavica“. (2012). *Predlog za stavljanje pod zaštitu kao zaštićeno područje III kategorije.* Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
137. Park prirode „Rusanda“. (2014). *Plan upravljanja za period od 2015. do 2024. godine.* Zrenjanin: Ustanova „Rezervati prirode“.
138. Pavić, D., Jakovljević, D. & Krajić, A. (2016). Local reactions concerning Serbia's Obedska Bara Nature Reserve. *Polish Journal of Environmental Studies*, 25(1), 273–282.
139. Pavlović P., Kostić N., Karadžić B. & Mitrović M. (2017). *The soils of Serbia.* Cham: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-8660-7>
140. Pavlović, S., Đurđić, S., Belij Radin, M., Filipović, D. & Todorović, N. (2022). Seasonality and sustainability of tourism – case study: Protected mountain areas in Serbia. *Dela*, 57, 137–153.

141. Peeters, P. & Dubois, G. (2010). Tourism travel under climate change mitigation constraints. *Journal of Transport Geography*, 18(3), 447–457. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2009.09.003>
142. Pellegrino, D., Schirpke, U. & Marino, D. (2016). How to support the effective management of Natura 2000 sites? *Journal of Environmental Planning and Management*, 60(3), 383–398. <https://doi.org/10.1080/09640568.2016.1159183>
143. Penić, M., Dragosavac, M., Vujko, A. & Besermenji, S. (2016). Impact of active tourism on economic development – example of the Fruška Gora National park (Vojvodina, North Serbia). *Geographica Pannonica*, 20(3), 168–180. <https://doi.org/10.5937/GeoPan1603181P>
144. Petrović, M. (2014). Heading forward to the „Mura–Drava–Danube Transboundary Biosphere Reserve”. *Zbornik Matice Srpske za Društvene Nauke*, 147, 267–279. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1447267P>
145. Pivac, T., Dragin, A., Dragičević, V. & Vasiljević, Đ. (2016). *Selektivni oblici turizma*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
146. Plan zaštite prirodnih dobara za 2024. godinu. (2023). Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
147. Popović, Z., Smiljanić, M., Matić, R., Kostić, M., Nikić, P. & Bojović, S. (2012). Phytotherapeutical plants from the Deliblato Sands (Serbia): traditional pharmacopoeia and implications for conservation. *Indian Journal of Traditional Knowledge*, 11(3), 385–400.
148. Pravilnik o proglašenju i zaštiti strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva“ („Sl. glasnik RS“ broj 5/2010, 47/2011, 32/2016 i 98/2016).
149. Program zaštite životne sredine Autonomne Pokrajine Vojvodine za period 2016–2025. godine („Sl. list AP Vojvodine“ broj 10/2016).
150. Prostorni plan područja posebne namene Fruške gore do 2022. godine. (2004). Novi Sad: Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine.
151. Prostorni plan područja posebne namene Specijalnog rezervata prirode „Obedska bara“. (2006). Republika Srbija, Autonomna Pokrajina Vojvodina, Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za arhitekturu, urbanizam i graditeljstvo.
152. Puhakka, R. & Siikamäki, P. (2012). Nature tourists' response to ecolabels in Oulanka PAN Park, Finland. *Journal of Ecotourism*, 11(1), 56–73. <https://doi.org/10.1080/14724049.2011.647917>
153. Puzović, S., Panjković, B., Tucakov, M., Stojnić, N., Sabadoš, K., Stojanović, T., Vig, L., Marić, B., Tešić, O., Kiš, A., Galamboš, L., Pil, N., Kicošev, V., Stojšić, V., Timotić, D., Perić, R., Bošnjak, T., Delić, J., Dobretić, V. & Stanišić, J. (2015). *Upravljanje prirodnom baštinom u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za urbanizam, graditeljstvo i zaštitu životne sredine, Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
154. Queiroz, R.E., Guerreiro, J. & Ventura, M.A. (2014). Demand of the Tourists Visiting Protected Areas in Small Oceanic Islands: the Azores Case Study (Portugal). *Environment, Development and Sustainability*, 16(5), 1119–1135.
155. Queiroz, R.E., Guerreiro, J. & Ventura, Mader, R. (2002). Latin American ecotourism: What is it? *Current Issues in Tourism*, 5(3–4), 272–279.
156. Raičević, V., Božić, M., Rudić, Ž., Lalević, B. & Kikovic, D. (2011). The evolution of the eutrophication of the Palić Lake (Serbia). *African Journal of Biotechnology*, 10(10), 1736–1744.
157. Rasoolimanesh, S.M. & Jaafar, M. (2016). Sustainable tourism development and residents' perceptions in World Heritage Site destinations. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(1), 34–48.
158. Registar zaštićenih prirodnih dobara Vojvodine. (2020). Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.

159. Retke, ranjive i ugrožene biljne i životinjske vrste na području JP „Vojvodinašume“. (2011). Petrovaradin: JP „Vojvodinašume“.
160. Rio, D. & Nunes, L.M. (2012). Monitoring and evaluation tool for tourism destinations. *Tourism Management Perspectives*, 4, 64–66.
161. Ristić, V., Trišić, I., Štetić, S., Maksin, M., Nechita, F., Candrea, A.N., Pavlović, M. & Hertanu, A. (2024). Institutional, ecological, economic and sociocultural sustainability - evidence from Ponjavica Nature Park. *Land*, 13(5), 669. <https://doi.org/10.3390/land13050669>
162. Ristić, Z. & Ristić, N. (2021). *Biologija, lov i ugroženost ptica Evrope*. Novi Sad: Maxima Graf.
163. Romelić, J. & Tomić, P. (2002). Održivi turizam u zaštićenim prirodnim predelima Vojvodine. *Turizam*, 6, 19–21.
164. Romelić, J. & Ćurčić, N. (2001). *Turistička geografija Jugoslavije*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prorodno-matematički fakultet, Institut za geografiju.
165. Ruhanen, L., Weiler, B., Moyle, B.D. & McLennan, C. Lee J. (2015). Trends and patterns in sustainable tourism research: a 25-year bibliometric analysis. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(4), 517–535. <https://doi.org/10.1080/09669582.2014.978790>
166. Saarinen, J. (2013). Is being responsible sustainable in tourism? Connections and critical differences. *Sustainability*, 13(12), 6599.
167. Samora-Arvela A., Ferreira J., Vaz E. & Panagopoulos T. (2020). Modeling nature-based and cultural recreation preferences in Mediterranean regions as opportunities for smart tourism and diversification. *Sustainability*, 12(1), 433. <https://doi.org/10.3390/su12010433>
168. Sanchez, M.L., Cabrera, A.T. & Gomez del Pulgar, M.L. (2020). The potential role of cultural ecosystem services in heritage research through a set of indicators. *Ecological Indicators*, 117, 106670. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2020.106670>
169. Schianetz, K. & Kavanagh, L. (2008). Sustainability indicators for tourism destinations: a complex adaptive systems approach using systemic indicator systems. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(6), 601–628.
170. Scholtz, M., Kruger, M. & Saayman, M. (2015). Determinants of visitor length of stay at three coastal national parks in South Africa. *Journal of Ecotourism*, 14(1), 21–47.
171. Scholtz, M., Saayman, M. & Kruger, M. (2012). The influence of the economic recession on visitors to the Kruger National Park. *Journal of Economic and Financial Sciences*, 5(1), 247–270.
172. Šćiban, M., Ružić, M., Radišić, D., Rajković, D. & Janković, M. (2010). An overview of bird fauna of the lake Rusanda. *Ciconia: Bulletin of the committee for studying and protection of birds of Vojvodina, society of ecologists of Vojvodina*, 19, 12–32.
173. Seba, J.A. (Ed.), (2012). *Ecotourism and sustainable tourism, new perspectives and studies*. Toronto & New York: Apple Academic Press.
174. Sekulić, N., Budakov, Lj. & Branković, D. (1998). Distribution of the European mudminnow *Umbra krameri* (Umbridae) in Serbia. *Italian Journal of Zoology*, 65(1), 381–382. <http://doi.org/10.1080/11250009809386851>
175. Selva, N., Kreft, S., Kati, V., Schluck, M., Jonsson, B.G., Mihok, B., Okarma, H. & Ibisch, P.L. (2011). Roadless and low-traffic areas as conservation targets in Europe. *Environmental Management*, 48, 865–877. <https://doi.org/10.1007/s00267-011-9751-z>
176. Sharpley, R. (2004). Planning for tourism: In R. Sharpley (Ed.), *The tourism business: an introduction* (pp. 200–220). Sunderland: Business Education Publishers.
177. Shen, F. & Cottrell, S.P. (2008). A sustainable tourism framework for monitoring residents' satisfaction with agritourism in Chongdugou Village, China. *International Journal of Tourism Policy*, 1(4), 368–375.

178. Simić, D. & Puzović, S. (2008). *Ptice Srbije i područja međunarodnog značaja*. Beograd: Liga za ornitološku akciju Srbije.
179. Simić, D. & Tucakov, M. (2008). Mešovita kolonija čaplji na Ponjavici kod Omoljice. *Ciconia*, 17, 72–73.
180. Southgate, C. & Sharpley, R. (2015). Tourism, development and the environment. In R. Sharpley, & D.J. Telfer (Eds.), *Tourism and development, concepts and issues*, 2nd edition (pp. 250–284). Bristol: Channel View Publications.
181. Sowinska-Świerkosz, B. & Chmielewski, T.J. (2014). Comparative assessment of public opinion on the landscape quality of two biosphere reserves in Europe. *Environmental Management*, 54, 531–556.
182. Spangenberg, J.H. (1997). Environmental space-based proactive linkage indicators: A compass on the road towards sustainability. In: B. Moldan, & S. Billharz (Eds.), *Sustainability Indicators, Report of the Project on Indicators of Sustainable Development* (pp. 119–125). London: Wiley.
183. Spangenberg, J.H. (2002). Environmental space and the prism of sustainability: frameworks for indicators measuring sustainable development. *Ecological Indicators*, 2(3), 295–309.
184. Specijalni rezervat prirode „Deliblatska peščara“. (2011). *Plan upravljanja 2011–2020*. Petrovaradin: JP „Vojvodinašume“.
185. Specijalni rezervat prirode „Koviljsko-petrovaradinski rit“. (2012). *Plan upravljanja 2012–2021*. Petrovaradin: JP „Vojvodinašume“.
186. Specijalni rezervat prirode „Kraljevac“. (2005). *Predlog za stavljanje pod zaštitu kao prirodnog dobra od izuzetnog značaja, studija zaštite*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
187. Specijalni rezervat prirode „Kraljevac“. (2023). *Program upravljanja za 2024. godinu*. Deliblato, Kovin: Udruženje sportskih ribolovaca „Deliblatsko jezero“.
188. Specijalni rezervat prirode „Obedska bara“. (2010). *Plan upravljanja 2011–2020*. Petrovaradin: JP „Vojvodinašume“.
189. Specijalni rezervat prirode „Titelski breg“. (2011). *Predlog za stavljanje pod zaštitu kao zaštićeno područje I kategorije, studija zaštite*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
190. Specijalni rezervat prirode „Zasavica“. (2011). *Plan upravljanja 2012–2022*. Sremska Mitrovica: Pokret gorana Sremske Mitrovice.
191. Spenceley, A. (2005). Nature-based tourism and environmental sustainability in South Africa. *Journal of Sustainable Tourism*, 13(2), 136–170.
192. Spenceley, A., Snyman, S. & Eagles, P.F.J. (2017). *Guidelines for tourism partnerships and concessions for protected areas: Generating sustainable revenues for conservation and development*. Gland: IUCN.
193. Srednjoročni program zaštite prirodnih dobara za period 2011–2020. (2011). Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
194. Stanković, V. & Joldžić, V. (2018). Vrednovanje ekosistemskih usluga ramsarskih područja Vojvodine, *Ecologica*, 25(91), 534–539.
195. Štetić, S. & Šimičević, D. (2014). *Menadžment turističke destinacije*. Beograd: Visoka turistička škola strukovnih studija.
196. Štetić, S. & Trišić, I. (2019). Use of natural tourism potentials for sustainable development in the Special Nature Reserve “Koviljsko-Petrovaradinski Rit” Vojvodina (Northern Serbia). *Central European Journal of Geography and Sustainable Development (CEJGSD)*, 1(1), 3–12.
197. Štetić, S. & Trišić, I. (2020). Prirodni resursi za razvoj ekoturizma Specijalnog rezervata prirode „Obedska bara“. *Ecologica*, 27(98), 224–231.

198. Štetić, S., Trišić, I. & Gvozden, I. (2021). Ekoturizam specijalnog rezervata prirode „Deliblatska peščara“ u uslovima pandemije COVID-19. *Ecologica*, 28(102), 208–214. <https://doi.org/10.18485/ecologica.2021.28.102.10>
199. Štetić, S., Trišić, I. & Nedelcu, A. (2019). Natural potentials of significance for the sustainable tourism development – the focus on the special nature reserve. *Journal of the Geographical Institute “Jovan Cvijić” SASA*, 69(3), 279–287. <https://doi.org/10.2298/IJGI1903279S>
200. Stojanović, T., Trišić, I., Brđanin, E., Štetić, S., Nechita F. & Candrea, A.N. (2024). Natural and sociocultural values of a tourism destination in the function of sustainable tourism development - an example of a protected area. *Sustainability*, 16(2), 759. <http://dx.doi.org/10.3390/su16020759>
201. Stojanović, V. (2003). Stanje i mogućnosti razvoja turizma u odabranim Specijalnim rezervatima prirode Vojvodine. *Turizam*, 7, 26–28.
202. Stojanović, V. (2006). *Održivi razvoj turizma i životne sredine*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
203. Stojanović, V. (2011). *Turizam i održivi razvoj*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
204. Stojanović, V. (2023). *Turizam i održivi razvoj*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
205. Stojanović, V. & Dragin, A. (2019). Lokalni akcioni plan za Specijalni rezervat prirode „Karađorđevo“. Coop MDD, Interreg Danube Transnational IPA.
206. Stojanović, V., Đorđević, J., Lazić, L., Stamenković, I. & Dragičević, V. (2014). The principles of sustainable development of tourism in the special nature reserve "Gornje Podunavlje" and their impact on the local communities. *Acta Geographica Slovenica*, 54, 391–400.
207. Stojanović, V., Lazić, L. & Đunić, J. (2018). Nature Protection and Sustainable Tourism Interaction in Selected Ramsar Sites in Vojvodina (Northern Serbia). *Geographica Pannonica*, 22(3), 201–207.
208. Stojanović, V., Mijatov Ladičorbić, M., Dragin A.S., Cimbalević, M., Obradović, S., Dolinaj, D., Jovanović, T., Ivkov-Džigurski, A., Dunjić, J., Nedeljković Knežević, M., et al. (2023). Tourists' motivation in wetland destinations: Gornje Podunavlje Special Nature Reserve case study (Mura-Drava-Danube Transboundary Biosphere Reserve). *Sustainability*, 15(12), 9598. <https://doi.org/10.3390/su15129598>
209. Stojanović, V., Mijatov, M., Dunjić, J., Lazić, L., Dragin, A., Milić, D. & Obradović, S. (2021). Ecotourism impact assessment on environment in protected areas of Serbia: A case study of Gornje Podunavlje Special Nature Reserve. *Geographica Pannonica*, 25(3), 157–167.
210. Stojanović, V., Pavić, D. & Pantelić, M. (2014). *Geografija životne sredine*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
211. Stojnić, N. (2011). Krstaš. U B. Panjković (Ed.), *Stanje osetljivih ekosistema i ugroženih biljnih i životinjskih vrsta na području AP Vojvodine* (pp. 57–60). Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
212. Stojnić, N., Panjković, B., Sabadoš, K., Kicošev, V., Timotić, D., Kiš, A., Galamboš, L., Delić, J., Dobretić, V., Milenić, B., Perić, R., Stojšić, V., Pil, N., Stanišić, J., Plemić, Z., Predojević, J., Bošnjak, T., Mihajlović, N., Fojkar, O., Došenović, B., Marinković, L., Krnčević, G., Borčić, S., Novaković, S., Rilak, S., Dragaš, K. & Pivaš, B. (2015). *Izveštaj o stanju prirode u Autonomnoj pokrajini Vojvodini za period 2010-2014*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.

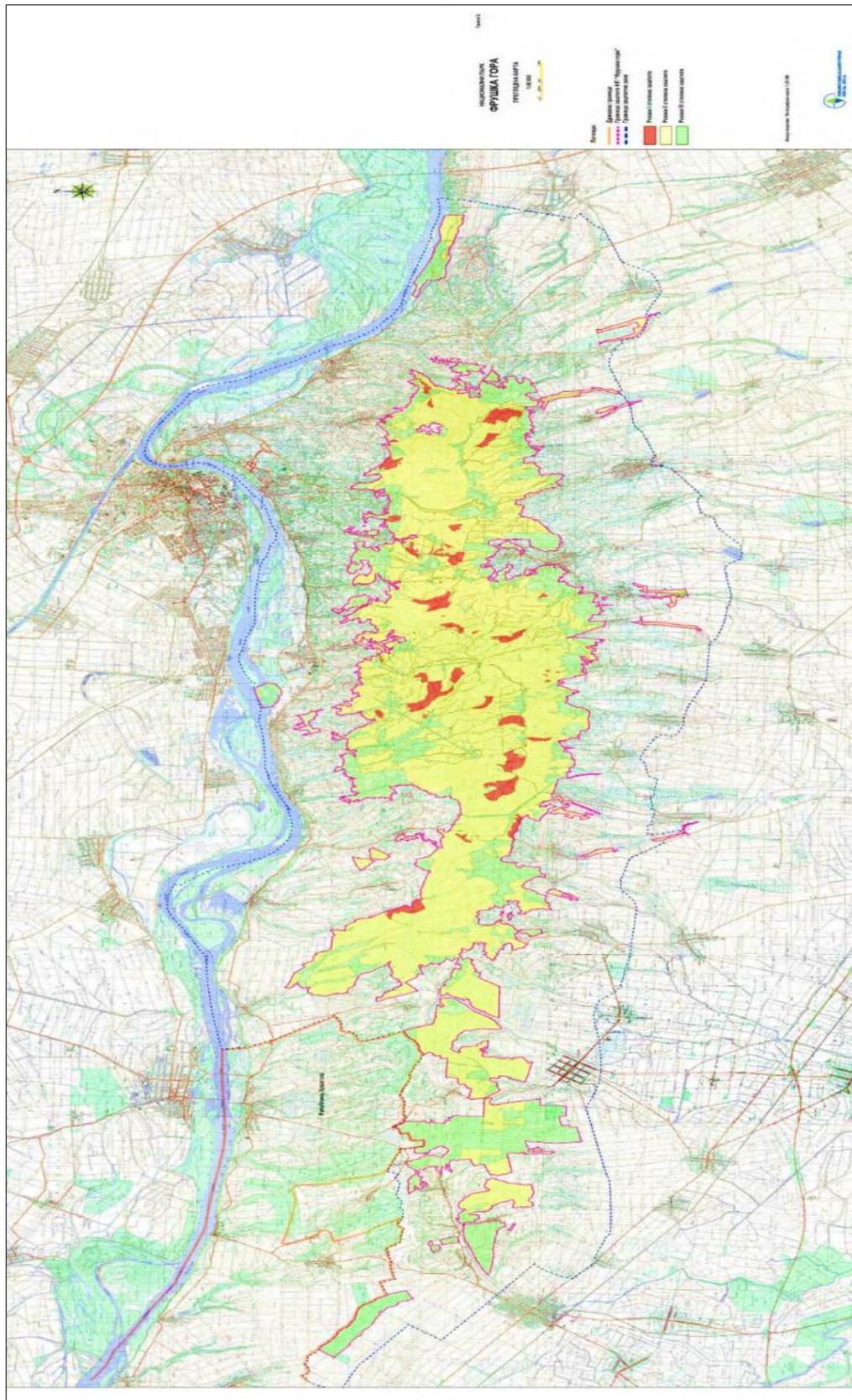
213. Stojšić, V. (2011). Banatski božur (*Paeonia officinalis* subsp. *banatica*). U B. Panjković (Ed.), *Stanje osetljivih ekosistema i ugroženih biljnih i životinjskih vrsta na području AP Vojvodine* (pp. 30–37). Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu prirode.
214. Stolton, S., Shadie, P. & Dudley, N. (2013). *Best practice guidance on recognising protected areas and assigning management categories and governance types, Best practice protected area guidelines series 21*. Gland, Switzerland: IUCN.
215. Tanguay, G.A., Rajaonson, J. & Therrien, M.C. (2013). Sustainable tourism indicators: selection criteria for policy implementation and scientific recognition. *Journal of Sustainable Tourism*, 21(6), 862–879.
216. Tenjović, L. (2020). *Statistika u psihologiji*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
217. Tomić, N., Marković, S., Antić, A. & Tešić, D. (2020). Exploring the potential for geotourism development in the Danube region of Serbia. *International Journal of Geoheritage and Parks*, 8(2), 123–139.
218. Tomić, N., Stojavljević, R., Stamenković, I. & Berić, D. (2013). The use of geothermal energy resources in the tourism industry of Vojvodina (Northern Serbia). *European Researcher*, 42(2–3), 443–454.
219. Tomić, P., Romelić, J., Kicošev, S. & Lazić, L. (2004). *Vojvodina, naučno – popularna monografija*. Novi Sad: Društvo geografa Vojvodine.
220. Torres-Delgado, A. & Saarinen, J. (2014). Using indicators to assess sustainable tourism development: a review. *Tourism Geographies*, 16(1), 31–47. <https://doi.org/10.1080/14616688.2013.867530>
221. Trišić, I. (2018). Ciljevi održivog turističkog razvoja i upravljanja u Nacionalnom parku „Fruška gora“. *Turističko poslovanje*, 22, 5–17. <https://doi.org/10.5937/turpos1822005t>
222. Trišić, I., Štetić, S. & Krstić, V. (2018). Possibilities to prevent negative environmental impacts. *Economics of Agriculture*, 65(4), 1599–1614. <https://doi.org/10.5937/ekopolj1804599t>
223. Trišić, I. (2019a). International status of area protection in the function of sustainable tourism development of the Republic of Serbia. *Central European Journal of Geography and Sustainable Development*, 1(2), 73–80.
224. Trišić, I. (2019b). Opportunities for sustainable tourism development and nature conservation in Special Nature Reserve “Deliblatska Peščara“. *Hotel and Tourism Management*, 7(1), 83–93.
225. Trišić, I. (2019c). Značaj vlažnih staništa za održivi turizam AP Vojvodine. *Turističko poslovanje*, 23, 29–41. <https://doi.org/10.5937/turpos0-22024>
226. Trišić, I., Štetić, S. & Maksin, M. (2020). The significance of protected natural areas for the tourism of the Vojvodina Province (Northern Serbia) – relevant factors analysis of the sustainable tourism development. *Spatium*, 43, 1–7. <https://doi.org/10.2298/SPAT2043001T>
227. Trišić, I. (2021). The function of protected natural areas of the Vojvodina Province in sustainable tourism development. *Teme*, 45(1), 315–330. <https://doi.org/10.22190/TEME200129017T>
228. Trišić, I., Štetić, S., Maksin, M. & Blešić, I. (2021). Perception and satisfaction of residents with the impact of the protected area on sustainable tourism: The case of Deliblatska Peščara Special Nature Reserve, Serbia. *Geographica Pannonica*, 25(4), 317–325. <https://doi.org/10.5937/gp25-33196>
229. Trišić, I., Privitera, D., Štetić, S., Genov, G. & Stanić Jovanović, S. (2022a). Sustainable tourism in protected area – a case of Fruška Gora National Park, Vojvodina (Northern Serbia). *Sustainability*, 14, 14548.
230. Trišić, I., Privitera, D., Štetić, S., Petrović, M., Radovanović, M., Maksin, M., Šimičević, D., Stanić Jovanović, S. & Lukić, D. (2022b). Sustainable tourism to the part of Transboundary

- UNESCO Biosphere Reserve "Mura–Drava–Danube". A case of Serbia, Croatia and Hungary. *Sustainability*, 14(10), 1006. <http://dx.doi.org/10.3390/su14106006>
231. Trišić, I., Privitera, D., Ristić, V., Štetić, S., Milojković, D. & Maksin, M. (2023a). Protected areas in the function of sustainable tourism development – a case of Deliblato Sands Special Nature Reserve, Vojvodina Province. *Land*, 12(2), 487.
232. Trišić, I., Milojković, D., Ristić, V., Nechita, F., Maksin, M., Štetić, S. & Candrea, A.N. (2023b). Sustainable tourism of Important Plant Areas (IPAs) – a case of three protected areas of Vojvodina Province. *Land*, 12(7), 1278. <http://dx.doi.org/10.3390/land12071278>
233. Trišić, I., Stanić Jovanović, S., Štetić, S., Nechita, F. & Candrea, A.N. (2023c). Satisfaction with sustainable tourism – a case of the Special Nature Reserve "Meadows of Great Bustard", Vojvodina Province. *Land*, 12(8), 1511.
234. Trišić, I., Nechita, F., Ristić, V., Štetić, S., Maksin, M. & Atudorei, I.A. (2023d). Sustainable tourism in protected areas – the case of the Vršac Mountains Outstanding Natural Landscape, Vojvodina Province (Northern Serbia). *Sustainability*, 15(10), 7760. <https://doi.org/10.3390/su15107760>
235. Trišić, I., Privitera, D., Ristić, V., Štetić, S., Stanić Jovanović, S. & Nechita, F. (2023e). Measuring residents' and visitors' satisfaction with sustainable tourism – the case of "Rusanda" Nature Park, Vojvodina Province. *Sustainability*, 15(23), 16243. <https://doi.org/10.3390/su152316243>
236. Trišić I. (2024). Resursna baza kao osnova razvoja održivog turizma Parka prirode „Palić“. *Turističko poslovanje*, 33, 61–70. <https://doi.org/10.5937/turpos0-50279>
237. Trišić, I., Štetić, S., Candrea, A.N., Nechita, F., Apetrei, A., Pavlović, M., Stojanović, T. & Perić, M. (2024). The impact of sustainable tourism on the residents and visitors satisfaction – a case of Special Nature Reserve "Titelski Breg", Vojvodina. *Sustainability*, 16(7), 2720. <http://dx.doi.org/10.3390/su16072720>
238. Twining-Ward, L. & Butler, R. (2002). Implementing STD on a small island: development and use of sustainable tourism development indicators in Samoa. *Journal of Sustainable Tourism*, 10(5), 363–387.
239. UNEP and ICLEI. (2003). *Tourism and Local Agenda 21: The role of local authorities in sustainable tourism*. France: UNEP.
240. United Nations. (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for sustainable development*. Without reference to a Main Committee (A/70/L.1). General Assembly UN.
241. UNWTO. (2004). *Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook*. Madrid: UNWTO.
242. Valdivieso, J.C., Eagles, P.F.J. & Gil, J.C. (2015). Efficient management capacity evaluation of tourism in protected areas. *Journal of Environmental Planning and Management*, 58(9), 1544–1561. <https://doi.org/10.1080/09640568.2014.937479>
243. Vidaković, D., Krizmanić, J., Dojčinović, B.P., Pantelić, A., Gavrilović, B., Živanović, M., Novaković, B. & Ćirić, M. (2019). Alkaline soda Lake Velika Rusanda (Serbia): the first insight into diatom diversity of this extreme saline lake. *Extremophiles*, 23, 347–357. <https://doi.org/10.1007/s00792-019-01088-6>
244. Visconti, P., Butchart, S.H., Brooks, T.M., Langhammer, P.F., Marnewick, D., Vergara, S., Yanosky, A. & Watson, J.E. (2019). Protected area targets post-2020. *Science*, 364(6437), 239–241. <https://doi.org/10.1126/science.aav6886>
245. Vučetić, A. (2018). Importance of environmental indicators of sustainable development in the transitional selective tourism destination. *International Journal of Tourism Research*, 20(3), 317–325.

246. Vujko, A. & Plavša, J. (2014). Evaluation of Fruška Gora National Park (Serbia) for Sport and Recreational Tourism. *Acta Geographica Slovenica*, 54(2), 321–334. <https://dx.doi.org/10.3986/AGS54206>
247. Vujko, A., Gajić, T. & Kovačević, B. (2012). Turizam u zaštićenim prirodnim prostorima - ekoturizam Fruške Gore. *Škola biznisa*, 4, 8–16.
248. Vukov, D., Igić, R., Rućando, M. & Radulović, S. (2012). Diversity of vascular hydrophytes in the Zasavica river (Serbia): Changes after thirteen years. *Archives of Biological Sciences*, 64(4), 1607–1617.
249. Vuković, D.B. & Shams, R. (2020). Economy and ecology: encounters and interweaving. *Sustainability*, 12(1), 179.
250. Weaver, D. (2006). *Sustainable tourism: Theory and practice*. Oxford: Butterworth–Heinemann.
251. Weaver, D. & Lawton, L. (2014). *Tourism management*. Milton: John Wiley & Sons.
252. Williams, S. & Lew, A.A. (2015). *Tourism geography, critical understandings of place space and experience*. London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
253. Zakon o zaštiti prirode („Sl. glasnik RS”, br. 36/2009, 88/2010, 91/2010 – ispr., 14/2016, 95/2018 – dr. Zakon i 71/2021).
254. www.nationalpark.ch (20.06.2024)

ПРИЛОЗИ

Прилог I Просторни план Националног парка „Фрушка гора“

Прилог II

Анкетни упитник

Место у којем живите _____

Пре него што одлучите да учествујете у овој студији, важно је да разумете зашто се истраживање ради и шта ће укључивати.

Анкета је анонимна и добровољна. Добијени подаци биће коришћени у сврху научног истраживања. Ни у једном делу упитника не постоји ништа што може утицати на вашу дискрецију и тајност при одговарању. Упитник не садржи личне податке испитаника. Можете престати да одговарате у било ком тренутку ако желите. Ако желите, не морате да одговарате на свако питање. Такође, ако нисте сигурни у одговор, не морате да одговарате на свако питање.

Попуњавањем овог упитника сагласни сте са свим његовим деловима који се могу користити као резултати истраживања и као такви објављени у дисертацији и научним часописима. На тај начин дајете пуну подршку овом истраживању.

пол	мушки			женски		
старосна структура	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	>65
ниво образовања	основно образовање		средње	више/високо	мастер/докторат	
оцењивано заштићено подручје						

Ваше одговоре рангирајте према следећим скалама:

1 - у потпуности се не слажем; 2 - делимично се не слажем; 3 - нити се слажем, нити не слажем (неутралан став); 4 - делимично се слажем; 5 - слажем се у потпуности.

Питања која се односе н димензије одрживости

1. Постоји улога локалног становништва у заштити подручја

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

2. У заштићеном подручју постоји туристичка инфраструктура (изграђеност и опремљеност) без штетног утицаја на околину

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

3. Становницима су на располагању туристички објекти, услуге и активности

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

4. Туризам заштићеног подручја ствара економске користи за становништво

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

5. Туризам заштићеног подручја поспешује локалну економију

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

6. Туризам заштићеног подручја доприноси запослењу локалног становништва

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

7. Локални производи су доступни куповини од стране туриста

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

8. Посетиоци подржавају цене домаћих производа

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

9. Туристи су заинтересовани за домаћу радиност и занате

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

10. Туристи радо ступају у контакт са локалним становништвом

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

11. Туристи се интересују за локалну традицију и обичаје

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

12. Туристи посећују локалне објекте културе и манифестације

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

13. Туристи су заинтересовани за историјске локалитете и налазишта

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

14. Туристе кроз заштићено подручје воде обучени водичи и представници локалног становништва

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

15. Туристи се у заштићеном подручју могу упознати са локалним брэндовима (винаријама, етно кућама, домаћом радиношћу, локалним предузећима итд.)

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

16. У заштићеном подручју се следе упутства управљача о заштити природе и туристичким активностима

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

17. Туристима се пружају информације које одражавају историју резервата, становништва и насеља

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Питања која се односе на задовољство испитаника одрживим туризмом

18. Задовољан сам јер туризам производи различите користи за мене

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

19. Задовољан сам јер туризам доприноси повећању атрактивности овог заштићеног подручја

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

20. За мене је важно да у овом заштићеном подручју постоји одрживи туризам

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

21. Задовољан сам стањем туризма у овом заштићеном подручју

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

БИОГРАФИЈА

Игор Тришић рођен је 12.09.1974. године у Београду, где је завршио основну и Средњу угоститељско-туристичку школу.

Основне студије туризма општи смер, завршио је 2008. године, на Универзитету у Новом Саду, Департману за географију, туризам и хотелијерство, Природно-математичког факултета, са оценом 10 (десет) на дипломском испиту. Одбраном мастер рада на тему „Друштвени и природни утицаји туристичког развоја“, 2009. године завршио је мастер академске студије. Године 2021. уписао је докторске студије на Географском факултету, Универзитета у Београду. До сада је положио све испите предвиђене наставним планом и програмом, са просечном оценом 9,86. Дисертација кандидата припада научној области Геонауке и ужој научној области Туризмологија.

Игор Тришић је тренутно запослен на пословима наставника туристичке групе предмета у Средњој стручној школи „Васа Пелагић“ у Ковину, где ради од 2004. године. Био је ментор у бројним матурским и завршним радовима ученика. Од 2013. до 2017. године обављао је функцију директора установе. Тренутно изводи наставу и друге облике образовно-васпитног рада из стручних наставник предмета. Године 2021. стиче звање педагошког саветника. Похађао је бројне семинаре из образовне праксе. Одлуком Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и Националног просветног савета Републике Србије, изабран је за рецензента уџбеника за основне и средње школе из наставног предмета Географија.

Члан је Српског географског друштва Београд, основаног 1910. године од стране Јована Цвијића. Члан је међународне групе туристичких експерата - Balkan Network of Tourism Experts.

Области интересовања у истраживању су: туризам и одрживи развој, туристичка географија, екогеографија, друштвена географија, заштита животне средине, управљање заштићеним подручјима, Програм Човек и Биосфера (UNESCO Programme: Man and Biosphere - MaB), угроженост флоре и фауне и утицаји туризма на окружење, значај угрожених врста за планирање и развој туристичких активности у заштићеним подручјима (Importance of protected natural areas and species - IUCN).

Аутор је и коаутор у преко 60 научних радова објављених у различитим међународним и националним часописима и зборницима са међународних и националних научних скупова. Рецензент је у научним часописима: Туризам; Туристичко пословање; Зборник радова географског института „Јован Цвијић“ САНУ; Sustainability; Environment, Development and Sustainability; Land; Journal of Mountain Science; International Journal of Sociology and Social Policy; Journal of Destination Marketing & Management; Ecological Indicators; Journal of Open Innovation; Highlights of Sustainability; Cogent Social Sciences и Journal of Sustainable Forestry.

Био је члан организационог одбора међународног научног скупа Географског факултета у Београду, под називом Tradition and transformation of tourism as a spatial phenomenon, који је реализован од 03. до 04. новембра 2022. године; и члан организационог одбора међународних научних скупова Изазови савремене економије и друштва кроз призму зелене економије и одрживог развоја - CESGED, одржаних од 27. до 30.04.2023. године, и од 25. до 28.04.2024. године у Новом Саду.

Игор Тришић познаје рад на рачунару, укључујући посебан софтвер за анализу, обраду и приказ научних података и резултата истраживања - SPSS. Служи се енглеским језиком.